

Elena Gallová Kriglerová
Jana Kadlečíková
Jarmila Lajčáková

NOVÝ POHĽAD NA STARÉ PROBLÉMY.

MULTIKULTURALIZMUS
A KULTÚRNA INTEGRÁCIA
MIGRANTOV NA SLOVENSKU

CVEK
centrum pre výskum
etnicity a kultúry

BRATISLAVA 2009

Migranti – nový pohľad na staré problémy.

Multikulturalizmus a kultúrna integrácia migrantov na Slovensku

Autorky:

Elena Gallová Kriglerová

Jana Kadlečíková

Jarmila Lajčáková

Vydalo: Centrum pre výskum etnicity a kultúry

Jazyková úprava: Miroslav Kollár

Obálka a grafická úprava: Renesans, s. r. o.

Náklad: 300 ks

Vydanie: prvé

Publikácia vychádza ako súčasť projektu *Možnosti multikulturalizmu v procese integrácie tzv. nových menšín do slovenskej spoločnosti*, ktorý bol financovaný z **Finančného mechanizmu EHP, Nórskeho finančného mechanizmu, a štátneho rozpočtu SR**, ktorého sprostredkovateľom je **Nadácia otvorenej spoločnosti**.

Sprostredkovateľom grantu bola:

ISBN: 978-80-970267-8-3

Autorky by touto cestou rady podakovali všetkým respondentom a respondentkám, ktorí sa zúčastnili výskumu a svojimi názormi prispeli k tomu, aby vo verejnej diskusii o integrácii migrantov zazneli čo možno najrozmanitejšie hlasy.

Zároveň ďakujeme Ivovi Pospíšilovi, vedúcemu Analytického odboru Ústavného súdu ČR a Petrovi Drál'ovi, projektovému manažérovi Nadácie Milana Šimečku za cenné pripomienky, ktoré nám poskytli dôležitú spätnú väzbu a prispeli k skvalitneniu tejto štúdie.

OBSAH

ÚVOD.....	7
I. KULTÚRNA INTEGRÁCIA MIGRANTOV NA SLOVENSKU.....	11
<i>Elena Gallová Kriglerová – Jana Kadlečíková</i>	
1. Identity v multikultúrnej spoločnosti.....	14
1.1 Dimenzie identity	19
1.2 Politika slepá k odlišnostiam?	19
1.3 Rôzne formy nadobúdania identít.....	20
2. Migranti na Slovensku – snaha asimilovať sa, alebo udržiavať vlastnú kultúru?	23
3. Skupinová solidarita na etnickom, náboženskom a jazykovom princípe.....	31
4. Vnímanie skupinovej solidarity medzi migrantmi na Slovensku	33
5. Organizácie združujúce migrantov na Slovensku	39
5.1. Kto a prečo reprezentuje migrantov na Slovensku?	42
5.2 Poskytovanie pomoci prichádzajúcim migrantom.....	44
5.3 Udržiavanie a prenos kultúrnej identity	45
5.4 Vytváranie mostov medzi majoritou a migrantskými komunitami	46
6. Problémy a bariéry pri začleňovaní migrantov do spoločnosti	49
6.1 Začlenenie migrantov do spoločnosti cez formalizované postupy	49
6.2 Začlenenie migrantov do spoločnosti prostredníctvom organizácií združujúcich migrantov	56
6.3 Začlenenie migrantov na úrovni každodenných interakcií.....	63
7. Požiadavky a očakávania nastolované migrantmi	67
7.1 Požiadavky a očakávania ochraňujúce kultúrnu identitu migrantov	68
7.2 Požiadavky a očakávania zaistujúce občiansku rovnosť a rovnosť príležitostí	69

II. PRÁVNE POSTAVENIE A POLITIKA K NOVO VZNIKAJÚCIM ETNICKÝM, JAZYKOVÝM A NÁBOŽENSKÝM MENŠINÁM NA SLOVENSKU	75
<i>Jarmila Lajčáková</i>	
1. Súčasná politika voči prisťahovalcom na Slovensku	77
1.1 Nadobúdanie štátneho občianstva	77
1.2 Uznávanie cirkví	80
1.3 Politika integrácie prisťahovalcov	82
2. Budovanie národného štátu, menšiny a prisťahovalci	86
3. Aká by mala byť politika voči novo vznikajúcim komunitám prisťahovalcov?	91
3.1 Kritérium ľudskej dôstojnosti a spravodlivosti ako základ menšinovej politiky	94
4. Začlenenie novo vznikajúcich komunít prisťahovalcov do existujúcej ochrany menšín na Slovensku.....	104
4.1 Uznatie novo vznikajúcich komunít prisťahovalcov za menšiny.....	104
4.2 Tradičné a nové menšiny	106
5. Záver	113
III. ZÁVER	121
O autorkách	127

ÚVOD

Téma migrácie na Slovensko a politiky štátu voči migrantom sa v poslednom období stále častejšie objavuje v akademickom, mimovládnom, ale aj v politickom diskurze. Koncepčne sa tejto téme začínajú venovať aj štátne inštitúcie. V nedávno schválenej koncepcii integrácie cudzincov v SR (ďalej len „koncepcia integrácie“) vláda považuje vymedzenie politiky voči migrantom za jednu z „očakávaných a naliehavých priorít“.¹

Zaujímavé na tomto trende sú oficiálne údaje o počtoch prisťahovalcov. Na Slovensku v roku 2006 žilo len 0,6 % cudzincov.² Výrazný podiel cudzincov pritom tvoria občania EÚ a nie prisťahovalci z tzv. tretích krajín, ktorí sú primárnou cieľovou skupinou vládnej koncepcie a projektov mimovládnych organizácií. Aj keď sa podiel cudzincov od vstupu SR do EÚ zdvojnásobil, išlo najmä o prírastok občanov EÚ. Možno argumentovať, že reálny počet cudzincov, teda aj tých, ktorí sú na Slovensku nelegálne, je nepochybne vyšší, ako uvádzajú oficiálne štatistiky. Nelegálni prisťahovalci však nie sú objektom integračnej politiky. Cieľovou skupinou nie sú ani tí prisťahovalci, ktorí síce získali slovenské občianstvo, ale čelia rôznym bariéram a diskriminácii podobne ako tí, ktorí ešte občianstvo nenadobudli. Záujem verejných politikov o túto tému možno vnímať aj z pohľadu budúceho vývoja. Možno predpokladať, že asi od roku 2015 možno očakávať nárast prisťahovalcov, ktorí sa budú chcieť na Slovensku dlhodobejšie usadiť.³ Napriek takýmto víziám sa dôležitosť témy prisťahovalcov môže zdať pomerne marginálna v kontexte existujúcich výziev spojených s národnostnou a etnickou diverzitou na Slovensku.

Motívom pre napísanie tejto publikácie bolo niekoľko akademicky a politicky dôležitých momentov. Napriek tomu, že počet cudzincov žijúcich na Slovensku je stále veľmi nízky, štát v uplynulých rokoch prijal niekoľko veľmi reštriktívnych opatrení voči migrácii. V rámci zákona o štátnom občianstve boli výrazne a neprimerane sprísnené

1 *Koncepcia integrácie cudzincov v Slovenskej republike*, uznesenie vlády SR č. 338 zo 6. mája 2009 (ďalej len „Koncepcia integrácie“), s. 4.

2 *Ibid.*, s. 11.

3 *Ibid.*, s. 2.

podmienky nadobúdania slovenského občianstva. Novelizovaný bol tiež zákon o uznávaní cirkví, ktorý prakticky vylučuje možnosť uznania menšinových náboženstiev na Slovensku. Tieto dve legislatívne zmeny sú oveľa závažnejšie, ako vágne naformulované koncepcie štátnej správy, ktoré deklarujú snahy o integráciu cudzincov. Obe zákonné zmeny sú však spomenuté vo vládných koncepciách len okrajovo. Ďalším zaujímavým momentom bolo vypracovanie a schválenie Koncepcie integrácie cudzincov, v ktorej vláda deklaruje, že „Slovenská republika sa prikláňa k integračnému modelu, ktorý je založený na obojstrannej adaptácii v integračnom procese, v ktorého rámci cudzinci prispievajú k formovaniu spoločnej kultúry a zároveň ich väčšinová spoločnosť rešpektuje a podporuje ich rôznorodosť“.⁴ Navrhované opatrenia však často nekorešponujú s touto deklarovanou snahou a mnohé legislatívne normy sú formulované v rozpore s týmto princípom.

Naviac, otázky spojené s prijatím migrantov do slovenskej spoločnosti nás vedú k starým, ešte nezodpovedaným otázkam o vzťahu medzi budovaním národného štátu a postavením etnických, národnostných a náboženských menšín. Z nášho hľadiska spočíva hlavný problém pri hľadaní modelu spolunažívania s rôznymi menšinami v tom, ako vnímame základné konštitutívne prvky štátu. Súčasné etnocentrické vnímanie Slovenska má totiž dopad na situáciu tradičných, ale aj novo vznikajúcich menšín.

Táto publikácia nemá ambíciu obsiahnuť celé spektrum otázok spojených so súčasnou migráciou na Slovensko. Zameriavame sa len na aspekt kultúrnej integrácie alebo kultúrneho a náboženského spolunažívania majority a novovznikajúcich menšinových komúnít. Myslíme si, že kultúrna integrácia zasluhuje pozornosť preto, že zostáva v oficiálnych stratégiách, ako aj vo výskumných projektoch nepokrytá alebo len okrajovo spomenutá. Významne tiež determinuje sociálne, ekonomické aj politické aspekty integrácie. Napriek tomu, že zákony o občianstve a o uznávaní cirkví prešli legislatívnymi zmenami, ich vzťah k existujúcej menšinovej politike a ku kultúrnej integrácii prisťahovalcov zostal neprebádaný. Treba však dodať, že aj keď sa zameriavame na kultúrnu integráciu, ani v teoretickej ani empirickej časti nášho projektu nie je plne izolovaná od sociálnej, ekonomickej a politickej integrácie.

Publikácia je členená na tri časti. Prvá časť, *Kultúrna integrácia migrantov na Slovensku*, je výsledkom empirického výskumu, ktorý v prvej polovici roku 2009 realizovalo Centrum pre výskum etnicity a kultúry. Prostredníctvom kvalitatívnych hĺbkových rozhovorov s predstaviteľmi migrantských komúnít a fokusových skupín s migrantmi žijúcimi na Slovensku sme získali pohľad na rôzne aspekty kultúrnej integrácie zo strany tých, ktorých sa bezprostredne týka. Autorky tejto časti, Elena Gallová Kriglerová a Jana Kadlečíková, tak postupne odkrývajú témy súvisiace s etnickou, náboženskou a jazykovou

4 *Ibid.*, s. 8.

identitou migrantov. Zaoberajú sa organizáciami združujúcimi migrantov, ktoré sa snažia na rôznych úrovniach *reprezentovať* záujmy migrantov a poskytovať im rôzne formy pomoci. Popis vzniku, fungovania a problémov, ktorým čelia tieto organizácie, prispieva k celkovému obrazu procesu začleňovania migrantov na Slovensku. Autorky sa ďalej venujú aj problémom a bariéram, ktorým čelia migranti v každodennom živote. Túto problematiku analyzujú z hľadiska začleňovania migrantov prostredníctvom formalizovaných postupov, organizácií združujúcich migrantov, ale aj ich začleňovania na úrovni každodenných interakcií. Skúsenosti a očakávania migrantov v súvislosti s ich kultúrnou integráciou sú popísané v záverečnej kapitole tejto časti nazwanej *Požiadavky a očakávania nastolované migrantmi*. Tieto požiadavky sú obvykle formulované v dvoch rovinách – ako požiadavky na zachovanie kultúrnej identity a požiadavky na dosahovanie občianskej rovnosti a rovnosti príležitostí. Aj na základe takto formulovaných požiadaviek sa v závere publikácie autorky pokúšajú popísať možné scenáre vývoja v oblasti kultúrnej integrácie migrantov na Slovensku.

Druhá časť publikácie, *Právne postavenie a politika k novo vznikajúcim menšinám*, je právno-normatívnou analýzou súčasného stavu v oblasti menšinovej politiky. Jej autorka Jarmila Lajčáková sa v prvej kapitole zameriava na analýzu súčasnej politiky voči cudzincom na Slovensku. Na príkladoch právnych úprav udeľovania štátneho občianstva, zákona o slobode náboženskej viery a Konceptie integrácie cudzincov poukazuje autorka na výrazne reštriktívny prístup Slovenska voči migrantom. V ďalšej kapitole vysvetľuje, ako projekt konštruovania Slovenska ako národného štátu postaveného na etnickom projekte Slovákov narúša interetnické spolužitie s menšinami a kladie rôzne bariéry pre ich spravodlivé začlenenie do spoločnosti, čím z nich vytvára obyvateľov alebo občanov „nižšej kategórie“. Svoje normatívne argumenty stavia predovšetkým na kritériu ľudskej dôstojnosti a spravodlivosti, ktoré majú podľa nej byť základom menšinovej politiky. To, ako toto kritérium naplniť, je aj základnou otázkou v spore o multikulturalizmus. Jarmila Lajčáková sama vychádza z pozície liberálneho multikulturalizmu a na základe tejto pozície aj formuluje normatívne odpovede na otázku o spravodlivej menšinovej politike.

V závere publikácie autorky prepájajú empirickú a normatívnu časť publikácie zhodnotením súčasných politík voči menšinám a projektovaním rôznych alternatív vývoja situácie novo vznikajúcich komunít na Slovensku. Zároveň formujú odpovede na empirické a normatívne otázky položené v úvode celého projektu: *Aké stratégie v budúcnosti zaujmú samotní migranti pri začleňovaní do spoločnosti? Je možné v súčasnosti očakávať, že migranti prichádzajúci na Slovensko sa budú chcieť vzdať pocitu príslušnosti k tomu, odkiaľ prichádzajú? Môžeme od nich očakávať, že prijímajú majoritou nastavené pravidlá hry? Aká*

by mala byt verejná politika voči novo vznikajúcim etnickým, rasovým a náboženským menšinám so špecifickým zameraním na oblasť kultúry?

Nemáme ambíciu na tieto otázky definitívne a vyčerpávajúco odpovedať. Počas celého výskumného projektu sme sa snažili ich mať na pamäti a nazerať na ne z rôznych uhlov pohľadu. Našou ambíciou je prispieť k akademickému, ale aj k verejnému diskurzu o týchto témach. Snažíme sa kriticky reflektovať verejnú politiku a zároveň priniesť pohľad tých, na ktorých je táto politika zameraná – teda samotných migrantov a príslušníkov menšín.

I . KULTÚRNA INTEGRÁCIA MIGRANTOV NA SLOVENSKU

ELENA GALLOVÁ KRIGLEROVÁ, JANA KADLEČÍKOVÁ

Akademická, politická, ale aj verejná diskusia na tému migrácie a normatívnych konceptov začlenenia migrantov do spoločnosti je na Slovensku rozvinutá len nedostatočne. Viaceré vládne dokumenty¹ operujú pojmami multikulturalizmus, integrácia migrantov a podobne, avšak bez jasného vymedzenia toho, čo pod týmito pojmami rozumejú. V susedných krajinách, napríklad v Českej republike, je táto téma rozvinutá oveľa širšie². Výskumy, ktoré boli doposiaľ realizované na Slovensku v súvislosti s novými migračnými trendmi, sa zameriavali predovšetkým na migráciu smerom zo Slovenska, prípadne len na určitú konkrétnu skupinu migrantov. Doposiaľ najkomplexnejším výskumom mapujúcim pohľad samotných migrantov na svoju situáciu v kontexte života na Slovensku bol výskumný projekt *Potreby migrantov na Slovensku*. Jeho primárnym cieľom bolo „poznatie rôznych skupín migrantov v oblasti uplatnenia a integrácie na trhu práce a do spoločnosti a ich informovanosti o legálnych možnostiach zamestnať sa“³. Tento výskum bol však zameraný len na jeden konkrétny aspekt integrácie – trh práce.

1 Napríklad Základné tézy v integrácii rómskych komunit (2003), Koncepcia migračnej politiky (2005), Strednodobá koncepcia rozvoja rómskej národnostnej menšiny (2007), Koncepcia výchovy a vzdelávania národnostných menšín (2007), Návrh zákona o výchove a vzdelávaní (2007) a iné.

2 Pozri napríklad Pavel Barša & Andrea Baršová, *Príistěhovalectví a liberální stát* (Brno: Masarykova univerzita v Brně, Mezinárodní politologický ústav, 2005).

3 Miroslav Popper, Gabriel Bianchi, Ivan Lukšík & Petra Szeghy, *Potreby migrantov na Slovensku* (Bratislava: Veda, IOM, KVS BK SAV, 2006).

Kvalitatívny výskum⁴, ktorého výsledky a zistenia sa pokúsime zhrnúť v nasledujúcom texte, nadväzuje na existujúce čiastkové výskumy a snaží sa posunúť ďalej empirické poznanie o migrácii z hľadiska koncepcie liberálneho multikulturalizmu.

Pri koncipovaní metodológie výskumu sme sa rozhodli, že sa z celej problematiky začlenenia migrantov, ktoré sa zvyčajne vyčleňuje na troch dimenziách: sociálno-ekonomickú, občiansko-politickú a kultúrnu,⁵ primárne sústredíme na kultúrnu dimenziu. Nie je to preto, že by sme zvyšné dve dimenzie začlenenia podceňovali alebo nepovažovali ich za dôležité. Zameranie výskumu súvisí s tým, že zvyčajne sa v odbornej literatúre stavajú do konfliktu dve kategórie požiadaviek menších všeobecne, podľa Bircha⁶ sú to požiadavky usilujúce o občiansku rovnosť (týkajú sa občiansko-politickú a sociálno-ekonomickú integrácie) a rovnosť príležitostí a práva ochraňujúce kultúrnu identitu (týkajú sa kultúrnej integrácie). Niektorí kritici multikulturalizmu kritizujú potenciálnu protikladnosť týchto nárokov, pričom argumentujú, že práve uchovávanie kultúrnych odlišností znevýhodňuje menšiny v dosahovaní ekonomickej a politickej rovnosti. My skôr zastávame stanovisko, že neakceptovanie kultúrnych odlišností vedie často k znevýhodneniu týchto ľudí, pretože štát a jeho inštitúcie nie sú nikdy kultúrne neutrálné, ale vždy v sebe obsahujú prvky majoritnej, respektíve dominantnej kultúry.⁷

Zameranie sa na kultúrnu dimenziu procesu začleňovania konkrétne znamená, že v rámci empirického výskumu sme sa zamerali na problematiku identity migrantov, pocitu prináležitosti (sense of belonging) ku kultúre, z ktorej pochádzajú, uchovávaní jazyka a podobne. Zároveň sme sa zamerali na prekážky a bariéry, ktorým migranti čelia v procese integrácie.

4 Táto časť publikácie sumarizuje výsledky empirického kvalitatívneho výskumu, ktorý realizovalo Centrum pre výskum etnicity a kultúry v období marec – júl 2009. V rámci tohto výskumu sa uskutočnilo desať kvalitatívnych rozhovorov s predstaviteľmi organizácií, ktoré združujú migrantov a štyri focusové skupiny s migrantmi, ktorí prišli na Slovensko z krajín mimo EÚ a Európsky hospodársky priestor. Organizácie, ktoré združujú migrantov, sa do určitej miery prezentujú ako zástupcovia určitej skupiny migrantov. Často už z názvu týchto organizácií vyplýva, ktoré kategórie migrantov združujú. Do výskumu sa zapojili nasledujúce organizácie: 1. Vietnamská komunita – fungovanie nie je celkovo formalizované, aj keď existuje Slovensko-vietnamská obchodná komora, 2. Občianske združenie afgánska komunita, 3. Občianske združenie Afričanov na Slovensku, 4. Klub priateľov a sympatizantov latinsko-amerického kultúry, 5. Zväz Bulharov na Slovensku, 6. Komunita Palestínčanov – nie je formalizovaná, 7. Islamská nadácia, 8. Združenie priateľov islamskej literatúry.

5 Rinos Penninx, "Integration of migrants: economic, social, cultural and political dimensions" in Miroslav Macura, Alphonse L. Mac Donald & Werner Haug, *The New Demographic Regime. Population Challenges and Policy Responses* (New York and Geneva: United Nations, 2005); Pavel Barša, *Politická teória multikulturalizmu* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003), s. 231.

6 Citované podľa Pavel Barša, *Politická teória multikulturalizmu* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003), s. 241.

7 Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship* (Oxford: Clarendon Press, 1995).

Okrem focus skupín s migrantmi s rozličným pôvodom sme uskutočnili kvalitatívne rozhovory s predstaviteľmi organizácií združujúcich migrantov. Naším cieľom bolo zistiť, prečo tieto organizácie vznikli, aké záujmy presadzujú. Zároveň nás zaujímalo, ako vnímajú spolužitie s majoritou a čo je integrujúcim faktorom, na základe ktorého sa ľudia v týchto organizáciách združujú. Vo všeobecnosti organizácie vznikli na základe spoločnej krajiny pôvodu, spoločného náboženstva alebo etnicity, takže sme sledovali, aké ciele si pri svojom fungovaní kladú. Rozhovor bol teda vedený tak, aby zástupca organizácie popísal jej vznik, jej fungovanie, aktivity, záujmy, okruh členov, kontakty s inými organizáciami atď. Tiež sa mal pokúsiť sformulovať všeobecnejšie, akým problémom daná komunita na Slovensku čelí, čo by sa malo zmeniť, aby sa dalo povedať, že sa týmto ľuďom na Slovensku žije „dobro“.

V skupinových rozhovoroch s migrantami sme sa už konkrétnejšie zamerali na problematiku udržiavania ich identity prostredníctvom osobného príbehu. Zaujímali nás dôvody príchodu, udržiavanie sociálnych väzieb s krajinou pôvodu, so svojimi známymi. Zároveň sme chceli vedieť, nakoľko udržiavajú väzby s príbuznými a známymi z pôvodnej krajiny a aké väzby si vytvárajú s príslušníkmi majority. Sledovali sme zároveň, či chcú na Slovensku ostať, alebo odísť a aké faktory toto rozhodnutie ovplyvňujú. V rámci skúmania identity, resp. identít sme sa zamerali na to, nakoľko dôležité (a možné) je pre migrantov udržiavať svoju kultúrnu identitu a udržiavať väzby s ostatnými migrantmi žijúcimi na Slovensku. Celkovo sme chceli zistiť, ako svoje identity prežívajú, prezentujú, ako ich vnímajú vo vzťahu k majorite, prípadne aké problémy z toho vyplývajú pre ich každodenný život.

Cieľom tohto textu je nielen teoreticky uchopiť túto tému ale predovšetkým nazrieť na slovenskú realitu z pohľadu rôznych teórií a empirických zistení z kvalitatívneho výskumu zameraného na novovznikajúce migrantské komunity na Slovensku. Vychádzame totiž z názoru, že práve narastajúca migrácia na Slovensko môže významnou mierou prispieť k predefinovaniu toho, čo je na Slovensku vnímané ako „slovenské“ a ako sa začne vnímať to, čo je „naše“. Migranti prichádzajúci z rôznych, kultúrne často veľmi odlišných prostredí predstavujú veľkú výzvu práve pre toto vnímanie „slovenskosti“, pretože ich začlenenie do spoločnosti vyžaduje nielen ich adaptáciu na nové podmienky dané odlišnou kultúrou, ale aj zmenu na strane prijímajúcej spoločnosti. Vzájomné interakcie totiž nepôsobia len ako jednosmerný proces, ide o vzájomné ovplyvňovanie a zmenu pôvodne existujúcich štruktúr. Rigidné vnímanie hraníc Slovenska ako hraníc jednotnej, uzavretej a nemennej kultúry boli vždy mýtom, v súčasnosti práve vďaka globalizácii a narastajúcej migrácii je čoraz vypuklejšie vidno nemožnosť a zbytočnosť takéhoto vnímania kultúry.

V ďalšom texte používame viaceré pojmy, ktoré je potrebné vysvetliť. O ľuďoch, ktorí prišli na Slovensko z inej krajiny hovoríme všeobecne ako o migrantoch alebo prisťahovalcoch. Pojem cudzinci používame len vtedy, keď hovoríme o ľuďoch, ktorí nemajú občianstvo Slovenskej republiky, prípadne ak sa odvolávame na oficiálne dokumenty, ktoré týmto pojmom operujú. Nami používaný pojem migranti chápeme širšie a spadajú doň cudzinci, ale aj ľudia, ktorí už majú občianstvo Slovenskej republiky, ale zároveň majú migrantské pozadie, alebo pochádzajú z inej krajiny. Pojem cudzinci zároveň považujeme za podfarbený „hodnotením“ (implikuje cudzosť, odcudzenosť), preto preferujeme skôr pojem migranti, ktorý je podľa nás neutrálnejší.

Ďalej používame viaceré pojmy, ktoré referujú k sociálnym kategóriám, vytvoreným na základe určitých znakov, ako sú migrácia, krajina pôvodu, náboženská príslušnosť a podobne. V tejto súvislosti sa s témou migrácie na Slovensko zvyknú používať pojmy nové menšiny alebo komunity migrantov. Oba tieto pojmy nepovažujeme za úplne adekvátne. Pojem nové menšiny referuje k problematike národnostných menšín a etnických skupín na Slovensku, ktorým zákon priznáva status menšín a z toho vyplývajúce oprávnenia. Pojem nové menšiny teda referuje k podobným kategóriám, ktoré však vznikli migráciou v poslednom období, oficiálne však skupiny status menšín nemajú. Pojem komunity migrantov, ktorý je často používaný organizáciami, ktoré združujú migrantov, ale aj organizáciami, ktorých aktivity sú na migrantov zamerané, smeruje k tomu, že migranti vytvárajú zoskupenia, ktoré majú znaky komunit, sú ohraničené, priestorovo lokalizované, s úzkymi väzbami medzi svojimi príslušníkmi. Časť migrantov je možné označiť pojmom komunita, ale tento pojem určite nepokrýva celú kategóriu migrantov (viac sa tejto téme venujeme v podkapitole 3. *Skupinová solidarita...*, I. časti tejto publikácie). V nasledujúcom texte používame oba spomínané pojmy, avšak s prihliadnutím na obmedzenia, ktoré sme už spomínali.

Výskumné zistenia sú členené do štyroch základných okruhov. Prvý okruh pojednáva o problematike identity migrantov a skupinovej solidarite, druhý okruh sa týka organizácií, ktoré migrantov na Slovensku združujú. Tretí okruh sa zameriava na opis problémov, s ktorými sa migranti a ich organizácie stretávajú a štvrtý okruh sumarizuje, ktoré požiadavky už v súčasnosti migranti kladú, alebo môžu klásť v budúcnosti.

1. IDENTITY V MULTIKULTÚRNEJ SPOLOČNOSTI

Jednou z najvýraznejších akademických debát o povahe multikulturalizmu a integrácie migrantov do spoločnosti je diskusia o tom, nakoľko je pre „prichádzajúcich“ dôležitý pocit prináležitosti (sense of belonging) ku kultúre, v ktorej vyrastali. Diskusie sa venujú aj tomu, nakoľko tento fenomén ovplyvňuje proces integrácie do spoločnosti a do akej miery by mal štát podporovať kultúrnu rozmanitosť. V tomto texte sa preto zameriame na jednotlivé

prístupy k vnímaniu pocitu prináležitosti alebo identity v súvislosti s integráciou migrantov do spoločnosti. Ďalšou dôležitou otázkou tejto kapitoly bude, nakoľko je skupinová alebo komunitná solidarita dôležitým formatívnym prvkom „kvalitného života“ migrantov alebo vedie skôr k ohrozeniu spoločenskej súdržnosti v podobe paralelného fungovania uzavretých a vzájomne nekomunikujúcich skupín v spoločnosti.

Pre diskusiu o kultúrnej rozmanitosti je dôležitý koncept identity (identít). Tejto téme venovalo a venuje pozornosť množstvo autorov, ktorí sa zaoberajú integráciou spoločnosti, otázkami kohézie a spoločenskými zmenami. „Žiadny iný ohľad súčasného života zrejme nevzbudzuje takú pozornosť filozofov, sociálnych vedcov a psychológov ako problém identity.“⁸ Bauman tvrdí, že nárast diskurzu o identite hovorí o súčasnej podobe spoločnosti viac ako všetky výskumy a analýzy, ktoré s týmto diskurzom pracujú. Vo svete, ktorý sa globalizuje, individualizuje a čoraz viac rozvrstvuje, je možné hľadať tmel alebo zakotvenie v podobe jasnej, vymedzenej identity. Pre takúto pevnú, nemennú a trvalú identitu však už v súčasnosti len ťažko môžeme nájsť základ v realite. Ľudská identita už nie je jednoznačne daná narodením, dnešný človek má množstvo identít, ktoré sa v čase menia, vzájomne prekrývajú alebo dokonca vylučujú. Má možnosť medzi nimi do istej miery „prepínať“, alebo uprednostniť jednu pred druhou. Baumann dokonca hovorí o tom, že individualizácia a modernizácia spoločnosti oslobodila jednotlivcov od predpísaného a zdedeného údely, sociálneho statusu, čím zároveň naňho uvalila zodpovednosť za všetky svoje činy.⁹

Baumann má v tomto nepochybne pravdu, avšak hovorí predovšetkým o sociálnom stave, o triednom postavení, ktoré v minulosti oveľa intenzívnejšie rámcovalo a determinovalo život, a teda aj identitu človeka. Avšak ani v súčasnosti nie je svet natoľko atomizovaný, aby dieťa narodené do tohto sveta nebolo ovplyvňované kultúrou, okolnosťami, sociálnym postavením a pravidlami svojho najbližšieho okolia. Naše identity sa postupne tvoria práve vďaka tomu, s čím sa vo svojom najskôr bezprostrednom, neskôr širšom okolí stretávame. Pravdepodobne je vhodnejšie skôr hovoriť o procese identifikácie, keďže nadobúdanie identity/identít môže byť v podstate nikdy nekončiacim procesom vytvárania pocitu prináležitosti ku svojmu okoliu.¹⁰ Vzhľadom na to, že tento text je primárne zameraný na kultúrnu integráciu, budeme sa v ďalšom texte venovať skôr tým aspektom identity, ktoré súvisia s pocitom prináležitosti k istej kultúre. Kultúru pritom chápeme veľmi široko, ako celkový spôsob života ovplyvnený napríklad jazykovým, etnickým pôvodom alebo náboženskou príslušnosťou.

Keďže žiadna kultúra nie je jednoznačne ohraničená, nemenná, trvalá, nie je možné ani určiť, čo je „slovenská kultúra“. Napriek tomu žijeme a vyrastáme v prostredí, ktoré sa

8 Zygmunt Bauman, *Komunita. Hľadanie bezpečia vo svete bez istôt* (Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 2006), s. 166.

9 *Ibid.*

10 Rogers Brubaker, *Ethnicity without Groups* (Cambridge: Harvard University Press 2004).

nepochybne odlišuje od prostredia, v ktorom vyrastali migranti prichádzajúci z iného kontinentu, alebo z inej krajiny. Na pocit, že na novú kultúru si treba istým spôsobom zvykať, nepotrebuje vedieť presne popísať jej charakteristiky, zistiť odlišnosti a jednoznačne ju pomenovať. Avšak samotná inakosť kultúry nemusí znamenať žiadny problém v udržiavaní a vytváraní novej identity. Keďže proces identifikácie je kontinuálny a nekončiaci, vytváranie novej identity v zásade nevyžaduje popretie pôvodnej. Proces akulturácie je teda vzájomným procesom interakcií prichádzajúcich s tými, ktorí na danom území žijú dlhšie. Preto teda prirodzene dochádza nielen k zmene v identite na strane migrantov, ale k určitým zmenám dochádza aj na strane tých, ktorí v krajine žijú dlhodobejšie.

Čo je však v tomto procese dôležité a zároveň tvorí jadro sporov v diskurze o identite a integrácii, je otázka, nakoľko dôležitá je kultúrna identita pre spokojný život človeka. Ak hovoríme o integrácii migrantov do prijímajúcej spoločnosti, je dôležité vedieť, či si títo „novoprichádzajúci“ potrebujú a chcú udržiavať pocit prináležitosti ku kultúre, v ktorej vyrastali. Môže totiž dôjsť aj k situácii, že kvalita ich života nebude nijakým spôsobom ohrozená v prípade, ak sa plne stotožnia s kultúrou krajiny, do ktorej prichádzajú. V tomto prípade by došlo k asimilácii, teda k prebratiu všetkých kultúrnych prvkov prijímajúcej spoločnosti.

S tým súvisia aj normatívne otázky, na ktoré sa zameriavame v právnej analýze publikácie. Súvisia predovšetkým s tým, nakoľko by mal štát podporovať kultúrne odlišnosti a ochraňovať kultúrne identity migrantov. Nielen spoločenský vedci, ale aj teoretici právnej vedy sa často sporia práve o dôležitosť uchovávaní kultúry a jej vplyv na možnosť viesť plnohodnotný život. Spory o multikulturalizmus sú práve spormi o tento aspekt vzájomného spolužitia v prostredí čoraz rôznorodejších spoločností.

Charles Taylor spája identitu s potrebou uznania, ktorú považuje za základnú ľudskú potrebu. Vychádza z premisy, že ľudský život má dialogický charakter,¹¹ takže to, čo nás utvára, je dané interakciami s inými ľuďmi, s našimi *významnými druhými*.¹² V spolužití a vzájomnom pôsobení vytvárame spoločne to, čo je možné nazvať identitou. Taylor pod ňou rozumie „rámec, v ktorom naše záľuby, priania, myslenie dostávajú zmysel“. Identita je to, odkiaľ sa berieme.¹³ Ak je však charakter človeka, a teda aj jeho identita výsledkom dialogického procesu, a ak uznáme za platnú ideu, že vytváranie identity je neustále pokračujúci proces, aj integrácia migrantov do spoločnosti musí byť dialogickým procesom tak na strane migrantov, ako aj na strane ľudí, ktorí v krajine žijú dlhšie. Zároveň to, „od-

11 Charles Taylor, „Politika uznání“ in Anna Gutmanová (ed.), *Multikulturalizmus a politika uznání* (Praha: Filosofia, 2001).

12 George Herbert Mead, *Mind, Self, Society* (Chicago: University of Chicago, 1934).

13 *Ibid.*, s. 50.

kiaľ sa berieme“ môže stále zohrávať dôležitú úlohu v živote. Teda za predpokladu, ak prijímajúca spoločnosť umožňuje skôr vrstvenie viacerých identít ako vytvorenie úplne novej identity.

Pre Taylora a jeho politiku uznania je zároveň veľmi dôležité potvrdzovanie a rešpektovanie (teda uznanie) identity významnými druhými, ale aj celou spoločnosťou (štátom). Práve tu dochádza k najväčším rozporom medzi prívržencami a kritikmi multikulturalizmu. Taylor vychádza z idey univerzalizmu,¹⁴ avšak je zástancom tzv. politiky diferencie, ktorá vyžaduje, aby popri univerzálnych nárokoch na dôstojnosť bola zároveň rešpektovaná jedinečná identita jednotlivca **alebo skupín, ich zvláštnosť voči ostatným**. Tu je práve dôležité uznanie, že rôzne skupiny sa vyznačujú odlišnosťami, ktoré majú byť potvrdzované, rešpektované a „uznané“ na zabezpečenie univerzálnosti ľudskej dôstojnosti. Špecifikum taylorovského komunitarizmu spočíva v tom, že považuje za **liberálny prístup** aj nevyhnutnosť uznania **kolektívnych cieľov** istých skupín a rešpektovanie ich práva na „prežitie“ kultúry. Tu je však možné polemizovať o tom, aké sú charakteristiky kultúry, ktoré treba zachovávať, kto ich má definovať a či je vôbec možné v súčasnej dobe uchovávať kultúru v nejakej nemennej, tradičnej, esencionalizovanej podobe.

To, že má byť uznaná a rešpektovaná identita jednotlivcov ako výnimočných a unikátnych bytostí, sa občas dostáva do sporu práve s uznaním celých skupín (či už etnických, náboženských, jazykových alebo napríklad sexuálnych) a ich práva na zachovanie kultúry. Táto otázka bola dôležitá aj pri našom skúmaní integrácie migrantov do spoločnosti, či už z právno-normatívneho hľadiska, alebo z empirického. Pri zavádzaní integračných politik je totiž dôležité zväziť, či chce štát integrovať migrantov na princípe rovnosti príležitostí, a byť teda „slepý“ ku kultúrnemu pozadiu, z ktorého prichádzajú, alebo vníma tento ich kultúrny kontext (a s ním spojenú identitu v taylorovskom zmysle – „odiaľ sa berieme“) ako nevyhnutnú podmienku pre úspešnú akomodáciu týchto novo prichádzajúcich členov spoločnosti.

Pripisovanie priveľkého významu jednej kultúre, **ktorá nás definuje, formuje a celý život určuje mantinely nášho správania** môže viesť až k esencionalizovaniu a **nacionalizovaniu** jej úlohy v živote človeka. Takéto tendencie opäť vedú k uzatváraniu a ohraničovaniu istých skupín „do seba“ a zabraňujú tak inkorporácii ďalších novo prichádzajúcich do spoločnosti. Ak sa multikulturalizmus blíži k takýmto pozíciám, môže byť, a aj býva, kritizovaný za to isté, čím on sám kritizoval nacionalizmus alebo monokulturaliz-

14 Táto idea vychádza z toho, že dôstojnosť je niečo, čo náleží všetkým rovnakou mierou a ktorá svojím obsahom smeruje k prispôsobeniu a vyrovnaniu práv a požiadaviek. Za každú cenu chce zabrániť stavu, kedy existujú občania prvej a druhej kategórie (Charles Taylor, „Politika uznání“ in Anna Gutmanová (ed.), *Multikulturalizmus a politika uznání* (Praha: Filosofia, 2001, s. 54).

mus.¹⁵ Taylorovský komunitarizmus môže viesť k tomu, že kultúry začnú byť vnímané ako zamrznuté v čase, necitlivé voči vonkajším vplyvom, homogénne a bez vnútorného členenia.¹⁶ Každá spoločnosť potom vyzerá ako mozaika viacerých vzájomne spätých a nemiešateľných komunít.¹⁷ Pri takomto vnímaní by aj identita bola jednoznačne daná a navždy nemenná. Jednotlivec by sa tak dostal do pasce vlastnej kultúry bez akejkoľvek možnosti hľadať svoj vlastný spôsob, akým žiť svoj život. Migrantom prichádzajúcim do iných krajín by to zároveň automaticky zabránilo zapojiť sa do života spoločnosti, do ktorej prichádzajú.

V súčasnosti aj vďaka narastajúcej migrácii nemožno vidieť jednotlivé spoločnosti v takejto mozaike. Ako už bolo spomínané, identita jednotlivca nie je navždy a jednoznačne daná, a preto ani jednotlivé existujúce komunity obvykle neexistujú úplne izolovane od seba. A v prípade, že takéto pomerne uzavreté komunity existujú, môže dochádzať k tomu, že ich členovia sa necítia úplne slobodní a preferovali by možno iný spôsob života. Zástancovia komunitárneho multikulturalizmu tvrdia, že v tomto prípade je najvyšším dobrom zachovanie existujúcej kultúry. Tomuto cieľu by sa potom mali jednotlivci prispôbiť.¹⁸

Pri diskusií o dôležitosti kultúrnej identity pre jednotlivcov a existujúce komunity sa tak dostávame do rozporu medzi individuálnou a kolektívnou identitou človeka. Do akej miery teda pre náš život zohráva kľúčovú úlohu kultúra, v ktorej vyrastáme a v ktorej sa pohybujú naši významní druhí?

Kymlicka považuje kultúrnu identitu za nevyhnutnú formatívnu podmienku úspešného života. Hovorí o tzv. sociálnej kultúre – teda kultúre, ktorá poskytuje svojim členom zmysluplné spôsoby života v širokom rozsahu ľudských aktivít, zahŕňajúc sociálny, vzdelávací, náboženský a ekonomický život tak na verejnej, ako aj súkromnej úrovni.¹⁹ Príslušníci týchto skupín tak podľa neho zdieľajú nielen spoločné „spomienky“, ale aj inštitúcie. Parekh k tomu pridáva, že kultúrne odlišnosti by mali byť v každej spoločnosti rešpektované, lebo kultúra je **súčasťou** identity. Čiže kultúra ľudí výrazne ovplyvňuje, formuje a mnoho pre nich znamená. Rešpektovať ľudí teda okrem iného znamená rešpektovať aj ich kultúru a identitu.²⁰

15 Tariq Modood, “Anti – essentialism, Multiculturalism and Recognition of religious Groups” in Will Kymlicka & Wayne Norman (eds.), *Citizenship in diverse societies* (New York: Oxford University Press, 2000).

16 *Ibid.*

17 Steven Vertovec, “Multiculturalism, Culturalism and Public Incorporation” (1995) *Ethnic and Racial Studies* 19, s. 49 – 69.

18 Charles Taylor, “Politika uznání” in Anna Gutmanová (ed.) *Multikulturalizmus a politika uznání* (Praha: Filosofia, 2001).

19 Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship* (Oxford: Clarendon Press, 1995).

20 Bhikhu Parekh, *Rethinking multiculturalism* (London: Macmillan, 2000).

1.1 Dimenzie identity

Nemožno však redukovať jednotlivca alebo jeho identitu len na jej etnickú/nábožen-skú/jazykovú dimenziu. Človek zároveň môže patriť alebo cítiť pocit príslušnosti k rôz- nym etnikám, cirkvám alebo náboženstvám, prípadne k mnohým ďalším skupinám záro- veň. Tieto identity sa nemusia nevyhnutne prekrývať, dokonca v niektorých prípadoch nemusia mať v kolektívnej rovine žiaden prienik. Appiah hovorí, že ľudská identita sa skladá z dvoch dimenzií: jednou je kolektívna dimenzia, čiže **priesečník kolektívnych identít** jednotlivcov a druhou osobná dimenzia, ktorá spočíva v rôznych individuálnych vlastnostiach, ktoré nijakým spôsobom netvoria základ rôznych foriem kolektívnej iden- tity.²¹ Čiže súčasťou autentickej identity človeka je aj niečo, čo je zdieľané kolektívne a čomu sa učíme v procese interakcie s inými. Je zrejmé, že takáto forma identity je len ťažko uchopiteľná nástrojmi politiky, keďže jej mnohovrstevnatosť neumožňuje jedno- značné zaradenie ľudí do jedinej pevnej a uzavretej kategórie. „Je možné pochybovať o mnohých súčasných multikultúrnych politikách, ktoré predpokladajú koncepciu ko- lektívnej identity, ktoré pristupujú pozoruhodne nediferencovane k procesom, v rámci ktorých sa rozvíjajú jednak kolektívne, ako aj individuálne identity“.²²

Spoločnosť nemusí vytvoriť jednu kategóriu, do ktorej sa bude snažiť „vtlačiť“ všetkých svojich členov. Takýto prístup vyplýva z myšlienky univerzalizmu práv všetkých členov spoločnosti, ktorá je vo svojej podstate spravodlivá a zabezpečuje ochranu pred diskri- mináciou. Na druhej strane je diskutabilné, či sú aj samotné verejné inštitúcie a nimi stanovené pravidlá fungovania spoločnosti a práva, ktoré prisudzuje svojim členom, kul- túrne neutrálne a vedia zabezpečiť rovnosť všetkým svojim členom. Kymlicka tvrdí, že idea kultúrnej neutrality je ilúzia.²³

1.2 Politika slepá k odlišnostiam?

Podľa kritikov multikulturalizmu, konkrétne zástancov egalitárneho liberalizmu, je jediná správna politika tá, ktorá je slepá k akýmkoľvek kultúrnym odlišnostiam. Táto kritika nie je ani tak postavená na odmietaní existencie kultúrnych odlišností, skôr na odmietnutí ich dôležitosti pri vytváraní verejných politík. Vychádzajú z toho, že spr- avodlivosť má byť slepá, a teda slepá aj k odlišnostiam. To, že existujú univerzálne práva patriace všetkým bez rozdielu, je spoločná pozícia liberálnych multikulturalistov aj ega-

21 Kwame Anthony Appiah, „Identita, Autenticita a prežití“ in Anna Gutmanová (ed.), *Multikultura- lizmus a politika uznání* (Praha: Filosofia, 2001).

22 *Ibid.*, s. 170.

23 Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship* (Oxford: Clarendon Press, 1995).

litárnych liberálov. Tento prístup stojí na striktnom individualizme.²⁴ Tu vlastne nie je rozpor s liberálnym multikulturalizmom (Kymlicka), ktorý kladie dobro jednotlivca nad všetky ostatné dobrá. Kymlicka tu však už obrusuje hrany oproti Taylorovi, ktorý sa stále drží na pozícii komunitarizmu a uprednostňuje „kolektívne dobro“ pred individuálnym. Liberálny multikulturalizmus je potom akýmsi stredovým pólom medzi komunitarizmom a egalitárnym liberalizmom. Ten totiž, ako to je možné vidieť napríklad u Barryho, ignoruje kontext, v ktorom sa jednotlivec rozvíja a dôležitosť kultúry, vplyv významných druhých (rodiny, komunity) na tento rozvoj.

To, čo je na Barryho kritike komunitarizmu pre túto tému prínosné je tvrdenie, že kultúry nie sú samostatné entity, ktorým je možné pripísať isté práva. „Komunity definované istými spoločnými charakteristikami môžu mať legitímne požiadavky, avšak tieto požiadavky vyplývajú z legitímnych záujmov členov týchto komunít.“²⁵ Sám Barry vyvracia tvrdenia svojich kritikov, že liberalizmus je postavený na popieraní akýchkoľvek rozdielov medzi ľuďmi. Zároveň však hovorí, že najspravodlivejší spôsob, ako akomodovať všetky typy rozdielov medzi jednotlivcami, je postaviť medzi nich úplnú rovnosť pred zákonom. A tu sme opäť pri Kymlickovej otázke, či je takáto úplná rovnosť prakticky dosiahnuteľná a teda, či je politika slepá k odlišnostiam (kultúrne neutrálna) vôbec možná.

Ak by sme to zhrnuli – liberálni multikulutralisti presadzujú princíp slobody jednotlivca. Spochybňujú však, že je možné realizovať politiku, ktorá by bola úplne slepá voči kultúrnym odlišnostiam (čo je typické pre zástancov egalitárneho liberalizmu) a presadzujú tak rešpekt voči kultúrnej identite (identitám) jednotlivca, ktoré ho formujú. Komunitaristi zas kladú uznanie kolektívnych práv nad individuálne práva, čím spochybňujú základné princípy liberalizmu.

1.3 Rôzne formy nadobúdania identít

To, že si niekto chce uchovať kultúrnu identitu ešte zďaleka neznamená, že chce udržiavať stáročia trvajúce tradície, folklór a niečo, čo v danej kultúre nemusí byť vôbec živé. Kultúrna odlišnosť sa neprejavuje len v takýchto znakoch kultúry, môže existovať množstvo vzorov správania, pravidiel, skúseností, ktoré prijímajúca kultúra nepozná a pre prichádzajúceho je udržiavanie takýchto kultúrnych praktík mimoriadne dôležité. Kultúra, umenie, spôsob života, trávenie voľného času, ale aj základné hodnoty a normy môžu mať v iných kultúrach vyslovene odlišnú podobu a môžu zohrávať dôležitú úlohu v živote človeka. V praxi tak dochádza k tomu, že migranti (a nielen oni) sa pohybujú akoby

24 Brian Barry, *Equality and culture. Egalitarian Critique of Multiculturalism* (Cambridge: Harvard University Press, 2001), s. 66.

25 *Ibid.*, s. 67.

na „trhu“ spôsobov života, ktoré chcú žiť a vyberajú si tie, ktoré najbližšie vyhovujú ich preferovanému životu. Samozrejme to nemusí byť vždy takéto jednoduché. Samotná komunita, do ktorej patria, alebo majoritná populácia, môžu kresliť výrazné hranice medzi jednotlivými kultúrami. Vlastné komunity tak môžu uzatvárať svojich členov vo vnútri a znemožňovať im vonkajšie väzby s ostatnými. Príslušníci väčšinovej spoločnosti zas môžu odmietať kultúrnu odlišnosť a nútiť *novo prichádzajúcich* buď prevziať všetky prvky kultúry a tým sa asimilovať, alebo ich odmietnu prijať medzi seba.

Tým, že sú jednotlivé komunity vnútorne diferencované, tak aj názory na rôzne spoločenské témy môžu vidieť členovia komunít veľmi rozdielne. „Netreba preto jednotlivé kultúry ‚exoticizovať‘ a predpokladať, že len tým, že niekto vyzerá inak, alebo hovorí iným jazykom, jeho prístup k morálke alebo kultúre musí byť nezlučiteľný s naším.“²⁶ Tento argument tiež významnou mierou prispieva k tomu, aby kultúrne identity neboli vnímané ako jednoznačne dané a ohraničené. Pre spoločnosť je dôležité, aby sa vytvoril určitý spoločný pocit príslušnosti u všetkých jej členov bez ohľadu na to, z akého kultúrneho prostredia pochádzajú. To je však možné len vtedy, ak ich majoritná spoločnosť prijme a privíta. Zároveň to však nie je možné bez toho, aby prijali, ak sami chcú patriť do prijímajúcej spoločnosti, všetko, čo takéto „členstvo“ prináša.²⁷

Príslušnosť k istej skupine alebo komunitě môže znamenať, že základné hodnoty alebo normy správania sa môžu odlišovať od tých, ktoré prevažujú v majoritnej spoločnosti. To sa veľmi často týka práve oblastí, ktoré súvisia s náboženským životom. Vyznávanie istého náboženstva môže v sekularizovaných spoločnostiach znamenať, že zdieľané hodnoty a normy sú v priamom rozpore s tým, čo je buď zaužívané, alebo dokonca priamo zakomponované v právnom poriadku danej krajiny. Dôležitosť pravidiel, ktoré udávajú niektoré náboženstvá, môže byť pre ich vyznávačov natoľko výrazná, že nie sú ochotní alebo schopní rešpektovať alebo nasledovať oficiálne pravidlá dané legislatívou krajiny, do ktorej prišli. V tom prípade je mimoriadne náročné skĺbiť vlastnú kultúrnu (v tomto prípade náboženskú) identitu, a zároveň stať sa plnohodnotnou súčasťou spoločnosti.

Teoretické prístupy vedú obvykle veľmi dobre uchopiť určitú tému v jej komplexnosti a celistvosti a poukazujú na rôzne možné nazerania na spoločenskú realitu. Ak však pôjdeme o kultúrnej identite, o skupinovej solidarite a vplyve migrácie na zmenu usporiadania spoločnosti, je potrebné mať na mysli aj lokálny kontext, v ktorom sa pohybujeme.

Identifikácia s určitým kultúrnym prostredím, či už v podobe zachovávaní pôvodnej identity, alebo akulturácia na nové podmienky prijímajúcej spoločnosti závisia od mnohých okolností. Migranti prichádzajúci z rôznych krajín (alebo príslušníci k rôznym

26 Bhikhu Parekh, *Rethinking multiculturalism* (London: Macmillan, 2000), s. 4.

27 *Ibid.*

etnikám alebo náboženstvám) môžu mať odlišné stratégie, ale aj objektívne možnosti akomodácie na situáciu v novej krajine. Zároveň je potrebné zdôrazniť, že akulturácia migrantov a dialogickosť procesu identifikácie nie je len vnútroskupinová, ako o tom píše Taylor. Na vytváranie identity pôsobia nielen významní druhí v podobe ostatných členov danej komunity, ale majoritná spoločnosť a jej inštitúcie. Preto v praxi dochádza k tomu, že migranti prichádzajúci z jednej krajiny majú rôzne možnosti akulturácie v rôznych prijímajúcich krajinách.

To je spôsobené usporiadaním, čiže politickým a legislatívnym, ale aj spoločenským nastavením daných krajín a ich otvorenosťou voči kultúrnej odlišnosti. Rôzne krajiny majú rôznu históriu migrácie, a preto aj prijali rôzne stratégie na jej akomodáciu. Tradične imigrantské krajiny ako USA, Kanada a Austrália majú úplne odlišnú migračnú a integračnú politiku ako krajiny vnímané ako „národné štáty“ alebo tie, v ktorých bol významný nárast migrácie zaznamenaný až oveľa neskôr. A dokonca aj medzi jednotlivými typmi imigrantských krajín sú značné rozdiely v tom, akým spôsobom prijímajú migrantov a nakolko venujú pozornosť a dôležitosť zachovávaniu ich kultúrnej identity. Ben Rafael rozlišuje takzvaný **unifikujúci a pluralistický model** prístupu k migrantom. Obidva majú svoje výhody aj nevýhody, a preto je komplikované nastaviť verejnú politiku len jedným spôsobom. Unifikujúci model je do veľkej miery inkluzívny a akceptuje novo – prichádzajúcich, ktorí sú ochotní a pripravení sa integrovať. Avšak tento model neuznáva partikulárne rozdiely medzi rôznymi skupinami (prístup slepý k odlišnostiam). Na druhej strane pluralistický model vytvára priestor pre zachovávanie kultúrnej odlišnosti a diverzity, ale môže byť potenciálne segregáčny.²⁸

Zároveň platí, že aj v rámci jednej krajiny majú rôzni migranti rôzne stratégie integrácie a rôzny dôraz kladú na svoju pôvodnú identitu a kultúru, z ktorej prichádzajú. To je spôsobené množstvom faktorov. Jedným z významných faktorov je dôvod migrácie. Tí, ktorí prichádzajú výlučne za prácou, bez rodiny a na krátky čas, budú pravdepodobne uchovávaní svojej identity a kultúry venovať menší dôraz ako tí, ktorí sa tu snažia usadiť na dlhé obdobie a prichádzajú s celou rodinou. U študentov zas ovplyvňuje túto situáciu to, či plánujú ostať v krajine aj po ukončení štúdia a či sa v rámci pobytu v danej krajine uzatvárajú do komunit s ľuďmi pochádzajúcimi z ich kultúrneho prostredia, alebo viac interagujú so všetkými domácimi alebo zahraničnými študentmi. Počet migrantov z jednej krajiny alebo tých, ktorí vyznávajú to isté náboženstvo (prípadne hovoria jedným jazykom), môže tiež zohrávať dôležitú úlohu v procese akulturácie.

28 Eliezer Ben Rafael, „Multiculturalism in Sociological Perspective“ in Rainer Bauböck, Aristide Zolberg & Agnes Heller, *Challenge of Diversity. Integration and Pluralism in Societies of Immigration* (Vienna: European Centre, 1996).

Nepochybne dôležitým faktorom je aj vzťah migrantov ku krajine pôvodu alebo kultúre, z ktorej pochádzajú. Politicky prenasledovaní migranti a ďalší utečenci nemusia pociťovať silný vzťah k pôvodnej krajine a budú sa snažiť čím skôr usadiť v podmienkach, do ktorých prišli. Rozdiely možno badať aj v prvej generácii migrantov oproti ďalším generáciám. Tí, ktorí prichádzajú v prvej generácii sú obvykle orientovaní na rýchlu asimiláciu alebo skorý návrat do krajiny. Ich snaha integrovať sa do spoločnosti a ťažkosti, ktorým čelia po príchode spôsobujú, že títo ľudia nemajú veľké tendencie zdôrazňovať príslušnosť k svojej kultúre a jej akceptáciu majoritou. Pri dlhšom pobyte, po skúsenostiach s diskrimináciou, vďaka vytváraniu komunitných štruktúr a v dôsledku nedostatku verejnej podpory dochádza k tomu, že migranti začínajú pociťovať potrebu návratu k vlastnej kultúre a jej uchovávaniu a rešpektovaniu.²⁹ To sa však môže tiež odlišovať od komunity ku komunitu, od krajiny ku krajine a od jednotlivca k jednotlivcovi.

Pre všetky tieto spomínané faktory nemožno jednoznačne tvrdiť, že migranti majú tendenciu prebrať hodnoty a normy prijímajúcej spoločnosti, alebo je ich jednoznačným cieľom uzavrieť sa do vlastnej komunity a žiť tak paralelný život s majoritnou populáciou.

Empirický výskum, ktorý sme realizovali na Slovensku, si kladol za cieľ kvalitatívnymi metódami skúmať situáciu migrantov prichádzajúcich a žijúcich v tejto krajine, ich vnímanie vlastnej kultúrnej identity a možnosti jej zachovávanie v prípade, že sa o to snažia.

2. MIGRANTI NA SLOVENSKU – SNAHA ASIMILOVAŤ SA ALEBO UDRŽIAVAŤ VLASTNÚ KULTÚRU?

Slovensko je spolu s ďalšími postsocialistickými krajinami vo veľmi špecifickej situácii oproti západoeurópskym krajinám aj oproti tradičným imigrantským krajinám. Štyridsať rokov uzavretosti štátnych hraníc vytvorili z prostredia, ktoré bolo predtým charakteristické stáročnými interakciami rôznych kultúr a etník krajinu, z ktorej bolo takmer nemožné odísť a do ktorej sa dalo dostať len niektorým *vyvoleným*.

To do značnej miery ovplyvnilo aj štruktúru migrantov, ktorí v súčasnosti na Slovensku žijú. Navyše, Slovensko má aj oproti okolitým postsocialistickým krajinám výrazne nižší podiel migrantov na celkovom obyvateľstve.

V období socializmu prichádzali do Československa cudzinci z krajín, ktoré patrili do spoločného socialistického bloku. Išlo takmer výlučne o ľudí, ktorí sem prichádzali študovať a pochádzali z rodín, ktoré boli v tom čase vo svojich krajinách situovaní na spoločenskom rebríčku pomerne vysoko. Išlo teda o pomerne úzku (aj keď kultúrne

29 *Ibid.*

značne heterogénnu) skupinu migrantov. Podmienky, za ktorých prichádzali do Československa a spôsob, akým boli začleňovaní do spoločnosti do veľkej miery ovplyvnil, ako oni v súčasnosti vnímajú samých seba, svoju kultúru a aj Slovensko ako prijímajúcu krajinu. Mnohí z nich prišli z rozvojových krajín a nepochybne ich sociálno-ekonomické postavenie sa výrazne zlepšilo.

Prístup krajiny k týmto prisťahovalcom bol značne unifikujúci,³⁰ konkrétnejšie asimilacionistický.³¹ Spoločnosť im poskytla všetky sociálne istoty a umožnila jazykovými kurzami a sprievodnými integračnými aktivitami začleniť sa do spoločnosti. Na druhej strane uchovávanie vlastného jazyka, kultúry alebo udržiavanie väzieb medzi príslušníkmi rovnakých etnických, jazykových alebo náboženských skupín však nebolo zo strany štátu oficiálne podporované. Väčšina z týchto migrantov uzatvorila zmiešané manželstvá a v spoločnosti dosiahla pomerne vysoký formálny status vďaka svojmu vysokoškolskému vzdelaniu a povolaniam, ktoré vykonávajú a ktoré sú na Slovensku aj v súčasnosti pomerne vysoko hodnotené (lekári, stavební inžinieri, ekonómovia a pod.). Náboženské hľadisko v tomto prípade nezohrávalo dôležitú úlohu, pretože tak, ako v tom období v Československu bolo náboženstvo úplne vytesnené z verejného života, aj v krajinách pôvodu týchto migrantov bola situácia veľmi podobná. Zároveň mnohí z nich vo výskume deklarovali pomerne vlažný vzťah k náboženstvu, ktorý si priniesli už z krajiny pôvodu.

Čo je však mimoriadne zaujímavé, napriek tejto snahe socialistickej spoločnosti o ich úplnú asimiláciu, je to práve táto generácia migrantov, ktorá v uplynulých rokoch zakladá združenia, spolky a zväzy združujúce záujemcov o komunitný život či už na základe spoločnej krajiny pôvodu (napríklad Vietnamci, Afgánci), príslušnosti k jednému etniku (Albánci) alebo náboženstvu (moslimovia). O týchto spolkoch a združeniach budeme písať v ďalších častiach publikácie. V tejto časti je to však zaujímavé zdôrazniť práve preto, že napriek významným snahám o ich asimiláciu (ktorá sa minimálne na deklaratívnej úrovni aj realizovala, pretože títo respondenti boli spokojní s prístupom vtedajšieho zariadenia k nim), migranti stále cítia potrebu uchovávaní vlastnej kultúry a prenosu kultúrnej identity na ďalšie generácie.

Migranti, ktorí prichádzali na Slovensko po roku 1989 tvoria výrazne heterogénnejšiu skupinu. Dôvody migrácie, krajiny pôvodu, socio-ekonomický status a iné charakteris-

30 Tento model popisuje Ben Rafael v kapitole o sociologických perspektívach multikulturalizmu, pozri: Eliezer Ben Rafael, "Multiculturalism in Sociological Perspective" in Rainer Bauböck, Aristide Zolberg & Agnes Heller, *Challenge of Diversity. Integration and Pluralism in Societies of Immigration* (Vienna: European Centre, 1996).

31 Bhikhu Parekh, *Rethinking multiculturalism* (London: Macmillan, 2000); Rainer Bauböck, "Social and cultural integration" in Rainer Bauböck, Aristide Zolberg & Agnes Heller, *Challenge of Diversity. Integration and Pluralism in Societies of Immigration* (Vienna: European Centre, 1996).

tiky sú natoľko rôznorodé, že je veľmi zložitá takúto heterogénnu skupinu výskumne pokryť. Zároveň ich počet nie je natoľko významný ako v iných krajinách,³² čo znamená, že stále ešte nevytvárajú komunity, ktoré by svojím významom mohli tvoriť silný politický hlas v prípade formulovania určitých požiadaviek na kolektívne práva (viac pozri v podkapitole 7. *Požiadavky...*, I. časti tejto publikácie). Napriek tomu dochádza k situácii, že niektoré skupiny migrantov ostávajú „separované“ na okraji spoločnosti (či už na symbolickej úrovni – nič sa o nich nevie), alebo aj fyzicky – geograficky oddelení od spoločnosti. V prípade niektorých je to spôsobené vlastným rozhodnutím (sme tu dočasne a nepotrebuje sa kontaktovať s okolitým svetom), niektoré skôr z nevyhnutnosti (nedostatočné podmienky na integráciu). Problémom, ktorému sa budeme ďalej venovať, sú aj podmienky, ktoré majoritná populácia, vrátane oficiálnych úradov, poskytuje migrantom na integráciu. Tie často vedú k frustrácii a odcudzovaniu zo strany migrantov voči Slovensku.

Väčšinu cudzincov na Slovensku stále tvoria migranti z okolitých krajín, ktoré sú kultúrne bližšie slovenskému prostrediu. Na týchto migrantov však vzhľadom na celkový rámec projektu nebol empirický výskum zameraný.

Jednou z oblastí, na ktoré sme zamerali náš výskum, bolo zistiť, do akej miery majú migranti prichádzajúci na Slovensko tendenciu prebrať kultúrne vzory majoritnej populácie a či je možné očakávať ich asimiláciu. Odpoveď opäť nie je jednoduchá a jednoznačná tak, ako nie je jednoznačná situácia rôznych migrantských skupín, komunit, ale aj jednotlivcov na Slovensku.

Ak hovoríme o prvej skupine, teda tých, ktorí prichádzali už pred rokom 1989, ich vzory a normy správania boli do značnej miery prevzaté od majoritnej populácie. Ako už bolo spomínané, mnohí z nich uzatvorili zmiešané manželstvá a postupne stratili intenzívne (každodenné) kontakty s ostatnými migrantmi (buď z tých istých krajín, jazykového prostredia alebo náboženskej príslušnosti). Od svojho príchodu udržiavali pomerne silné väzby buď s ostatnými cudzincami alebo obyvateľmi Slovenska vďaka spoločnému štúdiu. Napriek tomu často sami deklarujú dôležitosť kultúrnej identity pre osobnostný rozvoj:

„To, že sa niekto narodí... bez ohľadu na to, či je niekto veriaci a že mu to daroval boh, alebo neveriaci, že mu to darovala príroda. Je to dar, ktorý treba zachovať. To, že vyrastieme v nejakej rodine alebo spoločnosti, je tiež určitý dar od tejto rodiny alebo spoločnosti. Že sme sa stali

32 Len pre porovnanie: Kým na Slovensku sa počet Vietnamcov neoficiálne odhaduje na 6 000, v susednej Českej republike je tento počet desaťnásobne vyšší napriek tomu, že počet obyvateľov Českej republiky je len dvojnásobne väčší oproti Slovensku.

tým, čím sme. Človek bez identity je niekto, kto neexistuje. Sú veci, ktoré vám inde budú vždy chýbať... to sú veci, bez ktorých sa nedá žiť... To je podmienka našej existencie, aby sme boli identifikovaní s niečím. Nehovoriac o tom, že je to potreba.“

V príbehoch migrantov, ktorí žijú na Slovensku dlhodobo je vidieť, ako majoritná spoločnosť a verejná politika postupne vplývajú na odstránenie kultúrnych rozdielov. Pre týchto migrantov bolo vyrovnávanie sa s kultúrnou odlišnosťou (často veľmi výrazné a pre nich samotných mimoriadne náročné) procesom, v ktorom postupne opúšťali svoje zvyky a tradície:

„To boli drobnosti, ale po čase robíte len veci, ktoré považujete za dôležité a ostatných vecí sa postupne vzdávate a potom o mesiac sa vzdáte niečoho ďalšieho a tak to ide postupne...“

Prispôbenie sa majoritnej kultúre je považované za veľmi dôležitý prvok integrácie a akoby prejav vďačnosti za prijatie v krajine. V mnohých rozhovoroch sa objavovali veľké obavy z neúspešnosti integrácie, pokiaľ budú migranti výrazne dbať len na zachovanie vlastnej kultúry a odmietať interakcie a vzájomné stretávanie či už s majoritnou spoločnosťou, alebo s ostatnými migrantskými komunitami. Dištanc medzi migrantmi žijúcimi na Slovensku dlhodobo a tými, ktorí prichádzajú v poslednom období je postavený práve na tom, že podľa tých, ktorí žijú na Slovensku dlhšie, sa novo prichádzajúci migranti skôr uzatvárajú do vlastných komunit.

„Keď sa niekto rozhodne, že bude žiť v nejakej krajine, tak má robiť všetko preto, aby sa etabloval... ja keď chcem upratať vo svojom živote, v živote svojich detí, tak musím pozeráť na vonkajší svet ako na súčasť svojho sveta.“

Kultúrna identita je veľmi dôležitá (ako už bolo zdôrazňované), ale mala by byť zatlačená skôr do privátnej sféry, prípadne až do vlastného vnútra – „srdca“. To svedčí o tom, že minimálne navonok – vo formách správania sa migranti vzdali prejavov svojej kultúrnej odlišnosti. V zmiešaných rodinách títo ľudia postupne prebrali takmer všetky normy, či formálne alebo neformálne, a svoj pocit prináležitosti ku kultúre, z ktorej pochádzajú, nechávajú usadený niekde pod povrchom týchto novonadobudnutých vzorov správania. Minimálne na deklaratívnej úrovni sa však u migrantov, ktorí prišli za čias socializmu udržiava potreba uchovávať identitu alebo pocit prináležitosti ku kultúre, v ktorej migranti vyrastali. Napriek tomu, že nasledujúci názor nemožno považovať za reprezentatívny a zovšeobecniteľný na populáciu moslimov žijúcich na Slovensku, pomerne dobre

opisuje pocity „sekularizovaných“ a asimilovaných moslimov, ktorí neudržiavajú silné väzby s vlastnou náboženskou komunitou:

„Keby bolo povedzme nejaké kultúrne podujatie, nejaké predstavenie, tak (je dobré) ukazovať svoj kroj, svoju kultúru, varenie, jedlá a podobné veci. Tam nech to nosia (hidžáb). Ale keď idem vonku, chcem byť ako v civilizovanej krajine moderný človek, prečo by som mal také nosiť? To už je fundamentalizmus.“

Mnohovrstevnatosť identity sa však prejavuje v tom, že napriek deklaratívnej snahe „prispôbiť sa“ a zatlačiť svoju kultúrnu identitu do súkromnej sféry, pre úspešné fungovanie v spoločnosti nie je nevyhnutné úplné opustenie zvykov, tradícií alebo pocitu prináležitosti k inej kultúre. To znamená, že pre úspešné začlenenie do spoločnosti sa človek nemusí zriecť jednej a vytvoriť novú, úplne odlišnú identitu. Človek má možnosť ponechať si zo svojej kultúry to, čo je preňho dôležité a zároveň prijať z novej kultúry to, čo sa mu páči, alebo považuje za vhodné.

„Však normálne, ja sa teším z každej dobroty, čo žena pripraví, či náboženské, či veľkonočné, či na Vianoce... však ja sa v duchu modlím za svojich a spoločne sa modlíme a každý sa modlí to svoje...“

Úspešnosť začlenenia však závisí predovšetkým od priepustnosti jednotlivých spoločenských štruktúr. Na jednej strane musí majorita „umožniť“ cudzincom preberať jej vzory správania a zároveň si uchovávať vlastné. Na druhej strane tak musí činiť aj ich vlastná komunita (ak cítia migranti prináležitosť k nejakej komunitě).

V tejto súvislosti je veľmi dôležité (aj pre samotných migrantov), aby pri vzájomnom spoľžití prevládala rešpekt k odlišnostiam v kultúrach na oboch stranách. Pričom tento rešpekt má vychádzať z presvedčenia o tom, že jednotlivé kultúry sa môžu obohacovať a nie sú vzájomnou hrozbou. Výskum o tom, ako moslimovia v Británii vnímajú multikulturalizmus poukázal na to, že podľa ich vlastného vnímania je odlišnosť ich náboženstva, kultúry v Británii tolerovaná v zmysle, že môžu prejavovať svoju kultúrnu odlišnosť (stravovanie, náboženské praktiky, nosenie hidžábu), ale v princípe nejde o úplné prijatie tejto odlišnej kultúry. Samotná *tolerancia* odlišnosti tak nie je dostatočná na to, aby sa moslimovia v Británii cítili začlenení.³³

33 Tariq Modood & Fauzia Ahmad, “British Muslim Perspectives on Multiculturalism” (2007) *Theory, Culture and Society* 24, s. 187 – 213.

Na Slovensku je situácia komplikovanejšia. História aj charakter migrácie sú oproti Británii výrazne odlišné, politika multikulturalizmu sa Slovenska zatiaľ tiež príliš nedotkla (pozri II. časť tejto publikácie). Okrem migrantov prichádzajúcich počas socializmu, ktorí v podstate prešli procesom asimilácie a dodnes ani nežiadajú takéto formy rešpektu, žijú na Slovensku momentálne skôr cudzinci patriaci k prvej generácii prichádzajúcich.

V individuálnych rozhovoroch a focus skupinách skôr títo migranti hovoria o potrebe spoznania ich kultúry zo strany majoritnej populácie, čiže prvého, nevyhnutného kroku k potenciálnej akceptácii a rešpektu. Preto respondenti hovorili viac o vzájomnej tolerancii, uznaní a spoznávaní než britskí moslimovia, ktorí prechádzali týmito fázami oveľa skôr. Je však možné očakávať, že v budúcnosti sa ľudia pochádzajúci z odlišného prostredia neuspokojia len s *toleranciou* a budú vyžadovať, aby boli vnímaní ako plnohodnotná súčasť spoločnosti aj pri uchovávaní vlastnej kultúry. Ale samotný fakt, že migranti hovoria o potrebe vzájomného spoznávania, tolerancie a akceptácie svedčí o potrebe „uznania“ tak, ako o ňom píše Taylor.³⁴ Ak by nezáležalo na identite (o ktorej Taylor hovorí ako o tom, „odkiaľ sa berieme“), pravdepodobne by zo strany migrantov nevyvstávala myšlienka vzájomného spoznávania a rešpektu, ale len rovnosti v zaobchádzaní. Viackrát sa opakujúca veta v rozhovoroch „*ak by nás poznali, vnímali by nás pozitívnejšie*“ svedčí o uvedomovaní si inakosti (bez ohľadu na jej mieru a dôležitosť v každodennom živote) a pociťovaní potreby rešpektovania tejto inakosti.

Ako už bolo spomínané na začiatku, nedajú sa jednotlivé výroky respondentov generalizovať. O migrantoch prichádzajúcich na Slovensko (alebo dlhodobo žijúcich na Slovensku) nemožno hovoriť ako o homogénnej skupine. Nie všetci cítia rovnakú prínaležitosť (sense of belonging) ku kultúre, z ktorej prichádzajú a nie všetci majú rovnaké možnosti, podmienky a vôľu svoj pocit prínaležitosti vyjadrovať navonok. Počas výskumu sme sa stretli s migrantmi pochádzajúcimi z rôznych krajín, ktorých dôvody pre príchod na Slovensko boli značne odlišné. Takmer všetci respondenti (či už v rámci individuálnych rozhovorov alebo fokusových skupín) zdôrazňovali dôležitosť svojej pôvodnej kultúry, avšak značne sa líšili v jej prejavochoch, pripisovaní dôležitosti pre každodenný život. Väčšina z nich udržiava určitý kontakt s krajinou pôvodu, či už komunikáciou s príbuznými alebo sledovaním novín, časopisov, internetu a správ „z domova“. Ak je dostupná, čítajú aj literatúru, ktorá vychádza v ich krajinách a snažia sa udržiavať kontakt so svojím pôvodným „jazykovým“ prostredím. Miera udržiavania týchto kontaktov je však rôzna.

34 Charles Taylor, „Politika uznání“ in Anna Gutmanová, (ed.), *Multikulturalizmus a politika uznání* (Praha: Filosofia, 2001).

Ukazuje sa, že najmä v prípade náboženskej príslušnosti je potreba uznania a akceptácie odlišností najsilnejšia. Nejde pritom len o rešpektovanie slobody vierovyznania, ale aj uplatňovania iných vzorov správania, ktoré sa viažu na vyznávanie daného náboženstva. V tomto prípade išlo predovšetkým o moslimov, pre ktorých je praktizovanie náboženstva (a s tým súvisiacich ďalších spôsobov správania – ako napríklad nosenia hidžabu, pravidiel stravovania, a podobne) súčasťou každodenného života. Obmedzené možnosti praktizovania náboženstva vplývajú aj na kvalitu života a spokojnosť s ňou na Slovensku. Moslimovia, ktorí tu žijú, si nachádzajú spôsoby, ako vďaka komunite vytvárať čo možno najkvalitnejší a najspokojnejší život (pozri podkapitulu 3. *Skupinová solidarita...*, I. časť tejto publikácie). Sami však vnímajú Slovensko ako krajinu, ktorá nevytvára dostatočné podmienky na to, aby mohli slobodne praktizovať náboženstvo a žiť podľa pravidiel, ktoré sa k tomu viažu.

„...a ak Boh dá, pôjdem domov, chcel by som tam zostať s rodinou... kvôli viere. Neviem si predstaviť, že sa stále budem pýtať, či je v tom (jedle) bravčová masť. Keď budem doma, môžem jesť hocičo, hoci kde. To sú možno maličkosti, ale otravujú život.“

Nedostatočné podmienky na uplatňovanie svojej kultúry a slabý záujem zo strany majority o identitu a kultúru migrantov prichádzajúcich na Slovensko môžu do veľkej miery vplývať aj na vlastný pocit „začlenenosti“ do spoločnosti a ochotu žiť v krajine aj v budúcnosti. Na jednej strane takmer všetci respondenti uviedli, že by nechceli žiť na Slovensku natrvalo, avšak pri zmenených podmienkach a väčšej otvorenosti k odlišným kultúram by tento svoj názor zvažovali a nepochybne by to podľa ich vyjadrení bolo silným motivačným faktorom pre zotrvanie v krajine.

V odlišnej situácii sú napríklad Vietnamci, ktorých dôvody migrácie sú takmer výlučne ekonomické. Podľa predstaviteľa vietnamskej komunity je udržiavanie kultúry a kultúrnej identity pre Vietnamcov veľmi dôležité, avšak v súčasnosti je pre nich prioritou skôr to, aby mali v krajine zabezpečený legálny pobyt a možnosť pracovať (pozri podkapitulu 6. *Problémy a bariéry...*, I. časť publikácie). Množstvo času, ktorý venujú práci sa odráža aj na tom, v akej situácii sa ocitajú oni oproti svojim deťom. Prvá generácia migrantov z Vietnamu (hovoríme o tých, ktorí sem začali prichádzať po roku 1989) trávi väčšinu dňa prácou a v uzavretej komunite, čo má za dôsledok minimálne kontakty s majoritou. Títo ľudia takmer vôbec neovládajú slovenský jazyk. Naproti tomu ich deti (v prípade, že boli narodené na Slovensku) navštevujú slovenské školy a často sa o nich starajú slovenské opatrovatelky, čo znamená, že niektorí vôbec nevedia vietnamsky. Aj samotní Vietnamci nazývajú tento fenomén ako „banánové deti“ (zvonku žlté, zvnútra

biele). Tým dochádza k určitému odcudzeniu medzi rodičmi a deťmi a je otázne, aký to bude mať do budúcnosti vplyv na fungovanie vietnamskej komunity na Slovensku.

Sú však aj takí cudzinci, ktorí prichádzajú na Slovensko individuálne (prevažne za štúdiom) a napriek uvedomovaniu si vlastnej odlišnosti nepocitujú jednoznačnú príslušnosť (sense of belonging) k žiadnemu etniku, jazykovej alebo náboženskej skupine. Ide väčšinou o mladých ľudí, ktorí sú „usadení v mobilite“,³⁵ cestujú po svete, študujú na rôznych miestach a necítia jednoznačnú príslušnosť k žiadnej krajine ani jazyku. Fungujú podľa určitých vzorov správania, ktoré ich vyformovali v procese socializácie a ktoré sú napojené na kultúru, v ktorej vyrastali. To sa prejavuje napríklad pri uzatvorení zmiešaného manželstva, kedy prichádza k rôznym kultúrnym stretom a obaja musia nájsť spoločný „modus vivendi“. Pri takýchto situáciách sa ukazuje dôležitosť taylorovského „odkiaľ sa berieme“ a autenticita identity:

„...spoznávali sme sa s mojím budúcim manželom čoraz lepšie a ja som mu vysvetlila, čo všetko treba urobiť, aby si ma zobral. V zmysle kultúry, pretože to je veľmi rozdielne. Hovorili sme o tom dve hodiny. Keď som si ho už vybrala, musím mu vysvetliť všetko o našej kultúre, pretože to je úplne odlišné. Ja rešpektujem jeho, on musí rešpektovať moju kultúru... povedala som mu, že musí ísť za mojimi rodičmi a opýtať sa, koľko musí za nevestu zaplatiť. A on nechápal, prečo by mal niečo za mňa platiť. Opýtal sa, či si ma musí kúpiť. Nevedela som mu to vysvetliť, hádali sme sa skoro dve hodiny. Toto je kultúra, nemôžem to vysvetliť lepšie.“

V každodennom živote to týmto *novodobým* migrantom nezabraňuje existovať v akomkoľvek kultúrnom prostredí, pokiaľ ten ich kultúrnu rozmanitosť a odlišnosť podporuje. Preto aj Slovensko a svoju pozíciu v rámci spoločnosti vnímajú oveľa kozmopolitnejšie a menej striktné ako iní migranti. Tak vidia aj svoju budúcnosť a budúcnosť svojich detí. Generácia ľudí usadených v mobilite čoraz viac narastá a postupne začína tvoriť významnú časť migrantov.

„Chcela by som, aby moje dieťa vedelo aj po slovensky, aj po kórejsky... ale aj iné jazyky. Aby bolo také internacionálne ako ja. Myslím, že pre dieťa je to veľmi dobré.“

Zo všetkého uvedeného vyplýva, že rôzni migranti vnímajú svoju identitu a príslušnosť ku kultúre, z ktorej pochádzajú značne rozdielne. Preto by ani verejné politiky nemali byť jednoznačne nastavené na to, aby sa migranti vzdali svojej kultúrnej identity

35 Mirjana Morokvasić, „Engendering Post – wall Migration in Europe“ (2004) Feminist Review No. 77.

alebo naopak, aby boli nútení udržiavať ju aj bez vlastného presvedčenia. V rámci výskumu sme si položili otázku, či je možné očakávať, že sa migranti asimilujú, teda úplne prispôbia novým kultúrnym podmienkam a vzdajú sa svojej identity. Na základe rozhovorov a fokusových skupín možno jednoznačne povedať, že takýto vývoj sa očakávať nedá. Nech je škála pocitov príslušnosti k tej či onej kultúre akokoľvek veľká a ak je identita človeka akokoľvek mnohovrstevnatá, zdá sa, že to, „odkiaľ sa berieme, čo nás formovalo“ – zohráva stále pre ľudí dôležitú úlohu. Na druhej strane však nemožno očakávať, že všetci migranti budú vyžadovať akceptáciu svojej kultúrnej odlišnosti a s ňou spojené požiadavky na vytvorenie špecifických podmienok pre udržiavanie kultúrnej identity (viac v podkapitole 7. *Požiadavky...*, I. časť publikácie). Niektorí z nich sa môžu chcieť úplne asimilovať, iní preferujú skôr udržiavanie kultúrnej identity v súkromnej sfére, pričom vo verejnej sfére nechcú byť príliš „viditeľní“. Pre iných je zas kultúrna identita natoľko prepojená s každodenným životom, že nemožnosť jej udržiavania má vplyv nielen na súkromný, ale aj na verejný život (zamestnanie, vzdelávanie, politickú sféru a pod.). Verejná politika by mala byť nastavená tak, aby dokázala flexibilne reagovať na rôznosť potrieb migrantov.

Otázky pocitu prináležitosti ku kultúre a potreba jej vyjadrovania alebo uchovávanía v každodennom živote na Slovensku súvisia aj s tým, nakoľko migranti pociťujú skupinovú príslušnosť k danej komunite (či už náboženskej, etnickej, jazykovej alebo komunite vytvorenej na základe krajiny pôvodu). Jedným z výskumných zámerov bolo aj zistiť, nakoľko pociťujú migranti skupinovú solidaritu alebo kolektívnu identitu.

3. SKUPINOVÁ SOLIDARITA NA ETNICKOM, NÁBOŽENSKOM A JAZYKOVOM PRINCÍPE

Bauman hovorí o komunite v súčasnom svete ako o niečom, čo si ľudia vysnivali a vybásnili. Je to niečo neuchopiteľné a pre ľudí v individualizovanej spoločnosti neveriteľne lákavé: „Veď kto by si neželal žiť medzi priateľskými a dobroprajnými ľuďmi, ktorým sa dá veriť a na ktorých slová a činy sa dá spoľahnúť?“³⁶ V súčasnosti je už pre takúto predstavu komunity veľmi obtiažne nájsť príklad v realite. Komunitný život sa zmenil tak, ako sa zmenili identity človeka – človek môže mať a aj má množstvo identít a zároveň môže mať a obvykle aj má pocit prináležitosti k rôznym zoskupeniam, ktoré v širokom chápaní môžeme označiť komunitami.

36 Zygmunt Bauman, *Komunita. Hľadanie bezpečia vo svete bez istôt* (Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 2006), s. 166.

Ak je zachovávaná pôvodná podoba komunit ako vnútorne pomerne homogénnych a uzavretých skupín, môže to viesť k vzájomnej izolovanosti a narúšaniu sociálnej kohézie.

Ak hovoríme o komunite, ktorá je vytvorená na základe rasového/etnického delenia, Bauman vyjadruje oprávnené obavy o to, že z takejto komunity vznikne geto úplne uzavreté a „opevnené“ voči akýmkoľvek vonkajším vplyvom. Takáto komunita vychádza podľa neho z rovnakosti a vnútornej homogénnosti jej členov, čím sa vymedzuje voči heterogénnosti okolia.³⁷ Nepochybne možno s Baumanom súhlasiť v tom, že za istých okolností môže dochádzať k úplnému vylúčeniu istých skupín z fungovania spoločnosti, čo môže výrazne viesť k zhoršeniu ich socio-ekonomických podmienok a kvality života. To nastáva predovšetkým vtedy, ak majoritná spoločnosť odmieta prijať a začleniť kultúrne odlišnosti. Rainer Bauböck píše v tejto súvislosti o tom, že k marginalizácii a segregácii dochádza práve vtedy, ak sa nepodarí alebo zlyhá proces asimilácie, ktorý je nanútený/vyžadovaný zo strany majority. Podľa Bauböcka asimilácia totiž nevyžaduje zmenu pôvodnej štruktúry, ale vyžaduje úplné odstránenie kultúrnych rozdielov (abolition of cultural difference).³⁸ Ak sa to nepodarí, dôjde k segregácii. Vtedy vznikajú getá – uzatvorené a opevnené. Ich obyvatelia potom čelia mnohým problémom vyplývajúcim z tohto marginalizovaného postavenia.

Geto však nie je dobrovoľným zoskupením ľudí, ktorí zdieľajú pocit prináležitosti k istej skupine. Medzi pocitom prináležania k niečomu a vytvorením samostatnej izolovanej a homogénnej „komunity“, ktorú je možné nazvať getom, môže byť množstvo rôznych spoločenských usporiadaní. Ak sme v predchádzajúcej časti hovorili o identite a pocite príslušnosti k istej kultúre, skupinová solidarita je len výraznejším prejavom takéhoto pocitu prináležitosti.

Kolektívna identita (často spájaná práve s „komunitným životom“), býva popisovaná homogenitou, celistvosťou, jednotnosťou a stálosťou.³⁹ Podobne to pravdepodobne vníma aj Bauman. To je však len úzke a jednorozmerné vnímanie celej tejto témy. Komplexnejší prístup k tomu, ako je možné vnímať kolektívnu identitu prináša vo svojej teórii Bernhard Peters. Kultúra obsahuje množstvo elementov – je to súbor poznania, hodnôt a noriem. Niektoré z nich môžu byť zdieľané aj inými komunitami, niektoré sú špecifické

37 Zygmunt Bauman, *Komunita. Hľadanie bezpečia vo svete bez istôt* (Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 2006), s. 91.

38 Rainer Bauböck, “Social and cultural integration” in Rainer Bauböck, Aristide Zollerberg & Agnes Heller, *Challenge of Diversity. Integration and Pluralism in Societies of Immigration* (Vienna: European Centre, 1996).

39 Bernhard Peters, “Collective Identity, Cultural Difference and the Developmental Trajectories of Immigrant Groups” in Rosemarie Sackman, Bernhard Peters & Thomas Faist, *Identity and Integration. Migrants in Western Europe* (Aldershot: Ashgate 2003).

ké. Tieto všetky sa stávajú súčasťou kolektívnej identity iba vtedy, ak sú tak vnímané aj členmi danej komunity.⁴⁰ **Ak v tomto texte píšeme o komunite, myslíme tým široký rozsah usporiadania vzťahov medzi ľuďmi, ktorých spája spoločný pocit prináležitosti.** Tento pocit je v našom prípade postavený na etnickom, jazykovom alebo náboženskom princípe. Ako bude uvedené nižšie v zisteniach z empirického výskumu, tieto vzťahy môžu nadobúdať rôzne formy od občasného stretávania v období spoločných sviatkov alebo pri rôznych spoločenských príležitostiach, cez pomerne štruktúrované, pravidelné kontakty a väzby medzi ľuďmi, až po do veľkej miery formalizované vzťahy na úrovni inštitúcií a organizácií (tejto podobe vzťahov je venovaná samostatná podkapitola, pozri podkapitolu 5. *Organizácie...*, I. časť publikácie).

Takéto vnímanie naznačuje, že komunita rozhodne nemusí a v praxi ani nemôže byť homogénnym a v čase nemenným zoskupením jednotlivcov, ktoré sa presnými charakteristikami odlišuje od iných takýchto zoskupení. Nie je to ani množina alebo „súbor“ jednotlivcov, ktorým je zvonka daná istá identita a ktorí sú len jej pasívnymi nositeľmi.

Zároveň, a to platí podobne ako pre mnohovrstevnatosť identity, sa človek nemusí stožňovať so všetkými elementmi kultúry a odmietat všetky ostatné na to, aby cítil solidaritu a skupinovú príslušnosť k istej komunite. Môžem sa napríklad cítiť byť „Kórejkom“ a považovať ostatných Kórejcov žijúcich na Slovensku za členov svojej komunity, avšak nemusím s nimi zdieľať všetok čas a udržiavať kontakty len s nimi. Na druhej strane, nikto by nemal migrantov nútiť, aby cítili spolupatričnosť a záväzky voči danej komunite v prípade, ak to oni sami nechcú, alebo tento pocit prináležitosti nemajú. Ten totiž nie je daný narodením, alebo „pričlenením“ k danej komunite, ale skôr postupným vytváraním väzieb na základe vzájomných interakcií. Ak chce byť človek súčasťou komunity, tá by nemala od neho vyžadovať vzdanie sa ostatných identít a vzťahov, ktoré udržiava mimo nej. Komunitárni multikulturalisti veria, že „prežitie kultúry“ je spoločným dobrom, ktorému by sa malo do istej miery podrobiť aj individuálne dobro a práva jednotlivcov, tento názor sa však približuje k esencializmu a nacionalizmu. V súčasnosti je totiž nemožné jednoznačne povedať, ktoré sú tie atribúty kultúry, čo by mali byť udržiavané na jej prežitie. Zároveň je normatívne otázná práve snaha komunitaristov nadradovať kolektívne dobro individuálnemu.

4. VNÍMANIE SKUPINOVEJ SOLIDARITY MEDZI MIGRANTMI NA SLOVENSKU

Komunitná solidarita môže súvisieť s pocitom prináležitosti k istej kultúre. Je možné povedať, že komunitná solidarita a vzájomné interakcie sú vyšším stupňom pocitu priná-

⁴⁰ *Ibid.*

ležitosti. V časti o identite sme písali o tom, že človek síce môže pociťovať prináležitosť k istej etnickej, náboženskej alebo jazykovej skupine, to však ešte nemusí nevyhnutne znamenať potrebu interakcií a súdržnosti s ostatnými ľuďmi, ktorí majú rovnaký pocit prináležitosti. Ak sú však takéto interakcie pociťované ako potrebné a dôležité pre život človeka, možno už hovoriť o skupinovej alebo komunitnej solidarite.

Pri rôznych migrantoch a skupinách migrantov sa aj potreba komunitnej solidarity alebo súdržnosti výrazne odlišujú. Nemožno povedať, že migranti vo všeobecnosti majú silnú potrebu vytvárať homogénne a uzavreté komunity, ale ani to, že všetci žijú individualizovaný život, kde potreba komunity nezohráva žiadnu rolu.

Ako vyplýva z rozhovorov a focusových skupín, na potrebu udržiavania väzieb a interakcií vplýva viacero faktorov. Problémy, s ktorými sa migranti po príchode na Slovensko stretávajú, ich často nútia vyhľadávať pomoc u svojich známych, priateľov alebo rodiny (pozri viac v podkapitole 6. *Problémy a bariéry...*, I. časť publikácie). Ak neexistujú na strane prijímajúcej spoločnosti (teda jej inštitúcií) dostatočné integračné nástroje, ktoré by dokázali poskytnúť adekvátnu pomoc v prvom období po príchode do krajiny, komunikácia a vnútroskupinová solidarita je viac nevyhnutnosťou ako slobodnou voľbou človeka prichádzajúceho do novej krajiny. Zároveň aj kultúrne rozdiely, jazyková bariéra a neochota majority „prijíť“ kultúrne odlišnosti ako bežnú súčasť svojho sveta sa podpisujú pod to, že migranti vyhľadáujú a upevňujú predovšetkým vzťahy s ľuďmi zo svojej krajiny pôvodu, alebo s tými, ktorí hovoria rovnakým jazykom, prípadne vyznávajú tú istú vieru.

„To je kultúrny šok, keď sem prídete, so všetkým možným. Od pocitov až po praktické veci. To sa nedá opísať slovami. Bez starších by sme sa nezaobišli...“

Niekedy môže takáto komunitná solidarita viesť až k izolovanosti a „vynútenej“ separácii. Vtedy reálne hrozí riziko vytvorenia geta, o ktorom píše Bauman.⁴¹ Na Slovensku sa to stáva predovšetkým ekonomickým migrantom z ázijských krajín, ktorí sem prichádzajú vo väčších počtoch (Vietnamci, Číňania, Kórejci). Obvykle sem prichádzajú vďaka sociálnym sieťam, ktoré majú už z krajiny pôvodu a formálne aj neformálne sa dostávajú do kontaktu s niekým iným ako členmi vlastnej komunity len veľmi zriedka. Nedostatok sociálneho kapitálu, nízke právne vedomie a jazyková bariéra fungujú ako rastúci múr medzi komunitou a okolitým svetom, čo potvrdzuje aj výrok zástupcu vietnamskej komunity:

41 Zygmunt Bauman, *Komunita. Hľadanie bezpečia vo svete bez istôt* (Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 2006).

„Existuje niekoľko faktorov, prečo je komunita izolovaná... každý človek, ktorý podniká alebo funguje v tejto spoločnosti je viac-menej sledovaný. Oni sa toho boja, keď menej rozpoznávajú majoritnú spoločnosť a nevedia, že kto je kto. Po druhé, oni sa boja, keď neovládajú ten jazyk, majú taký pocit prehry. Cítia sa takí menejcenní, nemajú sebaistotu... oni nepoznajú zákony, právne normy, kultúru, nevedia si prečítať...“

Tu však nemožno hovoriť o komunitnej solidarite a súdržnosti v takom zmysle, aký nadobúda v prípade, že človek pociťuje potrebu udržiavať a odovzdávať svoju kultúru ďalej. Na jednej strane sú členovia komunity (predovšetkým tí, ktorí žijú v krajine dlhšie) dôležitou súčasťou ich života, pretože ich skúsenosti a sociálny kapitál potrebujú ako základ existencie v krajine. Tu však nejde o kultúrnu solidaritu, skôr o nevyhnutnú súdržnosť potrebnú na prežitie. O solidarite v zmysle potreby udržiavania a uchovávaní kultúry môžeme hovoriť skôr v prípade tých, ktorí vyznávajú rovnaké náboženstvo. V prípade tejto štúdie išlo predovšetkým o moslimov, ktorí boli jedinou „náboženskou skupinou“, ktorá bola vo výskume reprezentovaná. Praktizovanie náboženstva a s tým spojené ďalšie kultúrne praktiky ovplyvňujú ich každodenný život a je len veľmi ťažké ich oddeliť od ostatných vykonávaných činností. Tým sa odlišujú od tých, ktorí uprednostňujú udržiavanie svojej kultúry len v súkromnej sfére a nepotrebujú preto kontakty a väzby na ostatných členov komunity.

Pre mnohých moslimov na Slovensku sú pravidelné modlitby nielen dôležitou súčasťou ich vlastného života, ale zároveň aj základom komunitného života. V provízornej modlitebni sa zoznamujú, stretávajú a navštevujú aj ďalšie kontakty, ktoré potom využívajú v bežnom živote. Vďaka tomuto spoločnému priestoru je aj ich komunitný život intenzívnejší ako v prípade iných komunit, ktorých členovia sa stretávajú len pri určitých výročiach, sviatkoch a podobne. To však neznamená, že intenzita interakcií je u všetkých členov komunity rovnaká a že všetci moslimovia sa cítia byť súčasťou spoločnej komunity.

„Tak určite sa nájde niekto... vystačí si so svojou rodinou alebo okruhom priateľov. ...Ale sú tu takí pravidelní, takí skalní... stále sa pýtajú, kedy bude nejaká akcia, či sa bude niečo robiť. By som skôr povedala, že niektorí sú takí činnejší, aktívnejší, niektorí zase takí pasívnejší.“

Skupinová solidarita sa však neprejavuje výlučne len vzájomnými interakciami a praktizovaním kultúry. Mnohí migranti pochádzajú z krajín, v ktorých v súčasnosti prebiehajú vojnové konflikty. Solidarita sa v týchto prípadoch udržiava na „transnacionálnej úrovni“. Napríklad moslimovia na Slovensku organizujú rôzne finančné zbierky a zbierky šatstva pre ľudí postihnutých vojnovým konfliktom v krajine pôvodu, prípadne

poskytujú finančnú pomoc aj tým, ktorí prichádzajú na Slovensko a sú v ekonomickej núdzi. K tomu dochádza nielen medzi moslimami. Výskum ukázal, že vzájomná pomoc a solidarita je takýmto spôsobom prejavovaná aj v prípade ostatných komunít alebo migrantských skupín. K súdržnosti prispieva aj to, že jednotlivé komunity sú na Slovensku ešte stále relatívne malé a obvykle sa všetci medzi sebou poznajú.

„A v každom meste máme jedného alebo dvoch... ja napríklad viem, kde každý je, možno mám na všetkých aj telefóny aj adresy. V Senici máme šikovného zubára, tu máme veľa lekárov úspešných, jeden je dokonca poslanec...“

Takýto výskum však nedokáže odhaliť napätie a konflikty vo vnútri komunity, preto je veľmi komplikované objektívne posúdiť jej skutočnú súdržnosť. Tak, ako pocit príťažlivosti alebo identita môže nadobúdať rôzne podoby, aj predstavy o komunitnom živote môžu byť rôznorodé. Pri vyšších počtoch migrantov sa dá do budúcnosti očakávať, že aj tieto komunity začnú vytvárať paralelné organizácie alebo inštitúcie založené na odlišných záujmoch. To je však prirodzený proces diverzifikácie akejkoľvek spoločnosti, ktorý nemusí narušiť jej kohéziu. Migranti na Slovensku (či už Vietnamci, moslimovia, Afgánci alebo iní) môžu cítiť spolupatričnosť ku komunite a zároveň rôznym spôsobom participovať (alebo vôbec neparticipovať) na vytvárajúcej sa občianskej spoločnosti v týchto komunitách.

Komunitná súdržnosť však v istom bode môže viesť k dobrovoľnej separácii členov komunity od ostatnej spoločnosti. V súčasnosti najmä v západnej Európe priamo prichádzajú do krajiny „pristáhalci, ktorí tvoria súčasť širšieho migračného hnutia určitej etnickej skupiny... žijú v akejsi medzinárodnej komunite odlišnej tak od pôvodnej krajiny, ako aj od národov, na ktorých území sú permanentne alebo prechodne usadení.“⁴² Na Slovensku ešte k takejto migrácii príliš nedochádza, čo je spôsobené odlišným charakterom migrácie oproti západoeurópskym krajinám. Napriek tomu medzi niektorými migrantmi na Slovensku pretrváva obava o vznik komunít, ktoré budú úplne izolované od majoritnej spoločnosti a ostatných komunít. Takúto obavu vyjadrujú predovšetkým tí, ktorí patria do spomínanej prvej skupiny migrantov, ktorí prišli na Slovensko ešte pred rokom 1989. Tí považujú vytvorenie takýchto izolovaných skupín za najväčšie ohrozenie integrácie migrantov do spoločnosti a zároveň za najväčšie riziko pri fungovaní intenzívneho komunitného života.

42 Pavel Barša, *Politická teorie multikulturalismu* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003), s. 215.

„...Mám satelit, ale je v garáži. Poznám Arabov, ktorí majú satelit a chytajú arabské stanice. U nich je, akoby žili len tam a to nie je dobré. A tu na Slovensku je ešte dobrá situácia, ale kamarát, čo žije v Dánsku mi hovoril, že ľudia, ktorí tam žijú 30 rokov, vôbec nehovoria po dánsky. Lebo oni prídu tam, naladia arabskú televíziu a nevedia, čo sa deje vonku. Aj kvôli tomu, podľa mňa, vznikol ten problém maliarov s tými karikatúrami.“

„Nie som za to, aby sme sa uzatvárali len do svojej komunity. Ja si chcem zobrať niečo aj zo slovenskej kultúry a ponechať si aj svoju... poznám aj takých, čo všetko slovenské odmietajú a to nie je dobré. ...Sme komunita, či chceš alebo nechceš, ale nechceme sa separovať.“

Podľa týchto respondentov je veľmi dôležité, aby migranti udržiavali vzťahy jednak s majoritnou populáciou, ale aj s ostatnými skupinami/menšinami na Slovensku. Vzájomné poznanie môže totiž viesť aj k vzájomnému obohacovaniu kultúr a zvyšovaniu vzájomného rešpektu.

Dôležitým aspektom „komunitného“ života migrantov je aj ich fungovanie v rámci transnacionálnych sietí.⁴³ Už bolo spomínané, že migranti často udržiavajú vzťahy so svojou krajinou pôvodu. Prostredníctvom nových technológií, mobilných telefónov a internetu udržiavajú kontakty jednak so svojimi rodinami, ale aj známymi a priateľmi zo svojich krajín pôvodu. Zároveň mnohí z respondentov uviedli, že sledujú spoločenskú a politickú situáciu v domovskej krajine a tiež súčasnú kultúru a umenie. Niektorí z nich zámerne trávajú určitú časť roka v pôvodnej krajine a identifikáciu s oboma kultúrami považujú za veľmi dôležitý prvok pri výchove svojich detí. Niektorí udržiavajú väzby a vzťahy aj s migrantmi v iných krajinách. Keďže okolité krajiny poskytujú migrantom často lepšie podmienky na udržiavanie svojej kultúry, migranti žijúci na Slovensku sa preto zúčastňujú akcií a podujatí organizovaných rôznymi inštitúciami v zahraničí.

Zvláštnym typom „komunity“, alebo skupinovej solidarity, ktorá sa ukázala vo fokusových skupinách ako dôležitá, je solidarita cudzincov ako celku, bez ohľadu na krajinu pôvodu. S touto kategóriou sa identifikujú migranti z rôznych dôvodov. Najčastejšie ide o študentov, ktorí prichádzajú na Slovensko cielene len na určitú dobu a trávajú čas s ostatnými cudzincami, ktorí sem prichádzajú za rovnakým účelom. Ich vzťahy a väzby vznikajú buď pri jazykových kurzoch, ktoré obvykle absolvujú spoločne, alebo v rámci spoločného bývania na internátoch. Pocit spolunáležitosti je potom zdieľaný skôr spoločnými problémami a prekážkami, prípadne podobnými pocitmi zo Slovenska ako kultúrne odlišnej krajiny.

43 Csaba Szaló, *Transnacionální migrace. Proměny identit, hranic a vědění o nich* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007).

„Slováci sú takí ‚zakonzervovaní‘. Niektorí Slováci, keď hovoria so mnou, oni o nás nič nevedia. Myslia si, že bývame v púšti.“

„Ja som viac so spolužiakami, to sa dá... ale ja väčšinou chodím von so zahraničnými, to je lepšie, aj sa cítim lepšie, keď som so zahraničnými... na Slovensku je taká nespokojnosť. Aj Slovenky to majú. Tak ja keď poviem, že ja každý mesiac miniem minimálne dvesto eur a nestačí mi to – ona mi povie, že jej by aj sto eur stačilo. Na to jej vravím: nemôžeš porovnávať seba so mnou. Napríklad ja, keď som na internáte, moje veci musím dať do práčky a musím tam dať peniaze aj prášok. Ty keď máš špinavé veci na konci týždňa povieš: ‚už mi nezostali ani gate, musím ísť domov‘. Jedlo dostaneš od rodičov, ja si musím ísť kúpiť do Tesca. Tak mi nemôžeš takto povedať. Napríklad keď ti chýba rodina, tak ideš domov, aj ja idem do Coffee and co., to znamená musím tam platiť.“

Druhým dôvodom môže byť neochota patriť ku komunite pochádzajúcej z tej istej krajiny pôvodu a zároveň vlastná usadenosť v mobilite. Mnohí migranti (opäť často študenti) necítia potrebu stretávať sa, komunikovať alebo udržiavať väzby s ostatnými migrantmi, ktorí pochádzajú z tej istej krajiny, ale ich spôsob života a kultúra je skôr udržiavaním „folklórnych“ zvykov. Títo ľudia sa potom cítia skôr súčasťou širšej migrantskej komunity.

„Ja nemám priateľov medzi Kórejcami. Kórejký mám len nejaké dve – tri kamarátky. Ostatní sú zahraniční. Ja som taká medzinárodná.“

Rozhovory aj fokusové skupiny s migrantmi teda poukázali na množstvo faktorov, ktoré ovplyvňujú dôležitosť príslušnosti k istej komunite. Respondenti a respondentky v našom výskume prežívajú komunitný život alebo skupinovú solidaritu veľmi rozmanito. Od tých, ktorí sú až existenčne závislí na vlastnej komunite (ekonomickí migranti v izolovaných komunitách), cez ľudí, ktorí v zdieľanej solidarite realizujú „spokojný život“, alebo tých, ktorí potrebujú „vlastných“ na udržiavanie identity len v súkromnej sfére, až po migrantov, pre ktorých etnická, náboženská, jazyková príslušnosť nezohrávajú takmer žiadnu úlohu. Každý z nich si hľadá vlastný spôsob udržiavania komunitných väzieb, a preto je veľmi ťažké nájsť nejaký zovšeobecňujúci princíp, ktorý by dokázal vyčerpávajúco popísať jediným spôsobom komunitnú solidaritu migrantov na Slovensku. Táto solidarita nepochybne existuje a je potrebné ju reflektovať a umožniť jej stať sa súčasťou širšie zdieľanej spoločenskej súdržnosti (nielen vo vnútri skupín, ale aj medzi nimi). Nie je to však „jedna“ solidarita tak, ako nie je jedna komunita a jedna identita.

5. ORGANIZÁCIE ZDRUŽUJÚCE MIGRANTOV NA SLOVENSKU

Pri integrácii migrantov do spoločnosti hrá veľmi dôležitú úlohu predovšetkým spoločnosť a jej inštitúcie, ktoré vytvárajú potenciál a priestor pre prijatie novo prichádzajúcich. V predchádzajúcich častiach sme sa venovali tomu, nakoľko dôležité je pre migrantov udržiavanie ich vlastnej kultúry, ako vnímajú svoju identitu a nakoľko pociťujú súdržnosť s komunitami, ktoré sú vytvárané. V ďalších častiach sa budeme venovať problémom, s ktorými sa stretávajú a požiadavkami, ktoré majú a pravdepodobne budú mať voči majoritnej spoločnosti. Medzi individuálnou identitou a pocitom prináležitosti k istej komunite a kolektívnymi požiadavkami, ktoré migranti kladú na prijímajúcu spoločnosť je veľmi dlhá cesta. To, či sa vôbec vytvoria komunity, či budú nejakým spôsobom formalizované a inštitucionalizované a či ľudia budú mať potrebu byť ich súčasťou však súvisí nielen s pocitom prináležitosti, ale aj s tým, nakoľko majoritná spoločnosť umožňuje novo prichádzajúcim zapojiť sa do verejného života a stať sa jeho súčasťou. A súčasťou verejného života je aj občianska spoločnosť, ktorú je možné podľa Bauböcka vnímať ako trojuholník, ktorého vrcholmi sú tri inštitúcie – štát, trh a rodina.⁴⁴

Druhým spôsobom nazerania na občiansku spoločnosť je to, že ide o inštitúcie (a asociácie), ktoré sa vytvárajú v priestore medzi týmito tromi vrcholmi trojuholníka. Čím sú spomínané inštitúcie od seba vzdialenejšie a čím sú hranice medzi nimi jednoznačnejšie, tým väčší priestor sa vytvára práve pre inštitúcie občianskej spoločnosti. Asociácie vytvárané v rámci občianskej spoločnosti nielenže vypĺňajú sociálne vákuum vytvorené odlišnosťami medzi rodinou, trhom a štátom, ale slúžia zároveň ako mediátori medzi jednotlivcami a spomínanými inštitúciami.⁴⁵ Občianska spoločnosť potom pozostáva z plurality rôznych dobrovoľných asociácií. Tie však musia spĺňať viaceré kritériá. Základnou črtou takýchto asociácií je, že ich členom sa človek stáva dobrovoľne (čiže nie narodením, nie automaticky, nie pod tlakom) a ktokoľvek môže rovnako slobodne takúto asociáciu opustiť. Zároveň by mali byť vnútorne demokratické, to znamená, že by mali zahŕňať participáciu jednotlivých členov na rozhodovacích procesoch. Čo je však dôležité pre tému, ktorej sa v tejto publikácii venujeme, tieto organizácie by mali spĺňať podmienku „asociatívneho pluralizmu“ – to znamená, že by nemali mať monopol na svoje aktivity.⁴⁶ Ak si aj niektorá z organizácií kladie za cieľ „reprezentovať záujmy komunity“, nikdy nemôže reprezentovať všetkých, ktorí cítia k tejto komunite pocit prináležitosti,

44 Rainer Bauböck, “Social and cultural integration” in Rainer Bauböck, Aristide Zollerberg & Agnes Heller, *Challenge of Diversity. Integration and Pluralism in Societies of Immigration* (Vienna: European Centre, 1996).

45 *Ibid.*, s. 8.

46 *Ibid.*, s. 85.

pokiaľ sa jej aktivity alebo hodnoty, ktoré presadzuje, nezodujú s ich vlastným videním sveta. V rámci fungujúcej občianskej spoločnosti preto bežne fungujú paralelne rôzne asociácie a združenia, ktoré majú rôzne polia pôsobnosti, v niektorých prípadoch môžu byť protichodné, prípadne zamerané na rôzne oblasti kultúrneho alebo spoločenského života. Zároveň, tieto organizácie nemajú úplnú kontrolu a moc nad svojimi členmi. Tu ide však o ideálny stav. V praxi často dochádza k tomu, že sa niektoré organizácie snažia upevniť svoju moc nad svojimi členmi. Takéto združenia sú potom často uzavretejšie ako rodiny (napríklad náboženské sekty) alebo organizované ako armáda (niektoré politické hnutia).⁴⁷

To, ako funguje občianska spoločnosť v danej krajine je lakmusový papierik jej demokracie a efektívneho fungovania. Pluralita rôznych asociácií a vysoká participatívnosť občanov na dianí občianskej spoločnosti vytvára rovnováhu pre ďalšie kľúčové inštitúcie spoločnosti a umožňuje tak sociálnu kohéziu. Preto aj súčasťou integrácie migrantov, prichádzajúcich do krajiny, by mala byť možnosť participácie a spoluvytvárania občianskej spoločnosti. Migrantom totiž môžu byť zaručené mnohé práva a de jure rovnosť prístupu k rôznym inštitúciám, ale až dobrovoľná a úspešná participácia na verejnom živote a občianskej spoločnosti indikuje, že migranti sa stali rovnocennou súčasťou spoločnosti. Na Slovensku zatiaľ nebol žiadny výskum priamo zameraný na občiansku participáciu cudzincov, čo je spôsobené viacerými faktormi. Téma integrácie migrantov je na Slovensku stále ešte pomerne nová a ich podiel na celkovej populácii je stále veľmi nízky. Preto mnohým aspektom ich integrácie nebola stále venovaná adekvátna pozornosť. Doterajšie výskumné aktivity sa pochopiteľne zamerali viac na aktuálne a naliehavšie problémy, ktorým migranti čelia po príchode do krajiny. Zároveň ani celková participácia majoritnej populácie na občianskej spoločnosti (v rámci rôznych združení, asociácií, iných občianskych aktivít) nie je príliš vysoká.⁴⁸

Nie je teda ešte podrobne preskúmané, nakoľko cítia migranti na Slovensku potrebu verejne participovať na občianskom živote a nakoľko je im to aj zo strany spoločnosti umožňované. Avšak na základe už realizovaných výskumov⁴⁹ je možné predpokladať, že migranti, ktorí sem prišli v uplynulých rokoch, majú natoľko komplikovanú situáciu so získaním legálneho pobytu, hľadaním práce, prístupom k verejným inštitúciám (pozri podkapitulu 6. *Problémy a bariéry...*, I. časť publikácie), že otázky zapájania sa do verejného života nie sú pre nich zatiaľ príliš aktuálne. To môže vysvetľovať aj to, prečo sú

47 *Ibid.*, s. 85.

48 Martin Bútora, Jozef Majchrák & Boris Strečanský, *Keď ľahostajnosť nie je odpoveď. Príbeh občianskeho združovania na Slovensku po páde komunizmu* (Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2004).

49 Miroslav Popper, Gabriel Bianchi, Ivan Lukšík & Petra Szeghy, *Potreby migrantov na Slovensku* (Bratislava: Veda, IOM, KVS BK SAV, 2006).

vo vedeniach organizácií združujúcich rôznych migrantov predovšetkým tí, ktorí prichádzali na Slovensko (resp. do Československa) ešte za socializmu, a ich postavenie v spoločnosti je už oveľa stabilnejšie ako u tých, ktorí prichádzajú v posledných rokoch.

Zahraničné výskumy poukazujú napríklad na to, že migranti, ktorí sú obvykle občiansky aktívni vo svojej krajine pôvodu, obvykle začnú vykonávať aktivity aj v krajine, do ktorej prišli. Tieto aktivity sú obvykle zamerané na krajiny, z ktorých migranti pochádzajú. Avšak, dochádza akoby k zdvojovaniu občianskej angažovanosti, pretože často začnú participovať na aktivitách zameraných na skvalitňovanie verejného života (nie nevyhnutne súvisiaceho len s vlastnou komunitou) aj v krajine, do ktorej prišli.⁵⁰ Na Slovensku vieme o aktivitách migrantov v krajinách, z ktorých pochádzajú, len veľmi málo. Avšak vzhľadom na pomerne krátke migračné obdobie na Slovensko, nízky počet migrantov a dôvody, pre ktoré na Slovensko prichádzajú, nie je pravdepodobné, že ide o ľudí, ktorí sa prejavovali výraznou občianskou zapojenosťou v krajinách pôvodu. Napokon, v mnohých prípadoch prichádzajú z krajín, ktoré rozhodne nemôžu byť považované za štáty s rozvinutou občianskou spoločnosťou (ak hovoríme o migrantoch, ktorí na Slovensku vytvárajú dostatočne veľké komunity a nielen o individuálnych migrantoch zo západnej Európy).

To, čo zaujímalo nás v rámci projektu *Možnosti multikulturalizmu v integrácii nových menšín* bola súvislosť ich identity a solidarity s vytváraním združení, organizácií a spolkov, ktoré akýmkoľvek spôsobom združujú, zastupujú migrantov alebo minimálne vytvárajú priestor na vzájomné stretávanie a realizáciu spoločných aktivít. Vo výskume sme sa rozhodli sledovať, kto sú tí, ktorí reprezentujú migrantské komunity na Slovensku, kde vzniká potreba organizovať sa a aké úlohy plnia tieto organizácie v procese integrácie migrantov do spoločnosti. Zamerali sme sa predovšetkým na mimovládne organizácie, pretože tie sú typickými predstaviteľmi toho, čo tvorí občiansku spoločnosť, ak hovoríme o participácii migrantov. Navyše, práve tieto organizácie sú zatiaľ najviditeľnejšími a najaktívnejšími aktérmi občianskeho života migrantov, žijúcich na Slovensku.

Ak má byť občianska participácia dôležitým nástrojom a zároveň indikátorom integrácie migrantov do spoločnosti, je dôležité sledovať aj to, akú rolu zohrávajú rôzne asociácie, združenia a „spolky“ vytvárané samotnými migrantmi v tomto procese. To, prečo vznikajú, aké si kladú ciele a akým spôsobom fungujú totiž môže veľa prezrádzať jednak o spoločnosti, do ktorej prichádzajú (nakolko sú „vítaní“), ale aj o nich samých a o predstavách toho, čo sami považujú za integráciu do spoločnosti. Organizácie totiž môžu byť zamerané buď len na svojich členov a pracovať na aktivitách zameraných na rozvoj

50 Jonathan Fox & Xóchitl Bača, “Migrant Civic Engagement” (2009) Research paper Series on Latino Immigrant Civic and Political Participation.

komunity, resp. formulovať a vyžadovať určité kolektívne práva pre danú komunitu. Druhou možnosťou je, že sa snažia „otvárať sa aj navonok“, pôsobiť aj smerom k ostatným komunitám a majoritnej populácii. Vtedy sa snažia vytvárať akýsi most medzi majoritou a danou komunitou. To, akú podobu bude organizácia mať a ako bude fungovať, závisí okrem iného aj od toho, kto sú ľudia, ktorí sa rozhodnú ju založiť. V prípade Slovenska je situácia pomerne špecifická. Predstaviteľmi takmer všetkých organizácií, ktoré sme zahrnuli do výskumu, boli v zásade dva typy ľudí. Migranti, ktorí prišli na Slovensko ešte pred rokom 1989 (resp. tesne po revolúcii) a manželia/manželky migrantov, žijúcich na Slovensku.

5.1. Kto a prečo reprezentuje migrantov na Slovensku?

V časti o identite sme sa podrobnejšie venovali dvom skupinám migrantov, ktorí v súčasnosti žijú na Slovensku – tým, ktorí do krajiny prichádzali ešte pred rokom 1989 a tým, ktorí prichádzajú len v posledných rokoch. Prvá skupina migrantov sa na základe vlastnej percepcie cíti dobre integrovaná do spoločnosti a považuje Slovensko za krajinu, do ktorej patria. Mnohí síce považujú udržiavanie vlastnej kultúry za dôležité, avšak väčšina z nich (na deklaratívnej úrovni) považuje vlastnú identitu a pocit prináležitosti k istej komunite za individuálnu záležitosť. V tejto súvislosti je zaujímavé, že sú to práve títo dlhodobo usadení migranti, ktorí zakladajú rôzne združenia, spolky, asociácie a ako ich sami nazývajú – **komunity**. Dobre poznajú situáciu na Slovensku, majú pomerne silný sociálny kapitál jednak vo vnútri komunity (bonding social capital) ale aj vo vzťahu k majorite (bridging social capital).⁵¹ To im umožňuje, aby mohli efektívne vytvárať organizácie, ktoré budú jednak združovať ľudí cítiacich prináležitosť ku komunite a zároveň fungovať ako integračný nástroj vďaka vzťahom a kontaktom s majoritou. Takíto ľudia často cítia aj potrebu sami niečo urobiť v prospech svojej komunity, nebyť len pasívnymi prijímateľmi alebo objektmi verejnej politiky.

„Ja nechcem byť pozitívne diskriminovaný, nechcem mať viac práv ako iní. Chcem patriť pod tie isté zákony... ale zároveň nechcem byť len objektom, stromom, čo sa ohýba vo vetre a o ktorú sa treba starať, chcem aktívne prispievať k tomu, aké spolužitie tu bude.“

Mnohí z nich pracujú ako tlmočníci a tak osobne poznajú takmer všetkých, ktorí do krajiny prichádzajú a často vedia pomenovať mnohé problémy, s ktorými sa títo novo prichádzajúci stretávajú pri snahe o začlenení do spoločnosti. Zároveň sú to ľudia, ktorí

51 Robert D. Putnam, *Bowling Alone. A Collaps and Revival of American community* (New York: Simon and Schuster, 2000).

dobre poznajú kultúrny a spoločenský kontext, z ktorého migranti prichádzajú, takže vedia oveľa lepšie komunikovať a podať pomocnú ruku ako ostatní ľudia (obvykle štátni úradníci), s ktorými sa stretávajú formálne.

„Aj preto, že som tlmočník, som sa stal podpredsedom a hovorcom komunity. Ja si myslím, že je to pochopiteľné, tlmočník alebo prekladateľ je to tá osoba, ktorá je takým mostom medzi orgánmi verejnej moci, štátnej správy a migrantmi.“

Druhou skupinou ľudí, ktorí sú aktívni vo zvyšovaní občianskej participácie migrantov, sú manželia/manželky alebo partneri migrantov, ktorí prišli na Slovensko v uplynulom období a sami pochádzajú zo Slovenska. Výskumy zamerané na integráciu migrantov do spoločnosti⁵² poukazujú často na to, že migranti potrebujú vždy akéhosi „otvárača dverí“, teda niekoho, kto dobre pozná kultúrny a spoločenský kontext v krajine, ovláda jej jazyk a dokáže sa zorientovať v byrokraticky veľmi náročnej sieti úradov. Túto úlohu tak často plnia buď spomínaní „usadení“ migranti, alebo potom niekto z majority, kto udržiava s migrantmi intenzívne vzťahy. Tými sa často stávajú práve životní partneri. Niektorých z nich situácia migrantov žijúcich na Slovensku zaujíma (prípadne znepokojuje) natoľko, že sa rozhodnú pôsobiť v tejto téme aj verejne a začnú byť aktívni v rôznych občianskych združeniach zameraných na združovanie ľudí patriacich k istým jazykovým, etnickým alebo náboženským skupinám. Kým v prípade prvej skupiny, teda migrantov, ktorí prišli do krajiny pred rokom 1989 ide predovšetkým o mužov (tí aj podľa štatistík tvoria väčšinu migrantov prichádzajúcich na Slovensko), v tomto druhom prípade sú to skôr ženy – manželky cudzincov, ktoré cítia potrebu robiť v tejto téme viac ako len individuálne pomáhať svojim blízkym.

Ako už bolo spomenuté, na Slovensku vznikajú obvykle organizácie združujúce migrantov, ktoré majú formálny status občianskych združení, s čím súvisia aj niektoré oficiálne náležitosti, ako formalizovaná štruktúra, štatút, stanovy organizácie a pod. Inak však tieto organizácie fungujú na veľmi neformálnej báze, ide skôr o združovanie ľudí, ktorí majú záujem a cítia potrebu robiť v téme integrácie migrantov viac.

„My na tom akosi nebazírujeme, my máme doma snahu a vlastne nadácia nemá žiadnych zamestnancov, všetci pracujú na báze dobrovoľnej. Ak chce sa niekto podieľať a participovať na týchto činnostiach, tak každá pomoc je vítaná. Ale tak nejako formálne nie sú organizovaní.“

52 Napríklad kvalitatívny výskum o integrácii migrantov do spoločnosti, ktorý prebiehal v roku 2009 ako súčasť projektu *Kvalitný výskum – podmienka lepšej integrácie cudzincov na Slovensku* (zatiaľ nepublikovaný).

Integráciu v tomto prípade vnímame veľmi široko ako proces, vďaka ktorému si migranti vytvárajú pocit začlenenosti, pričom zostáva zachovaný pocit prináležitosti k vlastnej komunite (etnickej, jazykovej, náboženskej). S týmito všetkými dimenziami zároveň súvisia aj oblasti, ktorým sa jednotlivé organizácie a združenia venujú a chcú venovať. Typologicky je možné tieto aktivity rozdeliť na tri základné kategórie – pomoc migrantom prichádzajúcim na Slovensko, snaha o udržiavanie vlastnej kultúry a identity (a jej prenos na ďalšie generácie) a vytváranie „mostov“ medzi komunitou a majoritnou populáciou.

5.2 Poskytovanie pomoci prichádzajúcim migrantom

Migranti ešte stále nie sú majoritou akceptovaní ako bežná súčasť spoločnosti. Pokazuje na to aj kapitola v tejto publikácii o prekážkach a bariérach integrácie (pozri podkapitulu 6 v I. časti publikácie), kde to samotní respondenti v našom výskume vnímali ako jeden z najvážnejších problémov integrácie. Aj kvôli neochote zo strany úradov a nedostatočne štandardizovaným podmienkam na vybavovanie formálnych náležitostí pre získanie legálneho pobytu na Slovensku je pre migrantov dôležité, aby mali v tejto krajine niekoho, kto im v prvom období pomôže prekonať tieto bariéry.

„Z Vietnamu sem ani nepríde nikto, kto by tu niekoho nepoznal, alebo nemal na niekoho kontakt. Bez toho to skrátka nejde...“

„Neviem si predstaviť, ako by som to tu zvládol, keby som tu nemal niekoho „od nás“.“

„Veď my by sme sa tu ani nedohovorili, úradníci často nevedia po anglicky a nám trvá dlho, kým sa naučíme váš jazyk.“

Túto úlohu zohrávajú buď zastupiteľské úrady jednotlivých krajín, slovenské a medzinárodné mimovládne organizácie, príbuzní migrantov, ale čoraz častejšie a intenzívnejšie práve „komunity“ alebo organizácie združujúce migrantov na Slovensku. Podľa vyjadrení mnohých ich predstaviteľov je pomoc novo prichádzajúcim jednou z najdôležitejších úloh, ktoré tieto organizácie plnia.

„Druhá skupina migrantov (tí, čo prišli po roku 1989 ako ekonomickí migranti, pozn. aut.) je dosť uzatvorená, oni veľmi využívajú pomoc komunity, tá im pomáha vybavovať veci... Oni sami nemôžu existovať a nemôžu fungovať a ten prvý styk vždy po príchode do Európy je tá komunita.“

To, že jednotlivé organizácie sú často prvým kontaktom s migrantmi prichádzajúcimi na Slovensko súvisí aj s tým, že vznikajúce komunity sú ešte stále pomerne malé a mnoho väzieb vzniká a funguje na báze osobných kontaktov. Najsilnejšie je to v prípade náboženských komunit, ktoré aj vďaka tomu, že pravidelne spoločne trávajú čas pri praktizovaní náboženstva, sú súdržnejšie a udržiavajú intenzívnejšie väzby ako ostatné komunity. Druhým typom sú komunity migrantov, ktorých hlavnou motiváciou migrácie sú ekonomické dôvody (napríklad vietnamská a ostatné ázijské komunity), ktoré sú pomerne izolované od majoritnej spoločnosti a udržiavajú vzťahy takmer výlučne vo vnútri komunity. Tam aj pomoc a podpora novo prichádzajúcich migrantov je postavená takmer výlučne na svojpomoci a pomoci zo strany komunity.

Tým, že tieto organizácie nemajú príliš formalizované a profesionalizované fungovanie, aj formy pomoci sú postavené skôr na dobrovoľnosti a ochote ľudí, ktorí sa cítia byť súčasťou komunity. Väčšina organizácií nemá platených zamestnancov, takže títo ľudia ani nemôžu poskytovať úplne plnohodnotnú a profesionálnu pomoc, akú poskytujú v niektorých krajinách rôzne migračné úrady alebo mimovládne organizácie zamerané na pomoc pri integrácii migrantov. V tomto prípade ide skôr o vyplňanie zásadných medzier vo fungovaní štátu a verejných inštitúcií. Migrantské organizácie a združenia tak fungujú ako svojpomocné združenia, ktoré sa snažia čo možno najviac uľahčiť migrantom prvé obdobie po príchode do krajiny.

„My poskytujeme takú prvú pomoc migrantom – oni volajú často už zo zahraničia, že sa chystajú prísť a čo na to potrebujú na prácu, štúdium a podobne... a po príchode tu obvykle nikoho nemajú, tak im tiež pomáhajú.“

5.3 Udržiavanie a prenos kultúrnej identity

Napriek tomu, že viaceré združenia sa vo svojich aktivitách venujú poskytovaniu rôznych foriem pomoci pre prichádzajúcich migrantov, tieto aktivity vychádzajú z nevyhnutnosti a potrebnosti. To, čo predstavitelia jednotlivých organizácií obvykle považujú za jednu z najdôležitejších úloh, je udržiavanie kultúry a snaha o zdieľanie a uchovávanie pocitu príslušnosti k svojej kultúre aj v novej krajine.

V časti o identite a kultúrnej solidarite sme sa dosť podrobne venovali tomu, nakoľko je pre migrantov na Slovensku dôležité uchovávanie vlastnej kultúry. Mnohí považujú za veľmi dôležité integrovať sa do spoločnosti a nevytvárať paralelné inštitúcie, napriek tomu však cítia neustálu potrebu udržiavať istý typ kontaktu s kultúrou, z ktorej pochádzajú. To je pre nich hranica medzi asimiláciou a integráciou do spoločnosti:

„Keby som zabudol po arabsky, keby som nečítal arabskú literatúru, nezaujímala sa o arabské otázky všeobecne, toto je asimilácia. To nie je asimilácia, to je to, že vy doma upratujete preto, aby ste sa cítila dobre. Ja keď chcem upratať v mojom dome, v živote svojich detí, tak musím pozeráť na vonkajší svet ako na súčasť môjho sveta“.

Preto si aj viaceré organizácie kladú za jeden z hlavných cieľov udržiavanie súdržnosti vo vnútri komunity a to aj tým, že pravidelne usporadúvajú rôzne kultúrne podujatia, ktoré sa priamo viažu k sviatkom a zvykom buď v krajine pôvodu, alebo v regióne, z ktorého pochádzajú. Pre menšie komunity je tak spoločné stretávanie pri týchto príležitostiach často jedinou možnosťou, ako udržiavať vzájomné kontakty. Aktivity týchto združení sa potom orientujú len na koncerty, spoločné večere, alebo športovo-kultúrne podujatia. To súvisí aj s tým, že niektorí migranti necítia potrebu žiť intenzívnym komunitným životom a zdieľať mnoho zo svojho súkromného života s ostatnými. Pre týchto ľudí je občasné stretávanie tým, čo sami nazývajú „*prinesením kúska domova*“. To im na udržiavanie kultúrnej identity postačuje a necítia potrebu jej prehlbovania. Niektoré združenia zas fungujú ako „*rodina pre tých, ktorí tu rodinu nemajú*“, takže vytvárajú priestor na vytváranie nevyhnutných sociálnych väzieb.

V prípade iných je občasné stretávanie počas sviatkov nedostatočné, pretože považujú za veľmi dôležité, aby sa ich kultúrna identita uchovala a prenášala aj na ďalšie generácie. Preto niektoré organizácie čoraz častejšie uvažujú a pracujú na vytváraní kultúrnych centier, kde by bol priestor jednak pre vzájomné stretávanie, ale aj na realizáciu mnohých aktivít zameraných buď na udržiavanie jazyka (jazykové kurzy pre deti alebo aj záujemcov zo strany majority), škôlky pre deti migrantov zamerané na kultúru danej krajiny, etnika, náboženstva a pod. U týchto komunit je pravdepodobné, že časom budú chcieť svoje fungovanie viac profesionalizovať a aktivity zintenzívňovať. Dá sa očakávať, že časom začnú formulovať aj požiadavky na podporu komunit zo strany štátu.

5.4 Vytváranie mostov medzi majoritou a migrantskými komunitami

Výskum poukázal na to, že migranti žijúci na Slovensku preferujú skôr aditívny multikulturalizmus.⁵³ Prijatie, akceptácia majoritou je v ich vnímaní jednou z najdôležitejších podmienok pre úspešnú integráciu do spoločnosti. Ako však vyplýva z rozhovorov a fokusových skupín, Slovensko stále ešte nie je veľmi otvorené kultúrnej rozmanitosti a migranti sa necítia úplne vítanými a akceptovanými členmi spoločnosti. Napriek pr-

53 Eliezer Ben Rafael, „Multiculturalism in Sociological Perspective“ in Rainer Bauböck, Aristide Zollerberg & Agnes Heller, *Challenge of Diversity. Integration and Pluralism in Societies of Immigration* (Vienna: European Centre, 1996).

votným deklaráciám, že Slovensko je prívetivá krajina a ľudia sú „milí a ochotní pomáhať“, väčšina respondentov vo výskume má vlastné alebo sprostredkované skúsenosti s negatívnym vnímaním zo strany majority.

„Táto krajina nie je pripravená na inú kultúru... je to spôsobené komunizmom, kedy bola silná homogenizácia spoločnosti, uprednostňovala sa len jedna rasa... začala narastať xenofóbia.“

Ešte vypuklejšie je to možné vidieť na tom, aký prístup k migrantom majú verejné inštitúcie, štát a médiá. Skúsenosti s prístupom úradníkov sú takmer unizono vnímané migrantmi ako negatívne (pozri podkapitolu 6. *Problémy a bariéry...*, I. časť publikácie).

K tomu sa pridáva aj obraz, aký o cudzincoch vytvárajú médiá. Nielen tento výskum, ale aj ďalšie, realizované v minulosti⁵⁴ poukazujú na výraznú reprodukciu predsudkov a najmä stereotypov o cudzincoch v médiách. Cudzinci sú priamo či nepriamo zobrazovaní v médiách ako hrozba – či už ohrozenie ekonomických záujmov Slovenska (berú prácu „našim“), alebo ako bezpečnostné riziko (moslimovia ako teroristi, Albánci ako mafiáni), prípadne ako ohrozenie kultúrnych hodnôt prevažujúcich na Slovensku. Politický diskurz o tejto téme je stále nedostatočne rozvinutý. A ak sa aj na politickej scéne objaví téma migrácie a integrácie, je podobne ovplyvnená predsudkami a stereotypmi ako mediálne prostredie.

Migranti a predovšetkým reprezentanti jednotlivých komunit vnímajú všetky tieto dimenzie veľmi citlivo a zmene v tejto oblasti pripisujú veľmi dôležitú úlohu. Dôvody, prečo neustále pretrvávajú xenofóbia a „opatrnosť“ pri akceptácii migrantov podľa nich spočívajú predovšetkým v tom, že o odlišnosti jednotlivých kultúr sa na Slovensku stále vie veľmi málo

„Ľudia sa veľmi boja cudzincov, lebo ich vôbec nepoznajú – to by sa malo zmeniť.“

Práve preto takmer všetci reprezentanti jednotlivých organizácií považujú za najdôležitejšiu (alebo jednu z najdôležitejších) úloh vytváranie „mostov“ medzi majoritnou spoločnosťou a novo vznikajúcimi komunitami. Svoje aktivity chcú preto zameriavať nielen na členov vlastnej komunity, ale predovšetkým spolu s členmi vlastnej komunity voči majorite. Mnohí sa snažia zakladať kultúrne centrá, ktoré by boli otvorené pre všetkých.

„A v podstate má to byť islamské kultúrne centrum, ktoré už vo svojom názve zahŕňa to prepojenie, že naozaj okrem tej minority by to slúžilo aj širokej verejnosti. A myslíme si, že už

⁵⁴ Napríklad *Menšiny a migranti v médiách*, CVEK 2006, informácie dostupné na www.cvek.sk.

nastal ten čas a potrebnosť, lebo nás oslovujú rôzne univerzity, školy, takže je tam ten kultúrny, náboženský a multietnický dialóg. A naozaj človek by už potreboval také dôstojné miesto, kde pozve tých ľudí, že prídte sa pozrieť na našu modlitbu, alebo plagáty, alebo kaligrafie, rôzne cudzie jazyky, o čo je takisto záujem. No proste chýba nám ten priestor, kde by sa to všetko dalo realizovať.“⁵⁵

To, že dostatok informácií a vzájomné „otváranie sa“ medzi menšinami a majoritou môže prispieť k lepšej integrácii a kohézii spoločnosti, dokladujú respondenti tým, že sa v uplynulých rokoch podľa nich začala situácia zlepšovať. Čoraz častejšie sa ľudia na Slovensku začínajú zaujímať o odlišné kultúry, sami viac cestujú a ocitajú sa v pozícii „migrantov“ v rôznych krajinách. Vďaka novým informačným technológiám nie sú odkázaní len na domáci mediálny priestor, ktorý je v tejto téme do značnej miery obmedzený. Tí, ktorí vedia o odlišných kultúrach viac, sú často aj tolerantnejší. Preto chcú organizácie migrantov na Slovensku svoje aktivity orientovať predovšetkým na „zblížovanie kultúr“.

Aby sme to zhrnuli, **migrantské organizácie vzhľadom na široký záber svojich aktivít často supľujú úlohu štátu, ďalších aktérov verejnej politiky a občianskej spoločnosti pri integrácii migrantov.** Napriek nízkej formalizácii a profesionalizácii týchto združení poskytujú často novo prichádzajúcim migrantom to, čo nedokáže zabezpečiť štát – a to pomocnú ruku pri príchode do krajiny. To, že svoje aktivity orientujú jednak do vnútra komunity (zachovávanie kultúry a identity), ale aj navonok voči majorite (snaha o aktivity zamerané na vzájomné spoznávanie), hovorí o snahe integrovať sa do spoločnosti bez straty vlastných kultúrnych charakteristík, ale zároveň bez izolovania sa a odmietania toho, čo prijímajúca spoločnosť migrantom ponúka. Čo však stále na Slovensku chýba, je vzájomná prepojenosť jednotlivých organizácií (či už migrantských navzájom alebo majoritných a menšinových).

Vzhľadom na to, že počet cudzincov na Slovensku je stále relatívne nízky, aj pluralita v občianskej participácii u novo vznikajúcich menšín nie je taká, ako v iných krajinách. Na Slovensku stále ešte pretrváva tendencia skôr unifikovať a homogenizovať jednotlivé združenia v snahe vytvoriť „reprezentáciu“ danej komunity, čo je vzhľadom na heterogenitu každej z nich nemožné a zároveň neefektívne. Ak aj vznikajú rôzne organizácie zamerané na členov tej istej komunity, sú jej členmi vnímané viac ako „konkurenčné“, než paralelné, alebo také, ktoré sa môžu navzájom dopĺňovať a ponúkať ľuďom cítiacim prináležitosť k danej komunite rôzne alternatívy občianskej a kultúrnej participácie.

⁵⁵ V čase spracovávania výsledkov výskumu (jún 2009) sa Islamskej nadácii podarilo takéto centrum otvoriť.

6. PROBLÉMY A BARIÉRY PRI ZAČLEŇOVANÍ MIGRANTOV DO SPOLOČNOSTI

6.1 Začlenenie migrantov do spoločnosti cez formalizované postupy

Migranti žijúci na Slovensku, predovšetkým cudzinci z tretích krajín, čelia vo svojom každodennom živote mnohým problémom. Ich postavenie v spoločnosti je výrazne odlišné od postavenia občanov Slovenska a občanov Európskeho hospodárskeho priestoru, nie sú považovaní za rovnocenných členov politickej komunity (štátu) v porovnaní s ľuďmi, ktorí status občanov majú.⁵⁶ Ich pobyt, zamestnanie, podnikanie a ďalšie aktivity sú obmedzované a kontrolované rozličnými spôsobmi, pričom tieto mechanizmy sú špecificky zamerané na migrantov (cudzincov) a teda sa netýkajú celého obyvateľstva. Znamená to, že vo svojom každodennom živote musia množstvo energie (času, prostriedkov atď.) vynaložiť na splnenie rôznych kritérií a požiadaviek, aby mohli na Slovensko vôbec prísť, pobývať tu a nemuseli proti svojej vôli odísť.

Samotní migranti vo svojich výpovediach často odkazujú nielen k formálnym kritériám, ktoré sú stanovené legislatívou (tieto často nie sú vnímané primárne ako problematické), ale hovoria skôr o problémoch, ktoré vyplývajú z výkonu kontroly, posudzovania situácie migranta a následného udelenia určitého povolenia alebo oprávnenia.

Nastavenie kritérií pre pridelenie oprávnenia pobytu migrantov vypovedá mnohé o tom, ako štát rieši dilemy v oblasti migračných a integračných politík, resp. o tom, ako rieši liberálny štát dilemu uspokojovania univerzálnych individuálnych práv a uspokojovania partikularistických záujmov kolektivity, ktorou je v tomto prípade spoločnosť ľudí definované ako národ.⁵⁷ Hoci Slovensko nemá dôsledne a explicitne zadefinovanú migračnú politiku,⁵⁸ implicitne je migrácia v praxi obmedzovaná a migranti sú delení na tých, ktorí sú žiadaní a tých, ktorých pobyt na Slovensku žiadúci nie je.

56 Koncepcia integrácie cudzincov na Slovensku ako jeden z cieľov, ktoré je potrebné dosiahnuť, formuluje požiadavku priblíženie právneho statusu cudzincov k právnomu statusu občanov, čo potvrdzuje, že v súčasnosti je v mnohých oblastiach v postavení občanov a cudzincov výrazný rozdiel.

57 Túto problematiku podrobne rozoberá Barša, ktorý poukazuje na paradoxnú povahu demokratického liberálneho štátu, ktorý stojí na dvoch protichodných princípoch, z ktorých každý ho ťahá iným smerom. Každý štát rieši napätie medzi svojim partikularistickým a kolektivistickým poslaním prihliadať na dobro určitého národa a univerzalistickým a individualistickým poslaním rešpektovať všetky individua ako rovnocenné. Táto dilema sa odráža aj v migračných politikách štátov. Pavel Barša, *Priestehovalectví a liberální stát. Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku* (Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2005), s. 19 – 27.

58 *Koncepcia integrácie cudzincov v Slovenskej republike*, uznesenie vlády SR č. 338 zo 6. mája 2009.

Procedúra vybavovania víz a následne niektorej formy pobytu pre cudzincov z tretích krajín⁵⁹ trvá často niekoľko mesiacov. Cudzinec najprv musí požiadať o víza na zastupiteľskom úrade Slovenska vo svojej krajine, ak Slovensko nemá v danej krajine zastúpenie, musí vycestovať do najbližšej krajiny, kde zastúpenie má.⁶⁰ Celý proces opisuje jeden z respondentov pochádzajúci z Jemenu:

„Ja som stratil celý jeden rok kvôli tomu, že som nedostal víza a musel som čakať celý rok v Egypte. Tam na veľvyslanectve pre Slovensko. Keď som sa tam dostal, boli nejaké problémy, musel som čakať 2 – 3 týždne, potom už boli Vianoce, tak som musel čakať na ten ďalší rok.“

Aj keď sa cudzincom podarí vybaviť vízum, ich bezproblémový vstup na územie Slovenska nie je týmto zaručený. Kompetencie polície totiž umožňujú nepovolit vstup cudzincovi, u ktorého je podozrenie, že je nežiadúcou osobou, alebo ak by jeho vstupom došlo k ohrozeniu bezpečnosti štátu, verejného poriadku, zdravia, práv a slobôd iných a k ohrozeniu prírody, ďalej ak je odôvodnené podozrenie, že cudzinec svoj pobyt zneužije na iný účel, ako je stanovené medzinárodnou zmluvou, vládou SR alebo na aký mu bolo udelené vízum.⁶¹ Takéto ustanovenie v zákone dáva široké kompetencie polícii v rozhodovaní, kto v konečnom dôsledku môže vstúpiť na územie Slovenska, a kto nie. Táto právna neistota sa týka všetkých cudzincov bez ohľadu na to, či im boli, alebo neboli udelené víza. Hovorí o tom aj nasledujúci citát:

Respondent: *Ja som mal problémy keď som prišiel na letisko.*

Otázka: *Prečo?*

Respondent: *Pozerali na môj pas, nevedeli odkiaľ som, nevedel som vôbec po slovensky, oni nevedeli po anglicky, bolo ťažké komunikovať s nimi. Vtedy nevedeli, teraz už asi vedia.*

Otázka: *Čiže bolo ťažké sa dorozumieť.*

Respondent: *Museli sme zavolať kamaráta, on hovorí po slovensky, lebo už nás chceli vrátiť späť. Nerozumeli sme si.*

Otázka: *Oni vás chceli vrátiť naspäť?*

Respondent: *Áno, ale on to potom vyriešil, museli sme ale čakať tri hodiny.*

Otázka: *Normálne ste im ukázali víza...*

Respondent: *Ukazovali sme im víza a všetko, oni nerozumeli, my sme im nerozumeli...*

59 Cudzincom z tretej krajiny sa rozumie cudzinec, tak ako je definovaný v zákone č. 48/2002 Z. z. v znení neskorších predpisov, ktorý zároveň nie je občanom Európskej únie, tak ako to definuje Smernica rady 2003/86/ES z 22. septembra 2003.

60 Zákon č. 48/2002 Z. z. o pobyte cudzincov v znení neskorších predpisov, § 8 – § 16.

61 Zákon č. 48/2002 Z. z. o pobyte cudzincov v znení neskorších predpisov, § 6.

Okrem prísne nastavených pravidiel respondenti často vo svojich výpovediach hovorili o rôznych neformálnych praktikách, ktoré im môžu uľahčiť alebo sťažiť situáciu. Existenciu týchto praktík si možno vysvetliť nedostatočným formalizovaním procedúr a postupov, ktorými cudzinci prechádzajú a tiež nedostatočnými kapacitami, ktoré štát venuje tejto časti verejnej správy. V prvom z nasledujúcich citátov respondent odkazuje k existencii neformalizovaných postupov, resp. nedostatočnému formalizovaniu postupov, ktoré môže vytvárať priestor pre svojvoľné konanie úradníkov, korupciu a podobne. Druhý citát hovorí o nedostatočných kapacitách, ktoré často sťažujú cudzincom situáciu a odrádzajú ich od vybavovania určitej formy pobytu na Slovensku.

(1) „*Niekedy keď potrebujeme dostať pobyt na rýchlo, tak pomôžu. Ja som raz prišiel tam a chcel som cestovať po dvoch dňoch a nemal som to hotové, tak tá policajtká vyšla a vybavila mi to narýchlo, bola taká príjemná. Niektorí sú takí, niektorí sú takí, ale...*“

(2) Otázka: A vy ste potom museli prísť na ten Úrad cudzineckej polície?

Respondent: *Všetci to vybavujeme každý rok.*

Otázka: Ahá, vy tam musíte chodiť stále...

Respondent: *Áno.*

Otázka: Musíte za to aj platiť niečo?

Respondent: *Neplatíme, iba nejaký kolok.*

Otázka: Ako sa k vám správajú na tej cudzineckej polícii?

Respondent: *Tam to je tým, že majú toho veľa...*

Otázka: Sú nervózni?

Respondent: *Jediný problém je, že tam nikto nevie anglicky... Predtým mal každý kraj alebo okres cudzineckú (...) Teraz celá Bratislava má iba jednu. Musíme ísť tam o štvrtej keď sa chceme dostať na radu o desiatej. Predtým to bolo omnoho lepšie ako teraz...*

Cudzinci, ktorí sa chcú na Slovensku zamestnať, musia ešte pred podaním žiadosti o prechodný pobyt získať pracovné povolenie a zabezpečiť si zdravotné poistenie.⁶² Toto ustanovenie sa netýka občanov Európskeho hospodárskeho priestoru a ani cudzincov, ktorí získali trvalý pobyt na Slovensku. Získanie pracovného povolenia v praxi znamená, že musia získať zamestnanie u zamestnávateľa, ktorý je ochotný zamestnať cudzinca. Zamestnávateľ musí komunikovať s príslušným úradom práce, sociálnych vecí a rodiny, kde musí odôvodniť, prečo potrebuje zamestnať práve tohto uchádzača. Miestny úrad práce, sociálnych vecí a rodiny musí preveriť, či na trhu práce nie je voľný vhodnejší zamest-

62 Zákon č. 463/2006 Z. z. o pobyte cudzincov v znení neskorších predpisov.

nanec,⁶³ ktorý by bol ochotný danú prácu vykonávať. Za vhodnejšieho potenciálneho zamestnanca sa považuje človek, ktorý má požadovanú kvalifikáciu a je občanom Slovenskej republiky alebo európskeho hospodárskeho priestoru. Ak sa cudzincovi podarí získať pracovné povolenie, musí si ešte zabezpečiť zdravotné poistenie, pričom pred prvým príchodom na Slovensko vybavuje všetky tieto záležitosti z krajiny svojho pôvodu. Doteraz popísaný postup pri zamestnávaní cudzincov z tretích krajín teda znamená pre zamestnávateľa výrazne viac komplikácií než pri zamestnávaní občanov Slovenskej republiky alebo občanov Európskeho hospodárskeho priestoru a migrácia na Slovensko je týmto spôsobom obmedzovaná v prospech „pôvodného obyvateľstva“.

Uchádzanie sa o legálny pobyt na Slovensku pre cudzincov z tretích krajín je navyše spojené so značným rizikom neúspechu, keďže na získanie pracovného povolenia a následne prechodného pobytu nie je právny nárok ani po splnení všetkých požiadaviek stanovených zákonom.⁶⁴ To znamená, že okrem formálne stanovených kritérií, ktoré musí cudzinec splniť, pravdepodobne existujú ďalšie neformalizované kritéria, na základe ktorých polícia posúdi konkrétnu situáciu cudzinca a rozhodne o udelení alebo neudelení práva na prechodný pobyt.

Respondentka 1: *„Robia strašné problémy a tie vybavovačky všetky, to nútené poistenie. Jedna jediná poisťovňa, ktorá poisť cudzinca, je dosť drahá a musí všetko platiť naraz. To som vybavovala teraz vo februári, jediná poisťovňa a musí sa to zaplatiť naraz na pol roka, okolo 300 eur.“*

Respondentka 2: *„Keď zaplatíte tú poisťku, to ešte neznamená, že musíte dostať papiere na políciu.“*

Ak sa aj cudzincom podarí získať pracovné povolenie, je im udelené len na obdobie dvoch rokov, po tomto čase oň musia žiadať opakovane a teda podstúpiť znovu celú procedúru. Ak prídu o prácu, na vykonávanie ktorej majú pracovné povolenie, automaticky zaniká aj ich nárok na prechodný pobyt. V období neustálych zmien na trhu práce to znamená, že takto nastavené pravidlá ich udržujú v stave neustálej neistoty a nemôžu si plánovať svoju budúcnosť na Slovensku.

Z doteraz povedaného vyplýva, že pre migrantov z tretích krajín je pomerne náročné získať legálny pobyt na Slovensku za účelom zamestnania, podnikania, prípadne štúdia.

63 Úrad práce sociálnych vecí a rodiny posudzoval donedávna situáciu na regionálnom trhu práce, v súčasnosti má povinnosť preskúmať trh práce na celom Slovensku.

64 Zákon č. 463/2006 Z. z. o pobyte cudzincov v znení neskorších predpisov.

Neznalosť pomerov na Slovensku, inštitúcií, jazyka, kontextu a podobne znevýhodňuje týchto ľudí, pretože okrem požiadaviek, ktoré štát kladie na svojich občanov, kladie na nich zvláštne nároky, ktoré vyplývajú z toho, že nemajú status občanov Slovenskej republiky (alebo občanov EHP). Naši respondenti uviedli viaceré stratégie, ktorými sa snažia kompenzovať túto nerovnú situáciu, respektíve mechanizmy, ktorých dôsledkom je, že dokážu prekonať toto znevýhodnenie:

A: Už pred príchodom na Slovensko dochádza k implicitnej selekcii ľudí, ktorí majú možnosť na Slovensko prísť. Deje sa to tak, že potenciálni migranti musia disponovať dostatočným kultúrnym a ľudským kapitálom, ktorý im umožní splniť rôzne nároky, získať požadované informácie, vybaviť mnohé záležitosti na diaľku, cez internet a podobne. Rodinné zázemie a vzdelanie potenciálnych migrantov určuje ich potenciál obstať v procese žiadania o víza, prechodný pobyt, pracovné povolenie atď.

B: Potenciálni migranti musia pred aj po príchode na Slovensko disponovať určitým sociálnym kapitálom, bez ktorého je podľa výpovedí našich respondentov veľmi ťažké zotrvať na Slovensku (pozri viac v podkapitole 2. *Skupinová solidarita*, I. časť publikácie). Tento sociálny kapitál sprostredkujú migrantom práve organizácie, ktoré združujú migrantov na Slovensku, čo ilustruje aj nasledujúci citát:

„...ale pani XY (pozn. aut. pracuje pre organizáciu, ktorá združuje migrantov) viacej takýmto cudzincom pomôže po tej psychickej stránke a nejakú tú podporu, že viete, čo môžete spraviť a pomôže vám s tým a nebude to také ťažké, pretože má tie kontakty, keďže je Slovenka a je moslimka. To veľa robí pre vás, keby ste prvýkrát prišla na Slovensko a ste cudzia, tak toto je veľká pomoc.“

C: Migranti často už pred svojim príchodom na Slovensko alebo po ňom ustupujú zo svojej stratégie, resp. presmerujú svoju stratégiu podľa podmienok, s ktorými sa stretnú, čo ilustruje aj nasledujúci citát:

„Dostala som sa sem asi pred 6 a pol rokom a prišla som sem najprv za prácou. Mala som pracovné vízum, polročné a potom, keď ste vstúpili do EÚ, tak môj vedúci sa rozhodol, že mi to nepredĺži. Aj mi zobral pas, že to vybavuje, vybavuje, a zrazu mi oznámil, že nie, že jemu sa to neoplatí a už bolo neskoro, už som proste bola na čierno... Tak som sa snažila zlegalizovať môj pobyt a poradili mi, že si mám zobrať azyl. No a vlastne pár dní na to, ako som sa to snažila všetko zariadiť, prišli po mňa policajti. Nieкто zo susedov ma prezradil

a zobrali ma do väzby, ale tam som povedala, že som aj chcela požiadať o azyl, lebo doma nemám také podmienky, kam by som sa mohla vrátiť. Potom to konanie bolo asi dva a pol roka, nedávali mi azyl a potom s mojou právničkou z Ligy za ľudské práva sme vybavili tolerovaný pobyt.“

D: Okrem neformálnych sociálnych sietí sa obracajú na formálne formy pomoci, využívajú služby agentúr, ktorých poslaním je poskytovať informácie a sociálne služby cudzincom. Čiastočne tieto služby poskytujú úrady hraničnej a cudzineckej polície a úrady práce, sociálnych vecí a rodiny. Kvalita poskytovaných služieb je však z pohľadu našich respondentov pomerne nízka. Žiadna inštitúcia verejnej správy neposkytuje migrantom komplexné poradenstvo. Takéto služby poskytuje len jedna organizácia – Migračné a informačné centrum zriadené Medzinárodnou organizáciou pre migráciu (IOM), ktoré je financované z verejných zdrojov len čiastočne.

„A zase som bola v takom stave, že mám vycestovať. Zariadili mi ten dobrovoľný návrat cez Migračné informačné centrum. Tým pádom som sa dostala domov a už z domu som vybavovala prechodný pobyt za zlúčením rodiny, čo mám teraz.“

E: Migranti často využívajú kontakty nadobudnuté z dlhodobejšieho pobytu na Slovensku a z interakcie s majoritou (priateľstvá, ale častejšie manželstvá), alebo sa snažia nadviazať kontakt s niekým, kto túto osobnú históriu na Slovensku má a pozná formálne aj neformálne mechanizmy, ktoré vplývajú na to, akým spôsobom sa môžu migranti na Slovensku začleniť.

„Sú pre cudzincov na Slovensku ťažké podmienky, pokiaľ nemáte to občianstvo alebo trvalý pobyt alebo ako sa to povie to, že máte za sebou nejakú osobu alebo rodiča, alebo niekoho, alebo nejaká tá minulosť na Slovensku, tak nemáte žiadnu šancu tu ani prežiť, pretože sa vám aj na úradoch nedarí, ale všeobecne ľudia sa k vám inak správajú.“

„Keď sa Vietnamci rozhodnú pre to, aby zostali migrantmi na Slovensku, ako prvé kritérium musia, alebo mali by mať tzv. záštitu alebo rodinných príslušníkov, teda že niekoho už tu majú. V tej prvej fáze integrácie, aby im to pomáhalo po tej finančnej, ale aj právnej stránke.“
Otázka: Teda vždy to funguje tak, že sa sem sťahujú za niekým?

„Áno, ale takého, čo tu nemá nikoho, ani tu nikoho nepozná, tu nenájdete. A mal by to aj veľmi ťažké. A nielen, že by tom mal ťažké, ale nemal by ani možnosť sa sem dostať. Nemá sa sem na základe čoho dostať.“

Disponovanie určitými sociálnymi kompetenciami, rôznymi formami kapitálu a uplatňovanie rozličných stratégií vedie k nerovnakému výsledku jednotlivcov v procese začleňovania sa do spoločnosti. Zároveň to znamená, že formálne kritériá stanovené verejnou politikou nie sú jedinými, ktoré vstupujú do hry. O rozdieloch vo výsledku hovoria aj nasledujúci citát z focusovej skupiny:

Respondentka 1: „Nespravodlivosti je tu strašne veľa, najmä pri tom vybavovaní.“

Respondentka 2: „Minule sme mali tému o tom, že Číňania, koľko ich tu dostalo občianstvo. Ja keď som išla po občianstvo, fakticky po šiestich rokoch som žiadala, musela som robiť taký test, že rozprávať aj písať, či viem. A ja keď počujem tých Číňanov, oni vôbec nevedia rozprávať, jak oni dostali to občianstvo?“

Respondentka 3: „To aj ja sa čudujem. Na cudzineckú políciu keď prídeš, tam taká šnúra ich stojí a každý s občianskymi alebo so žiadosťou o občianstvo a v pohode a tuná, ja už šesť rokov som tu a konečne som dostala tolerovaný pobyt.“

Spomenutý citát tiež ilustruje, že takéto rozdiely vo výsledku môžu byť príčinou rôznych tenzií medzi jednotlivými migrantami alebo jednotlivými komunitami. Pritom nie je dôležité pátrať po tom, či sú fakty spomenuté v citáte pravdivé. Podstatné je, že sú takto vnímané a následne interpretované.

Nadobudnutie občianstva je priznaním práva plnohodnotne participovať na správe vecí verejných. Cudzinec sa stáva občanom so všetkými právami a povinnosťami. Proces nadobudnutia občianstva je však z hľadiska respondentov tiež problematický. Kritériá pre získanie občianstva sú nastavené veľmi prísne a zároveň nie sú detailne špecifikované. Podľa zákona o občianstve⁶⁵ musí žiadateľ okrem iného preukázať znalosť slovenského jazyka a vedomosti o Slovenskej republike. Zákon však nešpecifikuje presne, aký rozsah znalostí musí žiadateľ mať a ani skúška, ktorú musí vykonať, nie je štandardizovaná. Zákon tiež obsahuje ustanovenie, podľa ktorého ani po splnení všetkých kritérií nie je na nadobudnutie občianstva právny nárok. Znamená to teda, že pravdepodobne ešte existujú ďalšie neformalizované pravidlá, podľa ktorých úradníci v konkrétnom prípade rozhodujú.

Respondentka: „Normálny cudzinec nedostane to občianstvo, fakt nedostane, normálny nie.“

Otázka: Ani vy ste nedostali občianstvo?

Respondentka: „Ja som ho dostala, lebo mi nič nemohli, lebo som išla a prešla všetko. Proste mi ho museli dať, lebo som nosila, stokrát som tam išla, lebo ešte to, ešte ono, stále niečo vymýšľ-

65 Zákon č. 40/1993 Z. z. o štátnom občianstve Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov.

lajú aj to, čo netreba. A ideš, donesieš tú vec, vymýšľajú niečo iné a nepovedia ti to naraz. Proste ja som bojovala a dala som im všetko a mám to.“

6.2 Začlenenie migrantov do spoločnosti prostredníctvom organizácií združujúcich migrantov

Organizácie združujúce migrantov na Slovensku zohrávajú významnú úlohu pri začleňovaní migrantov do spoločnosti. Pri svojom fungovaní sa stretávajú s viacerými problémami, resp. ich predstavitelia sami definujú, ktoré oblasti života migrantov považujú za problematické. Navyiac, ako vyplynulo z nášho kvalitatívneho výskumu, niektoré aspekty fungovania týchto organizácií nie sú nimi priamo reflektované ako problematické, ide skôr o problémy, ktoré vyplývajú zo vzťahu medzi týmito organizáciami a fungovaním verejnej politiky vo vzťahu k migrantom. Tento vzťah rozoberieme podrobnejšie, najprv sa pokúsime opísať, ako definujú problémy migrantov na Slovensku reprezentanti organizácií, ktoré ich združujú a do istej miery aj reprezentujú. V nasledujúcom texte používame typológiu činností týchto organizácií ako bola opísaná v podkapitole 5 o organizáciách združujúcich migrantov a pokúsime sa bližšie popísať problémy a bariéry pri fungovaní organizácií združujúcich migrantov v troch vymenovaných oblastiach.

A: Poskytovanie pomoci prichádzajúcim migrantom

Organizácie združujúce migrantov poskytujú pomoc prichádzajúcim migrantom, pomáhajú im s vybavovaním na úradoch, pri hľadaní zamestnania, poskytujú im svoje kontakty, zabezpečujú tlmočenie – pre migrantov znamenajú sociálny kapitál.

Organizácie poskytujú tieto služby bez toho, že by ich verejné politiky zahrnuli do verejnej siete poskytovateľov takýchto služieb. Predstavitelia migrantov sa zhodli v tom, že organizácie, ktoré sú poverené takéto služby poskytovať (úrad cudzineckej a hraničnej polície, migračný úrad, úrady práce, sociálnych vecí a rodiny⁶⁶), nedokážu poskytnúť prichádzajúcemu migrantovi kvalitné služby. Konkrétne to znamená, že služby, ktoré poskytujú, si vyžadujú ešte podporu niekoho ďalšieho, kto kontakt s úradmi, oboznámenie o rôznych formálnych kritériách a postupoch sprostredkuje. Týmto sprostredkovateľmi sú práve migranti, ktorí sú na Slovensku už udomácnení a organizácie, ktoré založili. Predstavitelia organizácií združujúcich migrantov na túto situáciu reagujú stratégiou rozšírenia svojich služieb, teda poskytovania podpory prichádzajú-

⁶⁶ Poradenské služby orientované na migrantov poskytuje v súčasnosti aj Migračné informačné centrum, ktoré prevádzkuje Medzinárodná organizácia pre migráciu. Napriek tomu, že je jeho pôsobenie mnohými aktérmi hodnotené veľmi pozitívne, nemá zabezpečené stabilné fungovanie. Žiadna z organizácií verejnej správy neposkytuje obdobné komplexné služby.

cim migrantom. Vo výskume sme nezaznamenali aktivity, ktoré by smerovali k zmene fungovania verejnej politiky v tejto oblasti. Spôsob fungovania verejných inštitúcií je vnímaný ako daný, migranti sami neformulujú požiadavky (alebo len na individuálnej úrovni) na zmenu tohto stavu.

„My im vlastne poskytujeme tie prvé kroky, lebo nám často volajú ľudia zo zahraničia, že sa chystajú sem prísť. Takže sa nás pýtajú, čo na to potrebujú, aby tu mohli študovať, aby tu mohli pracovať, takže im poskytujeme tieto informácie. A potom, aj keď sem prídu a nemajú nikoho, často im pomáhame. V podstate na tej cudzineckej polícii a tak, v podstate všetko, čo treba.“

„Som presvedčený, že im treba pomáhať, lebo po príchode na Slovensko sú úplne stratení ...nemá im veľmi kto pomáhať, lebo úrady nie sú najochotnejšie a nie je tu žiadne združenie, ktoré by im nejakú pomoc poskytovalo.“

V súvislosti so sociálnou politikou poukazuje nasledujúci citát na to, že sociálne služby, ktoré sú poskytované ľuďom v sociálnej a hmotnej núdzi, sú zadefinované tak, že migrantov ako cieľovú skupinu vôbec nepokrývajú.

„Potom podľa mňa chýbajú nejakí sociálni pracovníci alebo ľudia, ktorí by vlastne pomohli tým cudzincom v prvých krokoch ich života. Lebo v podstate na začiatku tí cudzinci vlastne nevedia ani jazyk, ani nevedia, na koho sa majú obrátiť, či už ubytovanie alebo základné veci, ktoré si musia vybaviť, takže podľa mňa je to pre nich veľmi ťažké. Ja si myslím, že keby bol takýto človek, sociálny pracovník, ktorý by mohol s nimi chodiť po takýchto organizáciách, alebo v prvých krokoch, tak by to veľmi pomohlo.“

Z toho vyplýva, že spôsob fungovania organizácií, ktoré by oficiálne takéto služby poskytovať mali (úrad cudzineckej a hraničnej polície, migračný úrad, úrady práce, sociálnych vecí a rodiny), pravdepodobne neumožňuje začlenenie migrantov ako jednotlivcov. Títo sa musia obracať na organizácie, ktoré im na základe ich skupinovej príslušnosti takúto pomoc dokážu poskytnúť. Verejná politika sa takto nepriamo opiera o existenciu organizácií združujúcich migrantov a uprednostňuje ich skupinovú príslušnosť nad ich začlenenie ako jednotlivcov.

V tejto súvislosti nie je teda prekvapujúce, že pri vypracovávaní *Koncepcie integrácie cudzincov*⁶⁷ boli prizvaní na jej pripomienkovanie zástupcovia organizácií združujúcich migrantov. Organizácie teda dostali úlohu reprezentácie všetkých migrantov na Slo-

⁶⁷ *Koncepcia integrácie cudzincov v Slovenskej republike*, uznesenie vlády SR č. 338 zo 6. mája 2009.

vensku. Počas prípravy koncepcie mali naformulovať problémy, s ktorými sa migranti na Slovensku stretávajú a svoje očakávania a požiadavky, ktoré by mala verejná politika zahrnúť do riešenia problémov migrantov.⁶⁸

B: Udržiavanie a prenos kultúrnej identity

Organizácie združujúce migrantov rozvíjajú život komunity, udržujú skupinové charakteristiky komunity, orientujú sa na náboženský a kultúrny život migrantov. Organizácie združujúce migrantov organizujú stretnutia svojich členov zvyčajne pri oslavách sviatkov, ktoré sa slávia v krajinách ich pôvodu, pri zabezpečovaní náboženského života migrantov, čo má podobu nielen pravidelných stretnutí a modlitieb, ale aj pomoci so zabezpečením jedla a rituálov spojených s každodenným životom.

Túto činnosť považujú predstavitelia organizácií za veľmi dôležitú, pretože migranti nemajú takmer žiadny priestor na udržiavanie svojej identity a jej uchovávanie sa deje takmer výlučne v ich súkromnej sfére.

Už niektoré z predchádzajúcich výskumov⁶⁹ potvrdili, že migranti nemajú možnosť hlásiť sa k svojim skupinovým charakteristikám na verejnosti, nemajú priestor, kde by sa stretávali, kde by organizovali kultúrne podujatia a uchovávali si spoločne svoju identitu. V rámci verejnej politiky neexistuje mechanizmus podpory kultúrnych aktivít migrantov a ich organizácií. Ani Koncepcia integrácie cudzincov, napriek tomu, že na deklaratórnej úrovni považuje integráciu za ideálny spôsob začlenenia cudzincov, nepočíta s tým, že by bol kultúrny život migrantov z verejných zdrojov viac podporovaný.⁷⁰

Ako si predstavitelia organizácií vysvetľujú takýto prístup verejnej politiky ilustruje nasledujúci citát:

„Ja si myslím, že viac-menej zo strany slovenského štátu nie je až taký záujem o zachovanie inej kultúry, než je slovenská.“

Z hľadiska organizácií združujúcich migrantov sú podpora a rozvíjanie ich kultúrneho života dôležité z viacerých dôvodov. Prvým z dôvodov je rozvíjanie alebo zabezpečenie kontinuity kultúrnej identity migrantov. Tejto téme sa nebudeme širšie venovať, lebo ju rozoberáme v podkapitole 5.3. tejto časti publikácie. Ďalším argumentom pre podporu kultúrnych aktivít migrantov je popretie obrazu migrantov ako hrozby pre Slovensko.

68 Vypracovaniu Koncepcie integrácie nepredchádzal podrobnejší výskum života migrantov a ich komunít na Slovensku.

69 Miroslav Popper, Gabriel Bianchi, Ivan Lukšík & Petra Szeghy, *Potreby migrantov na Slovenku* (Bratislava: IOM, 2006).

70 *Koncepcia integrácie cudzincov v Slovenskej republike*, uznesenie vlády SR č. 338 zo 6. mája 2009.

Táto argumentácia sa objavovala veľmi často a jej logika bola nasledujúca: *keby mali ľudia na Slovensku možnosť lepšie nás spoznať, akí sme ľudia, boli by k nám tolerantnejší, lepšie by sa nám tu žilo* (parafrázované). Sprístupnenie poznatkov o určitej kultúre, alebo o určitej komunite, resp. o migrantoch všeobecne má teda dokázať prínos migrantov pre túto krajinu a obhájiť zmysel ich prítomnosti, čo ilustruje aj nasledujúci citát:

„Afgánci veľmi chcú, aby sa majorita dozvedela, aká je pravá tvár Afganistanu, že tam nie sú len teroristi... že aj oni vedia priniesť veľa dobrého tejto spoločnosti.“ (predstaviteľ afgánskej komunity)

Podpora štátu v tejto oblasti napríklad prostredníctvom určitého modelu financovania kultúrnych aktivít migrantov by bola žiaduca. Bolo by to podľa predstaviteľov organizácií prospešné tak pre majoritu (obohatenie), ako aj pre samotných migrantov (spokojnosť, možnosť udržiavať si svoju identitu). Nasledujúci citát však ilustruje, že kultúrne aktivity migrantov stoja na konci radu iných nárokov, teda prvoradá je kultúra majority, potom ďalších skupín, napríklad národnostných menšín, ktoré už majú štátom uznanú schému podpory kultúrnych aktivít.

„Takéto veci by mal financovať štát... už viackrát sme mali prísluby od Ministerstva kultúry ale nakoniec sa to neuskutočnilo... problém je v tom, že štát reálne nemá peniaze ani na slovenské podujatia.“ (predstaviteľ afgánskej komunity)

C: Vytváranie mostov medzi majoritou a komunitami migrantov

Organizácie združujúce migrantov fungujú ako premostenie medzi komunitami migrantov a majoritou, snažia sa sprostredkovať informácie o svojich krajinách pôvodu, o cudzincoch všeobecne, organizujú spoločné podujatia, na ktorých sa stretávajú ľudia s rôznymi skupinovými charakteristikami.

Potreba takéhoto premostenia medzi majoritou a komunitami migrantov pravdepodobne vyplýva nielen z toho, že majorita má nedostatok znalostí a skúseností s migrantmi, ale aj z toho, že byť iným (migrantom) má negatívnu konotáciu. Postoje verejnosti, verejných inštitúcií a verejných politik pravdepodobne nie sú neutrálné, keď migranti formulovali veľmi často potrebu poskytnúť o sebe informácie, obhájiť sa, ukázať, že sú prínosom. Často pritom hovorili, že toto premostenie môže mať symbolickú podobu, napríklad nejakého gesta, ktoré povie, že aj oni sú súčasťou tejto krajiny. Predstavitelia organizácií združujúcich migrantov vidia problém v tom, že vo verejnom priestore je nedostatok aktivít, ktoré by ukazovali migrantov ako súčasť spoločnosti.

V nasledujúcom citáte hovorí respondent o udalosti, ktorá mala podľa neho takýto význam:

*„Palestínsky veľvyslanec usporiadal stretnutie, a zúčastnil sa tam kardinál Korec a arcibiskup Sokol, bývalý minister zahraničných vecí Ján Kubiš a do tejto aktivity pozval samozrejme aj moslimov. V rámci tejto aktivity to bolo po prvýkrát za existencie Slovenska, čo minister zahraničných vecí Ján Kubiš usporiadal stretnutie pre arabských a moslimských veľvyslanco-
cov, ktorí sú akreditovaní na Slovensku, čo znamená, že prišli veľvyslanci, ktorí sú v Rakúsku, v Maďarsku, v Čechách, ktorí sú akreditovaní tu. Toto bola taká pozitívna záležitosť, bolo to napríklad v televízii JOJ, poslali sme to všetkým médiám.“*

Respondenti pri argumentovaní často používali príklady zo zahraničia, ktoré podľa nich premostujú migrantov a majoritnú spoločnosť, pričom iniciatíva zvyčajne vychádza od vysokých politických predstaviteľov:

„V Rakúsku napríklad viedenský starosta, každý rok usporadúva stretnutie na počesť moslimov, už je to siedmy rok, rakúsky prezident už je to tretí rok, čo usporiada stretnutie na počesť moslimov. Prečo to nerobí pán Ďurkovský, ktorý je z KDĽ, z kresťanskej strany, ktorá sa hlási k tolerancii. Tolerancia je aj toto. Aj pán prezident Gašparovič by mohol niečo také usporiadať, nielen minister zahraničných vecí.“

Dôraz na začlenenie migrantov do spoločnosti ako jednotlivcov alebo ako príslušníkov komunit je diferenciacným znakom normatívnych prístupov k tejto problematike. Diskusie sa vedú o uprednostnení jedného alebo druhého aspektu. Rozdielne túto problematiku rieši univerzalizmus (prejavujúci sa najmä politikou asimilácie) a multikulturalizmus (kultúrny pluralizmus), avšak aj stúpenci multikulturalizmu riešia rozdielne túto dilemu, podľa toho, či sa prikláňajú k liberálnemu alebo komunitaristickému multikulturalizmu.⁷¹

Zatiaľ čo asimilačné politiky sledujú zapojenie migrantov do spoločnosti ako jednotlivcov bez ohľadu na ich kultúrne špecifiká, multikulturalizmus hovorí o tom, že podmienkou úspešného začlenenia migrantov je uznanie ich skupinových odlišností vo verejnom priestore. Asimilačné politiky preferujú, aby sa vo verejnom priestore jednotlivci vzdali svojich skupinových charakteristík, ktoré sú ponechané v ich súkromnej sfére.

⁷¹ Podrobnejšie k normatívnym prístupom začlenenia migrantov pozri Pavel Barša, *Prístežovalectví a liberální stát. Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku* (Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2005), s. 35 – 50.

Politika multikulturalizmu sa vyvíjala ako kritika univerzalizmu, pričom rozhodujúcim argumentom bolo poukázanie na to, že verejná sféra nikdy nie je neutrálna, teda zbavená akýchkoľvek skupinových charakteristík. Verejná sféra je plná vzorcov a symbolov jednej nadradenej skupiny, čo v praxi znamená, že ostatné skupiny sa musia nielen vzdať svojich skupinových charakteristík, ale zároveň pri vstupe do verejného priestoru prijať za svoje charakteristiky dominantnej skupiny.⁷²

Neúspech mnohých asimilačných politík viedol k naformulovaniu politiky multikulturalizmu, ktorá požadovala zachovania skupinových charakteristík vo verejnom priestore, a teda zapojenie migrantov cez začlenenie celých komunít (skupín). Avšak, ako sme už spomenuli, aj politika multikulturalizmu je vnútorne diferencovaná podľa toho, či považuje existenciu rôznych komunít za cieľ alebo prostriedok. Cieľom **komunitaristického multikulturalizmu** je dosiahnutie rovnosti ľudí nie ako jednotlivcov, ale ako členov rôznych skupín, pretože majú oprávnený nárok zachovať si svoje skupinové charakteristiky.⁷³ Naproti tomu **liberálny multikulturalizmus** považuje existenciu rôznych skupinových charakteristík vo verejnom priestore len za prostriedok k dosiahnutiu rovnosti jednotlivcov, a nie za cieľ sám o sebe. Teda neopúšťa ambíciu dosiahnutia univerzálnej rovnosti jednotlivcov, ale snaží sa reformulovať prístup k jej dosiahnutiu tak, aby bola odstránená dominancia jednej skupiny nad ostatné.

V poslednom období sa však okrem diskusie o jednotlivých normatívnych koncepciách začlenenia migrantov do spoločnosti, objavuje problém súdržnosti spoločnosti, v ktorom existuje množstvo skupín a identít (čo je integrujúcim princípom takejto spoločnosti?). V tejto súvislosti dochádza k určitej rehabilitácii asimilacionizmu, ktorý vychádza z toho, že žiadna sociálna interakcia sa nemôže udiat bez priblíženia sa aktérov, čo však neznamená, že sa musia stať úplne rovnakými. Prakticky to môže znamenať, že migranti sa môžu v niektorých sférach úplne asimilovať, ale v iných môžu naďalej potvrdzovať svoju skupinovú odlišnosť.⁷⁴ Môže teda prísť k ich úplnej asimilácii, čo je tiež považované za legitímnu stratégiu, alebo len k asimilácii v niektorých oblastiach. Príkladom tohto posunu je aj prehodnotenie imigračných politík niektorými štátmi. Ako príklad môžeme uviesť Holandsko, ktoré v roku 2001 výrazne sprísnilo svoj cudzinecký zákon a v roku 2004 aj azylový zákon.

72 Okrem toho Kymlicka argumentuje, že štát a verejné inštitúcie nikdy nie sú kultúrne neutrálne. Bližšie pozri Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship* (New York: Oxford University Press).

73 Mnohí kritici multikulturalizmu vo svojej kritike reagujú len na túto jednu podobnú multikulturalizmu, ktorá podľa nich v skutočnosti vedie k segregácii rôznych komunít a problémom, ktoré s tým súvisia (Bauman, 2006; Sartori, 2005).

74 Rogers Brubaker, "The return of assimilation? Changing perspectives on immigration and its sequels in France, Germany and United States" (2001) 4 *Ethnic and Racial Studies* 24, s. 531 – 548.

Dochádza tiež k posunu v chápaní identity, zatiaľ čo predchádzajúce normatívne koncepty uvažovali o tom, že v určitom čase a priestore môže mať jednotlivec len jednu identitu (buď sa vzdá svojich skupinových charakteristík a cíti sa byť členom občianskej spoločnosti, alebo je vnímaný len ako príslušník určitej komunity), ukazuje sa, že sa môže cítiť byť príslušníkom viacerých skupín (komunit) a od nich odvodzovať aj viaceré svoje identity (bližšie pozri podkapitulu I. *Identity...*, I. časť publikácie).

Na Slovensku zatiaľ neprebehla diskusia o normatívnych aspektoch začlenenia migrantov. Pod tlakom politiky EÚ si Slovensko začalo osvojovať tému migrácie a integrácie migrantov, avšak riešenie tejto problematiky nie je prioritou verejných politik. Súvisí to pravdepodobne s tým, že Slovensko je do značnej miery etnicky definovanou krajinou⁷⁵ a počet a podiel migrantov ani zďaleka nedosahuje úroveň iných štátov EÚ.⁷⁶ Právna analýza postavenia príslušníkov novo vznikajúcich komunit (pozri II. časť publikácie) poukazuje na to, že na deklaratívnej úrovni verejná politika považuje za ideál prístupu k migrantom ich integráciu do spoločnosti, avšak konkrétne opatrenia (legislatíva, koncepcné materiály, atď.) budú viesť skôr k asimilácii alebo k exklúzii migrantov na Slovensku. Verejná politika počíta s priblížením statusu migrantov k právnemu postaveniu občanov priznaním rôznych zaopatrení, už menej oprávnení. Inak povedané, ráta skôr so začlenením migrantov v sociálno-ekonomickej oblasti (právo na sociálne zabezpečenie, ubytovanie, zdravotnú starostlivosť a pod.), menej už v oblasti politickej (volebné právo), občianskej (nadobúdania občianstva) a kultúrnej (podpora kultúrneho života migrantov).

Ďalším problémom je začlenenie migrantov do spoločnosti ako jednotlivcov alebo ako príslušníkov komunit. Verejná politika na Slovensku v tomto funguje paradoxne, pretože od migrantov vyžaduje, aby sa začlenili do spoločnosti ako jednotlivci, ale reálne im to neumožňuje. Nepriamo sa opiera o existenciu formálnych i neformálnych organizácií, ktoré združujú migrantov a ktoré im poskytujú rozličné podporné služby, bez ktorých by na Slovensku neuspeli. Tieto organizácie však nie sú zaradené do verejnej siete poskytovateľov takýchto služieb. Takýto prístup verejnej politiky vedie teda skôr k posilňovaniu skupinovej príslušnosti a vytváraniu komunit, ktoré budú fungovať paralelne popri majorite, tak ako je to v prípade tradičných menšín. Do budúcnosti sa dá očakávať, že komunity migrantov nebudú poskytovať migrantom len pomoc a podporu pri legali-

75 Michal Vašečka, „Nationalized Citizenship in Central European Countries“ in Michal Vašečka (ed.), *Nation über alles. Process of Redefinition and Reconstruction of the Term Nation in Central Europe* (Bratislava: Centrum pre výskum etnicity a kultúry, 2008), s. 199 – 215.

76 Napríklad aj v porovnaní so susednou Českou republikou má Slovensko výrazne nižší počet migrantov.

zovaní ich pobytu na Slovensku, hľadání ubytovania a zamestnania a podobne, ale budú sa snažiť získať pre migrantov ďalšie oprávnenia a budú formulovať rozličné požiadavky.

6.3 Začlenenie migrantov na úrovni každodenných interakcii

Podľa mnohých migrantov je pre nich život na Slovensku ťažký nielen kvôli nedostatku informácií, náročným procedúram a postupom, ktoré musia podstúpiť a neznalosti jazyka. Problémy im spôsobuje aj to, že sa odlišujú od väčšinovej spoločnosti, čo je dané kombináciou toho, že sa vo svojom výzore, životnom štýle, jazyku cítia byť inými a sú aj ako iní vnímaní.

Skúsime podrobnejšie rozobrať, čo znamenajú vyjadrenia respondentov o tom, že v každodenných interakciách pociťujú určitú nepohodu a skúsime na základe kvalitatívnych rozhovorov objasniť, ako si túto situáciu vysvetľujú a v čom vidia príčiny.

Počas kvalitatívnych rozhovorov a focus skupín, ktoré sme uskutočnili, migranti formulovali nasledujúce skutočnosti ako problematické:

A: Odlišné zaobchádzanie

Prejavuje sa v rôznych oblastiach, napríklad pri hľadaní práce, ubytovania alebo pri žiadaní o poskytnutie rôznych služieb. Takéto nerovnaké zaobchádzanie vyplýva často z viditeľnej alebo ľahko rozpoznateľnej odlišnosti (farba pleti, oblečenie, cudzo znejúce meno). V prípade niektorých migrantov takéto zaobchádzanie vedie k utajovaniu alebo zakrývaniu prvkov, ktoré umožňujú identifikáciu odlišnosti a jej stigmatizáciu. Snaha o zakrývanie alebo utajovanie svojej odlišnosti, resp. nedostatok možnosti prejavovať svoju odlišnosť spôsobuje, že sa mnohí migranti necítia na Slovensku príliš dobre. Vynutené zakrývanie odlišnosti je teda skôr stratégiou „prežitia“ ako stratégiou úspešnej integrácie.

„Ja som vlastne prestala chodiť zahalená, lebo som musela pracovať a vždy, keď som išla sa prihlásiť do nejakej agentúry, nikdy mi už nezavolali. Prihlásili ma, to áno, ale nikdy mi nič neponúkli. Keď som dala šatku dole, hneď som mala ponuky. Nevedeli, že som moslimka... Ukrajinka dobre, v pohode, vlastne kvôli práci som sa odhalila.“

B: Migranti cítia, že sú na Slovensku „viditeľní.“

Najmä migranti, ktorí sú vizuálne identifikovateľní, často hovorili ako príklad, že sa cítia nepríjemne, keď sa ľudia na nich stále pozerajú. S narastajúcim počtom migrantov na Slovensku sa aj táto situácia postupne mení, stále sú však ľudia, ktorí sú kvôli svojmu odlišnému zjavu vnímaní ako exotickí. Nemusí to nevyhnutne znamenať, že sú majorit-

nou spoločnosťou odmietaní. Napriek tomu majú často mnohí migranti nepríjemný pocit neustálej „kontroly“ a viditeľnosti. To sa najvýraznejšie prejavuje v menších mestách alebo na vidieku, kde spoločnosť nie je ešte natoľko etnicky a kultúrne rôznorodá ako vo väčších mestách.

„A to bolo zo začiatku, keď som prišla sem, že všetci na mňa pozerali, že prečo mám taký dlhý odev, ale nič nehovorili, ani sa mi nestalo, že by na mňa niekto kričal. Len také pripomienky, že už je horúco...“ (respondentka – moslimka)

C: Problém neustáleho vysvetľovania a obhajovania

Migranti často musia vysvetľovať, prečo sú tu. Musia sa obhajovať, dokazovať, že sú prínosom pre Slovensko, prípadne, že nie sú preň nebezpečenstvom. Toto vysvetľovanie prebieha neustále, deje sa počas bežných interakcií medzi jednotlivcami, ale aj vo vzťahu k rôznym organizáciám (napríklad to musia vysvetľovať u lekára, pričom to nijako nesúvisí s tým, prečo za lekárom prišli a podobne). Tento problém súvisí s etnocentrickým vnímaním Slovenska ako národného projektu Slovákov a následným konštruovaním obrazu cudzincov ako hrozby.⁷⁷

„Mali sme colný úrad na alkohol, lebo máme bar. Tak pri rozhovore, doplnila som papiere, bol zvedavý, že odkiaľ som. Hovorím, že z Kosova. ‚Z Kosova?‘ Potom z ničoho nič sa ma opýtal, že akú vieru máte? Hovorím moslimskú. Ale bol taký drzý. A hovorí, že prečo nemáte šatku? Hovorím, lebo u nás sa nenesí, fakt, ani babky. V každej krajine je to inak, hovorím, u nás sa nenesí. Neviem, prečo by som ju mala. Lebo že moslimky by mali. Ale hovorím, že nie všade, záleží od krajiny, rodičia nám ju nedali, ani oni nenesili. A hovorí, že preto ste utiekli na Slovensko, len aby ste tam nenesli šatku. A ja hovorím, čo vám šibe, alebo čo? ‚Áno, vy ste utiekli z Kosova a proste ste na Slovensku, pretože tu nemusíte, lebo tu ste mimo vášho štátu.‘ Neviem, čo s tým chcel povedať, že preto som tu, lebo keby som bola tam, tak by som musela nosiť šatku. To nie je pravda, vôbec.“

D: Problémy s uplatňovaním náboženských zvyklostí alebo vyznávaním určitého životného štýlu

Migranti sa často stretávajú s praktickými problémami, ktoré súvisia s dodržiavaním náboženských rituálov. Tento problém sa týka najmä moslimov, ktorí nesmú konzumovať bravčové mäso a výrobky z neho, resp. zvieratá, ktorých mäso konzumujú musia byť

⁷⁷ Tento problém sa však netýka len cudzincov, resp. migrantov ale aj národnostných menšín, ktoré sú neustále vnímané ako potenciálna hrozba. Viac sa tomuto problému venuje II. časť publikácie.

zabité určitým spôsobom. Takéto mäso sa vlastne na Slovensku ani nedá kúpiť, preto chodia často nakupovať do okolitých krajín a distribuujú si zásoby medzi sebou.

„Například u nás je velký problém s mäsom. Čo v Rakúsku sú reštaurácie, človek ide, naje sa v pohode a nemá problém. A tu horko-ťažko zoženie mäso, resp. nezoženie. Akože my sa snažíme zabezpečovať cez tú našu modlitebňu, máme tam chladiarenské boxy, že proste kto nemá možnosť cestovať do toho Rakúska alebo do Čiech, tak aby mal... Ja to vnímam ako veľký problém. Lebo žena keď má denne variť pre tú svoju rodinu, tak ako...“

Pre moslimov je tiež problematické stravovať sa v reštauráciách a jedálňach, často sa stretávajú s nepochopením, že sa neustále vypytujú, z akých surovín je jedlo uvarené a či neobsahuje bravčové mäso. Problematické však je nielen to, že je ťažké dodržiavať pravidlá stravovania, ale aj to, že majorita týmto pravidlám nepripisuje takú dôležitosť, nerozumie tomu, prečo je to pre moslimov také dôležité. Takéto skúsenosti poukazujú na necitlivosť majority voči odlišným zvykom a pravidlám.

Otázka: Jedlo v čom bolo také zlé?

Respondent: *My sme moslimovia, tak bravčové nemôžeme jesť, ale všade je bravčové – mäso, klobása, slanina, masť. V každom jedle je niečo. To je večný problém.*

Otázka: Ako to riešite, keď ste v reštaurácii alebo na internáte v jedálni?

Respondent: *Každý deň otravujeme – je tam bravčové, nie je.*

Otázka: A ako oni na to reagujú?

Respondent: *Niektorí dobre, akože chápu to, ale niektorí „keď ja to môžem jesť, tak prečo ty to nemôžeš jesť? Neboj sa, nezabije ťa to“.*

Pri dodržiavaní pravidiel náboženského života sa v prípade moslimov dostáva do konfliktu organizácia pracovného času vychádzajúca z kresťanskej tradície a organizácia času vychádzajúca z islamu. Moslimovia majú ako deň spoločnej modlitby piatok, ak sa ho chcú zúčastniť, musia si individuálne vyjednať u zamestnávateľa alebo v škole povolenie, aby mohli odísť.⁷⁸

„My sme moslimovia, chodíme do školy, ale máme piatočnú modlitbu povinnú. Niekedy mám školu počas toho a neviem, ako to vybavíme. Môžem v jeden týždeň sa vypýtať, aby som mohol

⁷⁸ Hoci Konceptia integrácie cudzincov hovorí, že kultúrna identita cudzincov má byť rešpektovaná a podporovaná, organizácia pracovného času rôznych skupín je tiež jedna z oblastí, ktorú vôbec nerieši. To znamená, že pravdepodobne implicitne predpokladá, že sa migranti v tejto oblasti prispôbia majoritnému modelu.

odísť skôr, ale čo ďalší týždeň? Problém. Dá sa to na týždeň, na dva, ale na celý semester je to ťažké. Aj cez sviatky.“

E: Nekvalitné služby na Slovensku

Ďalej migranti hodnotili ako problematické nekvalitné služby na Slovensku a zlý servis v mnohých oblastiach života. Pri tomto hodnotení migranti veľmi často odkazovali k svojim skúsenostiam z krajín svojho pôvodu alebo z iných krajín, kde žili.

Nemôžeme tvrdiť, že problémy, s ktorými sa migranti vo svojom každodennom živote na Slovensku stretávajú, vyplývajú výlučne z toho, že sú odlišní, že sa tak sami cítia, alebo že sú tak vnímaní. Zaujímavé je, že niektoré problémy, ktoré sa objavili počas získavania empirických dát, by pravdepodobne spomenuli aj iní respondenti (napríklad problém nekvalitných služieb). Migranti sú voči týmto problémom vnímavejší pravdepodobne preto, že majú referenčný rámec, na pozadí ktorého sú tieto skutočnosti zjavnejšie a vystupujú do popredia.

Zároveň však môžeme tvrdiť, že do určitej miery je charakter týchto problémov daný bariérami v sociálnom prostredí, v ktorom sa migranti pohybujú a v ktorom sú ich charakteristiky v rozpore so všeobecnými predstavami ľudí o obyvateľoch tejto krajiny (napríklad, ak sú zjavne odlišní) a v rozpore s usporiadaním sociálneho života (napríklad piatkové modlitby moslimov).

Migranti si tieto problémy a bariéry, na ktoré narážajú vo svojom každodennom živote, vysvetľujú viacerými spôsobmi. Pripisujú ich veľmi často tomu, že *ľudia na Slovensku nepoznajú cudzincov, majú veľmi málo skúseností s cudzincami*, čo jednak súvisí s tým, že ich je na Slovensku stále pomerne málo, a tiež to pripisujú tomu, že *krajina bola počas socializmu uzatvorená* a nebola možná prirodzená migrácia ľudí z krajiny a do krajiny.

Ďalšou oblasťou, ktorou sa migranti snažili vysvetliť svoje problémy na Slovensku, je *silné etnocentrické vnímanie krajiny*. Podľa nich sa to prejavuje tým, že najmä niektoré skupiny obyvateľstva citlivo vnímajú nacionalistické výroky politikov, ktoré posilňujú aj nacionalizmus a etnocentrické vnímanie krajiny bežnými ľuďmi. Tieto výroky a aj ďalšie *informácie o cudzincoch v médiách vytvárajú negatívny a často nepravdivý obraz*, na čom sa zhodli takmer všetci respondenti.

A nakoniec si mnohé svoje problémy migranti vysvetľujú aj niečím, čo by sme mohli nazvať atmosférou v spoločnosti, alebo spôsobom, akým spoločnosť funguje. Často vo svojich výpovediach odkazovali k nespokojnosti ľudí, nepriateľstvu všeobecne, frustrácii ľudí atď. Tento názor ilustruje nasledujúci citát:

„Ono je to vlastne tak, ako si hovorila od začiatku, že je to na tej krajine. Aká je tá politika celkovo v tej krajine, tak aj ľudia sú takí. Lebo už sú tiež vystresovaní, unavení z tých poplatkov, zo všetkého, tie výplaty sú nanič tiež tu, keď normálne robíš.“

7. POŽIADAVKY A OČAKÁVANIA NASTOLOVANÉ MIGRANTMI

V krajinách, ktoré majú bohatšie skúsenosti s migráciou, je obvyklé, že migranti sami (resp. v zastúpení rôznymi organizáciami) formulujú rôzne požiadavky a očakávania na zmenu verejných politík, ktoré ich ovplyvňujú. Na Slovensku zatiaľ neexistuje mechanizmus alebo platforma, kde by migranti, respektíve ich organizácie mohli svoje požiadavky adresovať. Funguje Rada vlády pre národnostné menšiny a etnické skupiny,⁷⁹ ktorá však nie je pre migrantov relevantná, keďže združuje len zástupcov štátnom uznaných národnostných menšín (viac pozri II. časť publikácie). Komunity migrantov nemajú štatút menšiny, a teda ani žiadne práva, ktoré z tohto statusu vyplývajú.

Verejná politika však nevylučuje migrantov úplne. Pri vypracovávaní Koncepcie integrácie cudzincov v SR⁸⁰ mali zástupcovia komunit migrantov prvýkrát možnosť formulovať svoj názor na politiku migrácie a integrácie migrantov, hovoriť o problémoch, ktorým migranti čelia a o svojich požiadavkách a očakávaniach.

Ide o posun v prístupe verejných inštitúcií k tejto téme, ktorý bol doposiaľ do značnej miery jednosmerný, bez toho, že by bol podložený podrobnejším výskumom mapujúcim život migrantov na Slovensku. Napriek tomu vyvstávajú určité pochybnosti o filozofii prístupu verejných inštitúcií, ktoré dali hlas organizáciám s nejasnou legitimitou hovoriť za určitú komunitu, respektíve za všetkých migrantov. Tento prístup stojí pravdepodobne na podobných východiskách ako prístup verejných politík k národnostným menšinám a vychádza z toho, že určitá kategória ľudí, ktorá je ohraničená svojou etnicitou/rasou/náboženstvom má problémy rovnakého charakteru, ktoré vyplývajú práve z charakteristík, na základe ktorých sú jednotlivci do danej kategórie zaradení. Je to teda prístup, ktorý vníma jednotlivcov cez prizmu ich skupinovej príslušnosti, a tak prispieva ku konštruovaniu týchto skupín a posilňovaniu ich skupinovej príslušnosti. Napríklad dvaja migranti pochádzajúci z rôznych krajín môžu čeliť rovnakým problémom, ktorých charakter nie je daný tým, že ich je možné označiť ako členov určitej skupiny/komunity, ale vyplývajú z ich novej životnej situácie.

79 Štatút Rady pre národnostné menšiny a etnické skupiny je dostupný na: <http://www.mensiny.vlada.gov.sk/index.php?ID=563>.

80 *Koncepcia integrácie cudzincov v Slovenskej republike*, uznesenie vlády SR č. 338 zo 6. mája 2009.

Birch rozdeľuje rôzne nároky a oprávnenia menšín všeobecne do dvoch základných kategórií.⁸¹ Prvou sú nároky zaisťujúce občiansku rovnosť a rovnosť príležitostí, druhou sú práva ochraňujúce kultúrnu identitu. Obe spomínané kategórie sa vyskytli vo výpovediach našich respondentov.

Pokúsime sa teraz podrobnejšie popísať, aké očakávania a požiadavky formulovali migranti počas nášho kvalitatívneho výskumu. Požiadali sme ich, aby povedali, čo by sa podľa nich malo zmeniť, aby sa migrantom na Slovensku lepšie žilo. Respondenti formulovali požiadavky/očakávania, ktoré možno priradiť k oboj vyšie spomínaným kategóriám.

7.1 Požiadavky a očakávania ochraňujúce kultúrnu identitu migrantov

Vo všeobecnosti možno povedať, že migranti formulovali veľmi často požiadavky v oblasti práv ochraňujúcich ich kultúrnu identitu.

Takmer všetky organizácie majú záujem organizovať kultúrne podujatia pre migrantov, aj pre majoritu a očakávajú, že štát by mal mať tiež o to záujem a mal by podporovať pluralitu (náboženskú, etnickú, kultúrnu). Tieto požiadavky sledovali nielen to, aby mali migranti priestor pre udržiavanie svojej identity, jazyka, zvykov, ale aby mali aj priestor, kde by mohli svoju identitu prezentovať verejnosti.

Dá sa však povedať, že respondenti neformulovali požiadavku paralelných inštitúcií, napríklad vzdelávanie v menšinových školách. Takéto oprávnenie by podľa mnohých z nich nebolo dobré, lebo by migrantov segregovalo. To sa však nevylučuje s tým, že by mala byť ich kultúrna odlišnosť v škole rešpektovaná. Napríklad by mala existovať nejaká alternatíva okrem náboženskej a etickej výchovy, ktorú by si mohli zvoliť deti migrantov, mali by mať možnosť oboznamovať sa so svojím jazykom a kultúrou napríklad počas mimoškolských aktivít. Napríklad respondenti – moslimovia by uvítali školu alebo škôlku pre deti, kde sa mohli učiť aj arabský jazyk, spoznávať islamskú kultúru a zoznámiť sa s koránom. Očakávajú, že školy by mali flexibilnejšie reagovať, ak ich začnú navštevovať deti migrantov, aby sa dalo napríklad individuálne dohodnúť na spôsobe stravovania a podobne.

Do tejto skupiny patria aj všetky požiadavky, ktoré sa týkali možnosti praktizovať svoje náboženstvo. Tieto požiadavky formulovali predovšetkým moslimovia, ktorí často narážajú na rôzne bariéry, ktoré im znemožňujú plnohodnotné praktizovanie náboženstva. Jednou z prekážok je, že nemajú islamské kultúrne centrum alebo mešitu, kde

81 Citované podľa Pavel Barša, *Politická teorie multikulturalismu* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003).

by spoločne praktizovali svoje náboženstvo. Pritom neformulovali požiadavku priamej materiálnej podpory zo strany štátu, ale skôr aby štát povolil, teda legitimizoval vznik takejto inštitúcie. Podľa našich respondentov by mal mať štát na tom záujem, aby nedošlo, k tomu, že ďalšie generácie budú vykorenené a nebudú vedieť, kam patria. Ako negatívny príklad viacerí migranti uviedli prístup Francúzska k imigrantom.

Problém legitimacy náboženstva vyvstáva aj v súvislosti s pravidlami na uznanie niektorého náboženského spoločenstva ako cirkvi. Pravidlá sú nastavené tak, že náboženské spoločenstvo musí dokladovať, že má aspoň dvadsať tisíc členov, aby mohlo byť štátom uznané ako cirkev,⁸² teda akákoľvek snaha prívržencov islamu o jeho uznanie ako cirkvi je v súčasnosti odsúdená na neúspech. Hoci sa viera dá praktizovať aj bez oficiálneho uznania, jej nelegitimizovanie zo strany štátu vytvára obraz, že pravdepodobne ide o niečo, čo je cudzie a nie celkom vítané.

Ďalšie očakávania migrantov sa týkali oblasti výchovy a vzdelávania na školách. Podľa nich by sa mali školy viac otvoriť témam, ktoré súvisia s migráciou. Mali by deťom sprostredkovať viac informácií o cudzincoch, živote v iných krajinách a iných kultúrach.

7.2 Požiadavky a očakávania zaisťujúce občiansku rovnosť a rovnosť príležitostí

Veľa požiadaviek migrantov sa týka fungovania úradov a inštitúcií, s ktorými prichádzajú do kontaktu. Bolo by potrebné, aby sa zjednodušilo získanie povolení na pobyt, prácu a štúdium na Slovensku, respektívne ich legalizovanie, čo by si vyžiadalo mnohé legislatívne zmeny. Migranti často uvádzali, že v porovnaní s ostatnými krajinami EÚ sú tieto procedúry veľmi komplikované, postup je nejasný, majú nedostatok informácií, resp. informácie sú len v slovenčine a podobne. Problémom sú prísne nastavené kritériá pre získanie určitého oprávnenia, nedostatočná formalizácia procedúr a filozofia prístupu verejných politík k migrácii a migrantom.

V oblasti občianskej rovnosti migranti formulovali požiadavku, že by nemali byť diskriminovaní, mali by mať rovnaké šance ako ostatní, ale často explicitne hovorili, že nechcú žiadne pozitívne opatrenia, ktoré by ich v nejakej oblasti zvýhodňovali. Formulovali teda požiadavku zákazu diskriminácie, ktorá sa v oblasti menšinových práv chápe ako minimálna ochrana práv menšín (viac pozri II. časť publikácie) a existujú pochybnosti o tom, či zákaz diskriminácie zároveň zabezpečí plnohodnotnú participáciu menšín, v tomto prípade migrantov, v rozličných oblastiach života spoločnosti. Zaujímavé je, že

82 Zákon č. 308/1991 Z. z. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností v znení zákona č. 394/2000 Z. z. v znení neskorších predpisov.

v tejto oblasti sme nezaznamenali viac požiadaviek, ktoré by sa týkali politickej participácie. Respondenti sami spomínali oblasť politickej participácie len veľmi okrajovo alebo takmer vôbec. To, že nemajú právo voliť a byť volení⁸³ nevnímali ako svoje znevýhodnenie, ale ako fakt, ktorý sa nepokúšajú nejakým spôsobom zmeniť. Predpokladáme však, že oblasť politickej participácie je jednou z oblastí, v ktorej v budúcnosti migranti môžu požadovať viaceré zmeny.

Podľa respondentov je často prekážkou ich začlenenia do spoločnosti všeobecný obraz migrantov a prístup verejných politík k nim. Formulovali teda požiadavky, ktoré smerujú k zmene vnímania Slovenska ako krajiny založenej na etnickom princípe smerom ku krajine založenej na občianskom princípe, k zmene obrazu migrantov a k zmene filozofie prístupu k nim.

Celkovo možno povedať, že výpovede migrantov mali nasledujúcu logiku: *Ak by nás ľudia lepšie poznali, poznali našu kultúru, akí sme ľudia, viac by nás rešpektovali, lepšie by sa nám tu žilo* (parafrázované). Vnímanie migrantov na Slovensku ilustruje aj nasledujúci citát:

„Aby si proste o nás nemysleli, že sme sem prišli Slovákom ukradnúť Slovensko. Nič také, my tu len chceme prežiť tak ako každý. Len prežiť, nič viac. Chceme tu mať takisto rodiny a normálne žiť, nič také extra. Sme takí obyčajní ľudia ako všetci, si myslím.“ (respondentka – moslimka)

83 Zákon č. 346/1990 Z. z. o voľbách do orgánov samospráv obcí v znení neskorších predpisov a zákon č. 303/2001 Z. z. o voľbách do orgánov samosprávnych krajov priznáva právo voliť cudzincom, ktorí majú na území Slovenskej republiky trvalý pobyt. Títo cudzinci majú právo voliť a byť volení vo voľbách do vyšších územných celkov a vo voľbách do samospráv. Cudzincovi, ktorí majú na území Slovenska len prechodný pobyt, zákon nepriznáva možnosť voliť v žiadnych voľbách. Výnimkou sú občania iných členských krajín EÚ, ktorí majú možnosť zúčastniť sa volieb do Európskeho parlamentu, čo ustanovuje zákon č. 331/2003 Z. z. o voľbách do Európskeho parlamentu.

VLÁDNE KONCEPCIE A ZÁKONY

Koncepcia integrácie cudzincov v Slovenskej republike, uznesenie vlády SR č. 338 zo 6. mája 2009.

Zákon č. 346/1990 Z. z. o voľbách do orgánov samospráv obcí v znení neskorších predpisov.

Zákon č. 308/1991 Z. z. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností v znení zákona č. 394/2000 Z. z. v znení neskorších predpisov.

Zákon č. 40/1993 Z. z. o štátnom občianstve Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov.

Zákon č. 303/2001 Z. z. o voľbách do orgánov samosprávnych krajov.

Zákon č. 48/2002 Z. z. o pobyte cudzincov v znení neskorších predpisov.

Zákon č. 331/2003 Z. z. o voľbách do Európskeho parlamentu.

LITERATÚRA

Appiah, Kwame Anthony, “Identita, autenticita a prežití” in Gutmanová, Anna (ed.), *Multikulturalizmus a politika uznání* (Praha: Filosofia, 2001).

Barša, Pavel & Baršová, Andrea, *Přistěhovalectví a liberální stát* (Brno: Masarykova univerzita v Brně, Mezinárodní politologický ústav, 2005).

Barša, Pavel, *Politická teorie multikulturalismu* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003).

Barry, Brian, *Equality and culture. Egalitarian Critique of Multiculturalism* (Cambridge: Harvard University Press, 2001).

Bauböck, Rainer, “Social and cultural integration” in Bauböck, Rainer; Zollerberg, Aristide & Heller, Agnes, *Challenge of Diversity. Integration and Pluralism in Societies of Immigration* (Vienna: European Centre, 1996).

Bauman, Zygmunt, *Komunita. Hľadanie bezpečia vo svete bez istôt* (Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 2006).

Ben Rafael, Eliezer, „Multiculturalism in Sociological Perspective“ in Bauböck, Rainer; Zollerberg, Aristide & Heller, Agnes, *Challenge of Diversity. Integration and Pluralism in Societies of Immigration* (Vienna: European Centre, 1996).

Brubaker, Rogers, *Ethnicity without Groups* (Cambridge: Harvard University Press 2004).

- Brubaker, Rogers, “The return of assimilation? Changing perspectives on immigration and its sequels in France, Germany and United States” (2001) 4 *Ethnic and Racial Studies* 24, s. 531 – 548.
- Bútorá, Martin; Majchrák, Jozef & Strečanský, Boris, *Keď ľahostajnosť nie je odpoveď. Príbeh občianskeho združovania na Slovensku po páde komunizmu* (Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2004).
- Fox, Jonathan & Bada, Xóchitl, “Migrant Civic Engagement” (2009) Research paper Series on Latino Immigrant Civic and Political Participation.
- Kymlicka, Will, *Multicultural Citizenship* (Oxford: Clarendon Press, 1995).
- Mead, George Herbert, *Mind, Self, Society* (Chicago: University of Chicago, 1934).
- Modood, Tariq, “Anti – essentialism, Multiculturalism and Recognition of religious Groups” in Kymlicka, Will & Norman, Wayne (eds.), *Citizenship in diverse societies* (New York: Oxford University Press, 2000).
- Modood, Tariq & Ahmad, Fauzia, “British Muslim Perspectives on Multiculturalism” (2007) *Theory, Culture and Society* 24, s. 187 – 213.
- Morokvasić, Mirjana, “Engendering Post – wall Migration in Europe” (2004) *Feminist Review* No. 77.
- Parekh, Bhikhu, *Rethinking multiculturalism* (London: Macmillan, 2000).
- Penninx, Rinus “Integration of migrants: economic, social, cultural and political dimensions” in Macura, Miroslav; Mac Donald, Alphonse L.; Haug, Werner, *The New Demographic Regime. Population Challenges and Policy Responses* (New York and Geneva: United Nations, 2005).
- Peters, Bernhard, “Collective Identity, Cultural Difference and the Developmental Trajectories of Immigrant Groups” in Sackman, Rosemarie; Peters, Bernhard & Faist, Thomas, *Identity and Integration. Migrants in Western Europe* (Aldershot: Ashgate, 2003).
- Popper, Miroslav; Bianchi, Gabriel; Lukšík, Ivan & Szeghy, Petra, *Potreby migrantov na Slovensku* (Bratislava: Veda, IOM, KVS BK SAV, 2006).
- Putnam, Robert D., *Bowling Alone. A Collaps and Revival of American community* (New York: Simon and Schuster, 2000).
- Sartori, Giovanni, *Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci. Esej o multietnické společnosti* (Praha: Dokořán, 2005).

- Szaló, Csaba, *Transnacionální migrace. Proměny identit, hranic a vědení o nich* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007).
- Taylor, Charles, "Politika uznání" in Gutmanová, Anna (ed.), *Multikulturalismus a politika uznání* (Praha: Filosofia, 2001).
- Vašečka, Michal, "Nationalized Citizenship in Central European Countries" in Vašečka, Michal (ed.), *Nation über alles. Process of Redefinition and Reconstruction of the Term Nation in Central Europe* (Bratislava: Centrum pre výskum etnicity a kultúry, 2008).
- Vertovec, Steven, "Multiculturalism, Culturalism and Public Incorporation" (1995) *Ethnic and Racial Studies* 19, s. 49 – 69.

II. PRÁVNE POSTAVENIE A POLITIKA K NOVO VZNIKAJÚCIM ETNICKÝM, JAZYKOVÝM A NÁBOŽENSKÝM MENŠINÁM NA SLOVENSKU

JARMILA LAJČÁKOVÁ

Aká by bola spravodlivá verejná politika voči novo vznikajúcim etnickým, rasovým a náboženským komunitám v oblasti ich kultúry? Vo vzťahu k novo vytvárajúcim sa komunitám existujúca politika vlády SR – na úrovni rétoriky – vychádza z toho, že ideálom je integrácia. Aj poprední experti na otázky zahraničnej migrácie na Slovensku, akým je Boris Divinský, vychádzajú z predpokladu, že vhodným prístupom voči prisťahovalcom je politika, ktorá by sa usilovala o ich integráciu. Integrácia umožňuje participáciu vo väčšinovej spoločnosti bez toho, aby sa jednotlivec musel vzdať vlastnej kultúrnej, jazykovej, etnickej či náboženskej identity. Podmienkou kultúrnej integrácie migrantov je nielen ochota integrovať sa zo strany imigrantov, ale aj ochota dominantnej spoločnosti prijať nových členov rešpektujúc ich odlišnosti.

Aj keď sa možno prikloniť k názoru, že politika integrácie je vhodným ideálom prisťahovaleckej politiky, prvá časť tejto štúdie poukazuje na zásadné bariéry pri jej implementácii na Slovensku. Slovensko je národný štát Slovákov, ktorí sú konštruovaní ako národ, ktorý bol tisícročia utláčaný, majú teraz „šancu“ ochrániť si svoju kultúru aj jazyk prostredníctvom nezávislého štátu. Štát za týmto účelom prijíma opatrenia, ktoré po-

merne iliberálne podporujú projekt budovania národného štátu. Zákon o ochrane štátneho jazyka, aktívna podpora slovenskej kultúry a jazyka, spôsob zakreslenia administratívnych volebných celkov tak, aby v nich dominovali etnickí Slováci na úkor príslušníkov menšín, reštriktívny zákon o slovenskom občianstve, sú príkladmi takéhoto projektu.

Menšiny, či už ide o nové prisťahovalecké komunity alebo o uznané národnostné menšiny, sú vnímané ako nebezpečenstvo ohrozujúce národný projekt Slovákov. Príslušníci menšín sú obviňovaní z nelояality voči štátu. Menšinové požiadavky sú konštruované ako ohrozenie projektu budovania národného štátu Slovákov. Akákoľvek integračná politika voči prisťahovaleckým komunitám má len minimálne šance na úspech. V praxi sú totiž takéto politiky zamerané na tých, ktorí sú subjektom integrácie bez toho, aby bol vytvorený priestor na ich integráciu. Príslušníci menšín tak stoja pred alternatívami nepriamo nútenej asimilácie alebo exklúzie. Jedna aj druhá alternatíva je z hľadiska princípov spravodlivosti neprijateľná.

Existujúce ústavou zaručené menšinové práva sú zamerané na čiastočnú podporu paralelných menšinových inštitúcií a na podporu národných projektov menšín. Keďže súčasne sú menšiny vnímané aj ako hrozba, ich ochrana prostredníctvom menšinových práv je obmedzená. Zdôvodnením menšinových práv je to, že zabránia vzniku konfliktu. Avšak vychádzajúc presne z tej istej logiky menšín ako hrozby sú zamietnuté také záruky, akými sú napríklad autonómia, ktorá by facilitovala paralelné národné projekty menšín. Navyše, menšinové práva neumožňujú dostatočnú ochranu skupinám, ktoré sú nielen kultúrnymi menšinami, ale sú aj v značnom sociálnom znevýhodnení.

Úspech integračnej politiky je podmienený vytváraním inštitúcií, ktoré umožnia participáciu jednotlivcov z odlišných kultúr a náboženstiev. Podmienkou je teda aj nahradenie myšlienky Slovenska ako štátu etnických Slovákov myšlienkou, že štát patrí všetkým jeho občanom a trvalým členom. S tým súvisí aj zmena spôsobu rozmýšľania o menšinách a menšinových právach. Menšinové práva by nemali byť posudzované ako ochrana pred násilím a nestabilitou, ale hodnotené na základe princípov spravodlivosti a rešpektu ľudskej dôstojnosti. Tento spôsob teoretizovania o menšinových právach, ktorý vychádza z teórie multikulturalizmu, by mohol dlhodobo participovať na budovaní Slovenska ako kultúrne, jazykovo a nábožensky heterogénnej spoločnosti.

V štúdií načrtávam ako tieto princípy zdôvodňujú menšinovú ochranu. Argumentujem, že novo vznikajúce komunity prisťahovalcov, ak o to žiadajú, by mali mať možnosť oficiálneho uznania svojich komunít aj s prístupom k menšinovým právam pokiaľ sú ich členovia de facto trvalými členmi slovenskej spoločnosti (t.j. nemusia mať občianstvo tak ako to vyžaduje ústava SR).

Menšinové práva, ktoré by vychádzali z princípu ľudskej dôstojnosti neznamenujú identickú formu ochrany pre každú skupinu tak, ako je doposiaľ. Princíp rešpektu ľudskej dôstojnosti berie do úvahy osobitú situáciu každej skupiny a jej členov s ohľadom nielen na nerovnosti v prístupe k vlastnej kultúre a jazyku, ale aj na sociálne či rodové znevýhodnenie. Obhajujem pritom štátne uznanie novo vytvárajúcich sa komunit za menšiny a navrhujem, ako uskutočniť takúto kontextuálnu politiku v rámci existencie jednej kategórie menšiny.

Úvodná časť štúdie je venovaná súčasnej politike voči prisťahovalcom na Slovensku. Jej predmetom je najmä analýza kľúčových legislatívnych noriem, akým je zákon o nadobúdaní štátneho občianstva, registrácia cirkví ako aj vládnych dokumentov vymedzujúcim migračnú politiku na Slovensku. Nasledujúca sekcia je venovaná teoretickejšej a abstraktnejšej diskusii o postavení menšín (všeobecne) a dynamike pri vymedzovaní menšinových práv, ktorá je determinovaná perspektívou hrozby a nebezpečenstva. Záverečná časť štúdie je venovaná normatívnej úvahe o alternatívnom prístupe, vychádzajúceho z princípu rešpektu ľudskej dôstojnosti a náčrtu možných legislatívnych variant pri kultúrnej akomodácii novo vznikajúcich menšín prisťahovalcov na Slovensku.

1. SÚČASNÁ POLITIKA VOČI PRISŤAHOVALCOM NA SLOVENSKU

1.1 Nadobúdanie štátneho občianstva

Bez akejkoľvek spoločenskej diskusie a pomerne v tichosti bol v roku 2007 novelizovaný zákon o slovenskom občianstve,¹ ktorý výrazne sprísnil podmienky nadobúdania štátneho občianstva naturalizáciou. Na udelenie slovenského štátneho občianstva je potrebná dĺžka trvalého pobytu na Slovensku osem rokov.² O trvalý pobyt možno požiadať, ak má žiadateľ alebo žiadateľka predchádzajúci nepretržitý prechodný pobyt na účel zamestnania alebo podnikania, je rodinným príslušníkom, manželom cudzinca alebo osamelým rodičom odkázaným na starostlivosť cudzinca najmenej päť rokov.³ Občianstvo naturalizáciou možno teda získať po trinástich rokoch legálneho pobytu na Slo-

1 Zákon č. 344/2007 Z. z. ktorým sa mení a dopĺňa zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 40/1993 Z. z. o štátnom občianstve Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

2 Zákon o štátnom občianstve para 7 odsek 1 a) má nepretržitý trvalý pobyt aspoň osem rokov, zákon č. 40/1993 Z. z. o štátnom občianstve Slovenskej republiky v platnom znení.

3 Para 38 odsek 1 zákona č. 48/2002 Z. z. o pobyte cudzincov a zmene a doplnení niektorých zákonov v platnom znení.

vensku. Výnimkou je kratšia doba pre manželov a manželky, kde sa vyžaduje päť rokov trvalého pobytu na Slovensku a žitia v spoločnej domácnosti.

Slovensko právnou úpravou udeľovania občianstva naturalizáciou porušuje svoje medzinárodnoprávne záväzky. Európsky dohovor o národnosti z roku 1997, ktorý SR ratifikovala už v roku 1998⁴ vyžaduje, aby dĺžka legálneho pobytu (teda nielen trvalého) nepresahovala spolu desať rokov pred tým, ako si možno požiadať o občianstvo.⁵ Podmienky na získavanie občianstva naturalizáciou sú teda v rozpore s dohovorom, ktorý sa v dôvodovej správe k spomínanej novele zákona z roku 2007 ani nespomína. Slovensko sa tiež zaradilo medzi krajiny s najprísnejšími podmienkami na udeľovanie občianstva v Európe. Priemerná dĺžka legálneho pobytu v európskych krajinách ako podmienka na získanie občianstva sa pohybuje okolo päť až desať rokov.⁶

Podľa dôvodovej správy k novele zákona o slovenskom občianstve je predĺženie trvalého pobytu potrebného na získanie občianstva predpokladom „dostatočnej integrácie žiadateľa do spoločnosti, eliminovania prípadných pochybností o jeho bezúhonnosti a preukázania prínosu pre Slovenskú republiku v konkrétnej oblasti“.⁷ Navyše z „hľadiska zistenia stupňa integrácie cudzinca do spoločnosti a jeho stotožnenia sa s právnym poriadkom štátu je potrebné získavať aj informácie o jeho sociálnom postavení, pokiaľ ide o zamestnanie, podnikanie alebo inú zárobkovú činnosť a z toho vyplývajúce plnenie povinností voči štátu“.⁸ Počas dlhšieho pobytu na území Slovenskej republiky bude možné dôkladnejšie preveriť zžitie sa žiadateľa s právnym poriadkom Slovenskej republiky, ako aj s našim kultúrnym prostredím.

Získanie občianstva je predpokladom plnohodnotnej politickej, sociálnej aj ekonomickej integrácie prisťahovalcov, ako aj výkonu kultúrnych a menšinových práv. Zákonnodarca a predkladateľ novely zákona o občianstve, Ministerstvo vnútra SR, nezdôvodnilo, prečo by predchádzajúca požiadavka piatich rokov bolo nedostačujúca na zžitie sa so slovenským prostredím a s preverením si žiadateľa, keď je takáto doba postačujúca v iných demokratických krajinách.

Okrem prísnych podmienok týkajúcich sa dĺžky pobytu, novela zákona o občianstve sprísnila ďalšie podmienky udeľovania občianstva, najmä znalosť jazyka. Zákon ustanovuje podmienky pohovoru, na základe ktorého sa má testovať znalosť slovenského jazy-

4 Podpísanie Dohovoru o občianstve Slovenskou republikou 6. 11. 1997, ratifikácia 27. 5. 1998.

5 Článok 6 para. Európskeho dohovoru o národnosti z roku 1997, ktorý vstúpil do platnosti 1. 3. 2000.

6 Výkladová správa k článku 6 para 3 Európskeho dohovoru o národnosti, para. 51.

7 Dôvodová správa k návrhu zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 40/1993 Z. z. o štátnom občianstve Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov a o zmene a doplnení niektorých zákonov, s. 1.

8 Ibid., s. 2.

ka. Povereným orgánom na testovanie jazyka je obvodný úrad v sídle kraja, diplomatická misia alebo konzulárny úrad. Orgány testujú znalosť jazyka nasledovným spôsobom:

- a) pohovorom, v ktorom sa kladú žiadateľovi otázky týkajúce sa jeho osoby a jemu blízkych osôb a otázky všeobecného charakteru, najmä z histórie, geografie a spoločensko-politického vývoja Slovenskej republiky;
- b) hlasným prečítaním náhodne vybraného článku z tlaču v slovenskom jazyku obsahujúceho aspoň 500 slov, ktorý sa žiadateľovi odovzdá bezprostredne predtým, než ho prečíta;
- c) napísaním obsahu prečítaného článku podľa písmena b) žiadateľom v časovom limite 30 minút.

Ovládanie slovenského jazyka žiadateľom podľa odseku 5 overuje trojčlenná komisia, ktorú vymenúva prednosta obvodného úradu v sídle kraja, veľvyslanec alebo konzul. Na rozhodovanie komisie je potrebná účasť všetkých jej členov. Uznesenie komisie je prijaté, ak sa za jeho prijatie vyslovia najmenej dvaja členovia komisie.⁹

Úroveň znalosti slovenského jazyka, vymedzeného v novele možno hodnotiť ako pomerne dobrú. V tejto fáze je však ťažko určiť, ako prebieha testovanie, ktoré zatiaľ nebolo štandardizované. V kontexte legislatívnych úprav v iných oblastiach, a to najmä v ochrane štátneho jazyka,¹⁰ možno predpokladať, že sa štát bude usilovať o jazykovú asimiláciu a požadovaná úroveň znalosti slovenčiny bude pomerne vysoká. Požiadavka trinásťročného nepretržitého pobytu spolu s veľmi dobrou znalosťou slovenského jazyka naznačuje, že Slovensko rozhodne prisťahovalctvo nepodporuje, ale naopak sa mu bráni. Podmienkou na získanie občianstva je aj určitá forma hodnotovej a jazykovej asimilácie.

Možno predpokladať, že len relatívne málo prisťahovalcov splní prísne podmienky na získanie občianstva. Možno tiež predpokladať, že väčšina najohrozenejších prisťahovalcov (s nízkou kvalifikáciou, z menej ekonomicky rozvitých krajín) nebude schopná tieto podmienky splniť a bude na Slovensku bývať ilegálne. Takíto ilegálni prisťahovalci sú vystavení riziku diskriminácie, chudoby, zneužívania a vydierania. Je len málo pravdepodobné, že by výsledkom prisťahovaleckej politiky v oblasti získavania občianstva bola integrácia alebo aj asimilácia takýchto prisťahovalcov. Naopak, pravdepodobnejším výsledkom bude ich exklúzia a marginalizácia.

9 Para 8 písmeno 6 a 7 zákona č. 40/1993 Z. z. o štátnom občianstve SR v platnom znení.

10 Zákon č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku v platnom znení a najmä novela z roku 2009, zákon č. 318/2009 Z. z.

1.2 Uznávanie cirkví

Druhým dôležitým legislatívnym vývojom, ktorý síce nepriamo, ale pomerne zásadne vymedzuje možnosti integrácie prisťahovalcov, bola zmena podmienok uznávania cirkví štátom z roku 2007.¹¹ Zákon o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností priamo nereguluje prisťahovaleckú politiku. Sprísňuje však podmienky uznávania náboženských skupín, medzi ktoré patria aj tie, ktoré si so sebou prinášajú (a budú prinášať) aj prisťahovalci.

Zmyslom zákona je regulácia prejavov náboženstva a úprava registrácie cirkevných spoločností štátom. Zákon priznáva náboženským spoločnostiam, bez ohľadu na to, či sú registrované, právo na prejav náboženstva, ako je napríklad právo zúčastňovať sa na náboženských úkonoch a obradoch.¹² Cirkvi a náboženské spoločnosti majú ďalej právo spravovať svoje spoločnosti, zriaďovať svoje duchovné a reholné organizácie, určovať svoje obrady a podobne.¹³

Štát však „uznáva“ len tie „cirkvi a náboženské spoločnosti, ktoré sú registrované“.¹⁴ Registráciou, „získava náboženský subjekt značné množstvo výhod, ako je najmä možnosť žiadať štát o finančné príspevky a platové náležitosti svojich duchovných a cirkevných ústredí (biskupských úradov), na prevádzku cirkevných škôl, vyučovanie náboženstva na štátnych školách“.¹⁵ Napriek zákonnej deklarácii o tom, že „všetky cirkvi a náboženské spoločnosti majú pred zákonom rovnaké postavenie“¹⁶ je zjavné, ako napokon aj autor novely, ministerstvo kultúry, priznáva, že registrované cirkvi sú významne zvýhodňované. Podľa dôvodovej správy ministerstva „základné ľudské práva a slobody majú rovnakým spôsobom zabezpečené členovia registrovaných aj neregistrovaných cirkví a náboženských spoločností“.¹⁷ Cirkvi a náboženské spoločnosti „môžu teda de iure aj de facto slobodne pôsobiť bez ohľadu na to, či sú alebo nie sú registrované, pričom štát obmedzuje ich pôsobenie jedine rešpektovaním právneho poriadku“.¹⁸ Neregistrované cirkvi môžu síce pôsobiť slobodne, ale za výrazne zhoršených podmienok. Nemajú

11 Zákon č. 201/2007 Z. z, ktorým sa mení zákon č. 308/1991 Z. z. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností.

12 Para 5 zákona č. 308/1991 Z. z. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností v platnom znení.

13 Para. 5 a 6, *ibid.*

14 Para 4(2), *ibid.*

15 Dôvodová správa k novele zákona č. 308/1991 Z. z. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností, s. 2. Para 5 zákona č. 308/1991 Z. z. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností v platnom znení.

16 Para 4(2), *ibid.*

17 Dôvodová správa k novele zákona č. 308/1991 Z. z. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností, s. 1.

18 *Ibid.*

právny nárok na finančnú podporu svojej činnosti, vrátane vzdelávania, ktoré je kľúčové na reprodukciu náboženskej identity skupiny.

Novela z roku 2007 v praxi znemožňuje uznávanie ešte neregistrovaných náboženstiev, ktoré si so sebou prinášajú a budú prinášať najmä migranti. Podľa pôvodnej právnej úpravy z roku 1991, na registráciu cirkvi „postačovalo“, ak sa k nej hlásilo 20 000 sympatizantov. Podľa súčasného právneho stavu cirkev alebo náboženská spoločnosť musí na svoju registráciu preukázať, že sa k nej „hlási najmenej 20 000 plnoletých členov, ktorí majú trvalý pobyt na území Slovenskej republiky a sú občanmi Slovenskej republiky“.¹⁹

Prisťahovalci, ktorí vyznávajú na Slovensku neregistrované náboženstvo, nemajú takmer žiadnu šancu praktizovať svoje náboženstvo za rovnakých podmienok, ako tí, čo sa hlásia k už zaregistrovaným náboženstvám (a teda tvoria na Slovensku etnickú a náboženskú väčšinu). Požiadavka počtu členov, ktorí navyše musia byť občanmi SR, znemožňuje registráciu novo vznikajúcich náboženských skupín, ktoré vyplývajú z prisťahovalectva. Posolstvom novely nie je podpora integrácie prisťahovalcov prostredníctvom uznávania a podpory odlišných náboženských identít. Pôsobenie neuznaných cirkví je prenechané do súkromnej sféry spolu s finančnými nákladmi spojenými s ich udržiavaním. Štát pritom priamo zvyhodňuje už uznané cirkvi.²⁰

Podľa prvého článku ústavy SR, Slovensko je sekulárny štát, ktorý sa neviaže na žiadnu ideológiu ani náboženstvo. Princíp sekularizmu vo všeobecnosti vyžaduje, aby žiadne náboženské učenie nedominovalo vo verejnej sfére.²¹ Absolútne oddelenie náboženstva od štátu a práva je však nemožné. Právo, sociálne inštitúcie, vrátane oficiálnych sviatkov a dní pracovného pokoja, nie sú hodnotovo a nábožensky neutrálne.²² Vychádzajú z hodnôt a noriem náboženstva dominantnej skupiny. Na Slovensku sú to kresťania a najmä katolíci. Úsilie o úplné „zneutralnenie“ verejnej sféry²³ by nebolo zmysluplné a pravdepodobne ani reálne. Ako sa zhodujú multikulturalisti, dôležité je si skôr uvedomiť, že právo a ďalšie štátom sankcionované inštitúcie nie sú nábožensky, rovnako ani kultúrne a jazykovo neutrálne. Rovnosť v zaobchádzaní s náboženskými menšinami preto môže niekedy vyžadovať udelenie výnimiek zo všeobecne platných zákonov, ako je to v praxi

19 Para 11 zákona č. 308/1991 Z. z. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností v platnom znení.

20 Viac o charaktere štátu a doktríne oddelenia cirkvi od štátu nižšie.

21 Existujú rôzne modely a interpretácie sekularizmu. Aj keď hlbšia analýza interpretácie sekularizmu na Slovensku prekračuje rámec tohto projektu, moja štúdia si dovoľuje v texte vysloviť niekoľko pozorovaní v kontexte novely zákona o uznávaní cirkví štátom.

22 Pozri tento argument nižšie.

23 Napríklad tým, že by Vianoce neboli oficiálnymi sviatkami či rodinné právo by neochraňovalo monogamnú rodinu a podobne.

niektorých západných demokracií.²⁴ Výnimky zo zákonov pre príslušníkov nábožensky odlišných prisťahovaleckých skupín, ktoré neohrozujú individuálne práva členov menšín, sú všeobecne akceptovateľné ako nástroj ich integrácie aj v sekulárnych štátoch.

Na Slovensku je problematických niekoľko dôležitých aspektov regulácie vzťahu štátu, práva, cirkvi a náboženstva, ktoré sú dôležité v debate o integrácii prisťahovalcov. Prvým je myšlienka štátneho uznávania a registrácie cirkví. Z registrácie vyplýva množstvo nezanedbateľných, obzvlášť finančných výhod. Štát otvorene finančne podporuje najväčšie cirkvi, ktoré sú tradične aj najbohatšie. Znemožňuje registráciu menších cirkví. Menšie náboženské komunity a ich členovia musia vynaložiť neporovnateľne viac zdrojov na zachovanie svojho náboženstva. Ak aj štát uznáva menšie cirkvi, nesnaží sa „vyrovnať“ znevýhodnenie chudobnejších cirkví tým, že im prispeje viac. Naopak, prispieva najviac aj tak už najväčším a najbohatším cirkvám.²⁵ Navyše, napriek deklarovanému sekularizmu sme svedkami často úspešných snáh katolíckej cirkvi a kresťanských strán ovplyvňovať verejnú sféru a právo svojimi náboženskými normami. Príkladom sú rôzne špeciálne zmluvy (a návrhy zmlúv) s Vatikánom, ktoré poskytujú nadštandardné privilégiá katolíckej cirkvi.²⁶

Pre diskusiu o možnostiach integrácie prisťahovalcov z toho vyplýva, že menšinové náboženstvá sú v znevýhodnení tým, že štát priamo vyvíja opatrenia smerujúce k ich exklúzii prostredníctvom neuznania alebo nepriamej asimilácie. Náboženstvo si budú musieť udržiavať príslušníci neuznaných menšinových náboženských skupín na vlastné náklady, pričom štát nekladie takéto bremeno na plecia členom registrovaných (väčšinových) náboženstiev. Navyše tým, že organizácia pracovného času, sviatkov, pravidiel bezpečnosti pri práci a v odievaní v niektorých profesiách vychádzajú z dominantného náboženstva, môžu byť príslušníci náboženských menšín fakticky znevýhodňovaní na trhu práce, v prístupe k zdravotnej starostlivosti, vzdelávaniu a pod.

1.3 Politika integrácie prisťahovalcov

V pozadí týchto dvoch významných noviel, ktoré sú zásadnými prekážkami v integrácii prisťahovalcov do slovenskej spoločnosti, pôsobia stratégie ministerstiev v oblasti

24 Pozri napríklad Jacob Levy, *The Multiculturalism of Fear* (Oxford: Oxford University Press, 2000), s. 128 – 132.

25 Pozri prehľad prostriedkov poskytnutých zo štátneho rozpočtu cirkvám a náboženským spoločnostiam za roky 2000 – 2007 na internetovej stránke Ministerstva kultúry SR, http://www.culture.gov.sk/cirkev-nabozenske-spolocnosti/dokumenty/financovanie_nab_vsr/financie-zo-r (prístup 7. 11. 2009).

26 Pozri napríklad Jarmila Lajčáková, *End of Women's Reproductive Health and Freedoms in Slovakia: The Draft Treaty between Slovak Republic and the Holy See on the Right to Exercise the Objection of Conscience* (Bratislava: správa pripravená pre Možnosť voľby, 2005).

pristahovaleckej politiky prinajmenšom nepresvedčivo. Základom migračnej politiky sú princípy obsiahnuté v koncepcii migračnej politiky SR z roku 2005.²⁷ Sú nimi princípy suverenity, zákonnosti, regulácie legálnej migrácie, aktívnej spolupráce s Európskou úniou, zákazu diskriminácie a flexibility.

Princíp regulácie legálnej migrácie, podľa ktorého má SR vytvárať „priestor na prijímanie zákonných postupov regulácie migrácie v súlade so záujmami Slovenskej republiky, najmä s ohľadom na stav ekonomickej, politickej a kultúrnej stability spoločnosti, ako aj situáciu na trhu práce a štruktúru zamestnanosti, a to prostredníctvom štátnej migračnej politiky formami riadeného a regulovaného pristahovalectva,²⁸ naznačuje, že štát do určitej miery predpokladá nevyhnutnosť migrácie na Slovensko a jej regulácie.

Princípy kladú dôraz na ochranu záujmov SR, stability, ochrany tradičných hodnôt a strachu pred možnými bezpečnostnými hrozbami spojenými s pristahovalectvom.²⁹ Rozsah ochrany pristahovalcov je stanovený princípom zákonnosti, podľa ktorého SR musí rešpektovať národné aj medzinárodné právo a princíp nediskriminácie.³⁰ Zákaz diskriminácie a rešpekt individuálnych ľudských práv však poskytuje minimálnu úroveň právnej ochrany (a toto minimum nie je uplatňované ani v praxi) a nenasvedčuje tomu, že by sa štát usiloval o podporu odlišných kultúrnych a náboženských identít pristahovalcov.

Doposiaľ najrozsiahlejší vládny materiál na túto tému bol prijatý v roku 2009 pod názvom *Koncepcia integrácie cudzincov v SR*. Koncepcia vychádza z integračného modelu, ktorý je „založený na obojstrannej adaptácii v integračnom procese, v ktorého rámci cudzinci prispievajú k formovaniu spoločnej kultúry a zároveň ich väčšinová spoločnosť rešpektuje a podporuje ich rôznorodosť“.³¹

Integračná politika sa podľa stratégie odlišuje od asimilačnej, ktorá „predpokladá intenzívny proces adaptácie cudzincov do prijímajúcej spoločnosti, teda jednostranného prispôsobovania sa, počas ktorého sa imigrant vzdáva všetkých odlišných jazykových, kultúrnych a sociálnych charakteristík a stáva sa takmer nerozoznatelným od majoritnej spoločnosti“.³² Integračný model sa tiež odlišuje od multikultúrneho modelu, ktorý „počíta s vytvorením etnických komunit (resp. komunit cudzincov), odlišných od majoritnej spoločnosti v oblasti jazykovej aj kultúrnej a sociálneho správania“.³³

27 *Koncepcia migračnej politiky Slovenskej republiky*, uznesenie vlády SR č. 11 z 12. januára 2005.

28 *Ibid.*, s. 6.

29 Napríklad podľa princípu suverenity SR má právo „chrániť svoje národné záujmy a regulovať migráciu, t. j. prijímanie, pobyt a návrat cudzincov, s ohľadom na zachovanie spoločenskej stability, ochrany tradičného spôsobu života“ *Ibid.*, s. 5.

30 *Ibid.*, s. 6.

31 *Ibid.*, s. 8.

32 *Ibid.*

33 *Ibid.*

Koncepcia integrácie, ktorá sa inak detailne venuje najmä oblasti zamestnanosti a sociálnym veciam, sa témam získavania občianstva a podpory náboženských (či kultúrnych a jazykových) identít venuje len okrajovo, alebo sa im celkovo vyhýba. Keďže obe oblasti sú dôležité pre možnosti *integrácie* a nie *asimilácie* prisťahovalcov, je zaujímavé, že zostali nepokryté.

Vyššie spomínané kontroverzné novely regulácie získavania náboženskej slobody a uznávania cirkví a náboženstiev sú spomenuté len marginálne. Téma získavania občianstva je obsiahnutá citáciou Európskeho parlamentu, podľa ktorého reštriktívne podmienky udeľovania občianstva znižujú možnosti účasti migrantov na spoločenskom živote a môžu viesť aj k ich izolácií.³⁴ Vláda však neuvádza, či považuje podmienky udeľovania slovenského občianstva naturalizáciou za reštriktívne. Koncepcia integrácie však obsahuje návrh na spresnenie výkladu podmienok získavania občianstva, a to najmä tých, ktoré sa týkajú preukazovanie znalosti slovenského jazyka.³⁵ Pozitívne tiež možno hodnotiť návrhy na vytváranie podmienok na to, aby si cudzinci mohli osvojiť slovenský jazyk prostredníctvom na to určených vzdelávacích kurzov,³⁶ ako aj na dodržiavanie lehot na vybavovanie žiadostí o udelenie občianstva.³⁷

Otázka možnosti udržiavania náboženstva cudzincami je predmetom paragrafu v časti *Začlenenie cudzincov do majoritnej spoločnosti*. Koncepcia integrácie vychádza z premisy, že na jednej strane je potrebné, aby mali cudzinci možnosť poznať a „osvojiť“ si hodnoty majoritnej spoločnosti. Na strane druhej je však dôležité aj „uznanie ich kultúrnych osobitostí a odlišností“.³⁸ Konkrétnej téme uznávania náboženských „odlišností“ je venovaný nasledovný paragraf, ktorý stojí za citovanie:

„Z hľadiska občianskej integrácie predstavuje osobitnú oblasť otázka **vierovyznania a náboženského dialógu**. Pokiaľ ide o možnosť slobody prejavov vierovyznania, náboženského presvedčenia a cistenia, cudzinci z kresťanských krajín zväčša deklarujú, že nachádzajú na Slovensku náboženskú realizáciu primeranú svojim potrebám a oceňujú pocit umiernenosti kresťanstva na Slovensku. Zložitejšia je situácia v prípade spoluobčanov moslimského vierovyznania na Slovensku. Zdrojom ich nespokojnosti býva napríklad nemožnosť navštevovania mešity, príp. kritizovanie a odmietanie ich viery a náboženských prejavov zo strany majoritnej spoločnosti. Podľa názoru Európskej komisie otázky náboženstva, resp. dialógu o týchto otázkach môžu byť prospešné pre integráciu do spoločnosti a poskytujú priestor pre vzájomné spoznávanie a pozitívne pôsobenie.

34 Ibid., s. 56.

35 Opatrenie 1 a 3, *ibid.*, s. 56 – 57.

36 Opatrenie 2, *ibid.* s. 56.

37 Opatrenie 5, *ibid.* s. 57.

38 Ibid., s. 50.

Podľa názoru Komisie hostiteľskej cirkvi môžu otvoriť ekumenické dialógové štruktúry pre cirkvi a náboženské združenia a zúčastňovať sa na dialógu medzi náboženstvami. **Dialóg medzi cirkvami na miestnej a regionálnej úrovni** môže viesť k posilneniu zásady vzájomného porozumenia.³⁹

Myšlienka „dialógu“ je premietnutá v konkrétnom opatrení, ktoré dáva za úlohu MP-SVR SR, MK SR a KOZ SR „viesť otvorený dialóg s predstaviteľmi rôznych náboženských organizácií a združení, s predstaviteľmi cirkví a komunitami cudzincov v SR“.⁴⁰ Nie je jasné, na vyriešenie akých otázok by mal takýto „dialóg“ slúžiť, ako bude prebiehať a čo bude jeho zmyslom. Konceptia integrácie nespomína konkrétne problémy, akým je napríklad otázka registrovania nových cirkví, ktorým by sa finančne a inak zlepšilo postavenie novo vznikajúcich cirkví a ich členov z radov cudzincov. Tejto témy, rovnako ako ani otázok, akými sú vyznávanie náboženských sviatkov iných ako kresťanských, úpravy modlitieb počas pracovného času alebo vzdelávania, sa nedotýka. Riešenie problémov prostredníctvom vyzývania na „otvorený dialóg“ je vágne klišé a zbavenie sa zodpovednosti za ich riešenie.

Konceptia sa špecificky nevenuje ani možnostiam zachovávanania kultúrnych identít novo vznikajúcich komunit. V časti o vzdelávaní, ktoré je kľúčové pre kultúrnu reprodukciu, obsahuje opatrenia smerujúce výlučne k osvojeniu si slovenského jazyka cudzincami a ich deťmi. Deti cudzincov s povoleným pobytom môžu navštevovať školy, s výnimkou vysokých škôl, za rovnakých podmienok ako občania SR. Možnosti vzdelávania v ich materinskom jazyku nie sú zakázané, ale sú ponechané v súkromnej sfére. Finančné náklady spojené s výučbou v materinskom jazyku znášajú cudzinci.⁴¹

Politika integrácie prisťahovalcov by mala vytvárať možnosti na osvojenie si jazyka hostiteľskej krajiny spolu s primeranou podporou materinských jazykov v závislosti od požiadaviek migrantov a objektívnych faktorov, ako je veľkosť komunit. Pri prístupe, ktorý sa usiluje o integráciu, nie o asimiláciu prisťahovalcov, by štát nemal vyžadovať výbornú znalosť štátneho či oficiálneho jazyka prijímajúcej krajiny. Základná znalosť, tak ako cituje Konceptia integrácie stanovisko EÚ, by mala byť postačujúcim cieľom integračnej politiky, a teda aj podmienok na nadobúdanie štátneho občianstva.⁴²

Štátna politika sa na deklaratívnej úrovni usiluje o vytváranie podmienok na integračný proces *obojstrannej adaptácie* a záruky istého priestoru pre prejav odlišných kul-

39 *Ibid.*, s. 52.

40 Opatrenie 6, *ibid.*, s. 54.

41 *Ibid.*, s. 29.

42 Zaujímavé je, že konceptia integrácie síce hovorí o tom, že postačuje „základná znalosť“, ale v ďalšom texte používa termín „dobrej znalosti“. Dobrá znalosť slovenčiny, ako som vyššie uviedla, je tiež podmienkou na získavanie občianstva naturalizáciou.

túrnych, náboženských alebo jazykových identít. Aj keď vládne koncepcie migračnej politiky sú vo svojich deklaráciách pomerne atraktívne, bude len málo pravdepodobné, že sa im podarí implementovať tieto ambície do praxe či zmeniť legislatívne prostredie. Aplikáciou kľúčovej legislatívnej úpravy v oblasti získavania občianstva alebo aj regulácie uznávania cirkví však možno skôr očakávať exklúziu, prípadne asimiláciu prisťahovalcov. Túto tézu ďalej posilňuje nasledujúca časť, kde argumentujem, že hlavným determinantom prístupu voči prisťahovalcom je ich vnímanie ako hrozby pre Slovensko a pre etnických Slovákov. Výsledkom takéhoto prístupu je exklúzia posilňovaním hraníc, či už fyzických, alebo úpravou podmienok nadobúdania občianstva. Prijatie určitého počtu prisťahovalcov (či už dobrovoľne alebo nedobrovoľne) je však považované za nevyhnutné. Ak však majú byť prijatí tak, aby neohrozili *slovenské* záujmy, musia sa stať takými istými, neviditeľnými, a teda asimilovanými.

2. BUDOVANIE NÁRODNÉHO ŠTÁTU, MENŠINY A PRISŤAHOVALCI

Základom vzniku SR je právo slovenského národa na sebaurčenie. Slovensko je národom starousadlíkov a nie prisťahovalcov.⁴³ Etnickí Slováci sa vnímajú ako potomkovia Slovanov, ktorí žili na území SR tisícročia, a preto je štát ich vlastníctvom. Jeden z dôležitých mýtov, ktorý zdôvodňuje potrebu národného štátu Slovákov, je stáročia trvajúci zápas o národné bytie⁴⁴ a oslobodenie sa od údajného tisícročia trvajúceho utláčania inými národmi. Slovenský národ je konštruovaný v etnických kategóriách, keď kritérium členstva je primárne založené na pokrvnej príbuznosti.⁴⁵

Národný štát poskytuje najväčší rozsah pre ochranu a rozvoj komunitných hodnôt, kultúry a jazyka etnických Slovákov. Slováci si tieto hodnoty bránia rozsiahlymi národno-budovateľskými nástrojmi, ktoré sú viac či menej liberálne.⁴⁶ Slovenská ústava pod-

43 Pozri štyri modely národnej identity (prisťahovalecký etnický národ, prisťahovalecký občiansky národ, etnický národ starousadlíkov, občiansky národ starousadlíkov) Andrea Baršová a Pavel Barša, *Prisťahovalectví a liberální stát, Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku* (Brno: Masarykova univerzita, 2005) s. 31.

44 Preambula k ústave SR, zákon č. 460/1992 Z. z. v platnom znení.

45 Pozri delenie v Baršová a Barša, *supra* poznámka 49, s. 31.

46 Pozri o liberálnych a neliberálnych nástrojoch budovania národa vo Will Kymlicka, "Western Political Theory and Eastern Relations" in Will Kymlicka & Magda Opalski (eds.), *Can Liberal Pluralism be Exported?* (Oxford: Oxford University Press, 2001) s. 53 – 60. Medzi najkontroverzejšie patrí zákon o štátnom jazyku, ktorý prikazuje používanie štátneho jazyka v množstve oblastí verejnej sféry a dokonca dáva štátu možnosť penalizovať nesprávne používanie slovenčiny. Ďalšou národno-budovateľskou stratégiou je spôsob zakreslenia administratívnych celkov tak, aby v nich dominovali etnickí Slováci na úkor príslušníkov maďarskej menšiny. Dobrými príkladmi sú tiež zákon o štátnom občianstve, ktorý prakticky znemožňuje získavanie občianstva naturalizáciou,

poruje tento národno-budovateľský projekt. Ústava je síce na jednej strane založená na rešpektovaní rovnosti občanov bez ohľadu na ich etnicitu alebo národnosť. Súčasne však privileguje členov dominantného národa, etnických Slovákov, pri určovaní fundamentálnych otázok štátu.⁴⁷ Prevažia etnických kritérií vytvára dve triedy nerovnakých občanov: „tých, ktorí majú organický vzťah k štátu a tých, ktorí sú z takého vzťahu vylúčení (...)“ takáto etnická stratifikácia občianstva vytvára priestor pre obviňovanie menších ako potenciálne nelojálnych a tým obmedzuje ich menšinové a aj občianske práva.⁴⁸

Režim ústavného nacionalizmu má vplyv na vzťahy medzi väčšinou a menšinami a následne na rozsah menšinových práv.⁴⁹ Ústava SR na jednej strane chráni osoby patriace k menšinám zákazom diskriminácie a vytvára im priestor na zachovanie svojich odlišných jazykových či kultúrnych identít prostredníctvom individuálnych menšinových práv.⁵⁰ Menšinové práva sú totiž potrebné na zachovanie stability a mieru v regióne, aby sa menšiny neodhodlali k presadzovaniu svojich požiadaviek násilím. Tento systém menšinových práv do istej miery podporuje budovanie paralelného národného projektu národnostných menšín. Menšinové práva vytvárajú niektoré paralelné inštitúcie v oblasti vzdelávania a kultúry. Transformujú niektoré spoločné verejné priestory tým, že umožňujú používanie menšinových jazykov popri štátnom jazyku. Na druhej strane, menšinové práva negarantujú taký rozsah práv (napríklad autonómiu), aby umožňovali riadenie vlastných záležitostí v približnom pomere k etnickým Slovákom. Do dôležitých spoločných inštitúcií sú príslušníci prijímaní na občianskom princípe. Kvóty vo verejnej sfére pre príslušníkov menšín, ktoré by mohli byť aj nástrojom vyrovnávania príležitostí participovať vo verejnej sfére ako u dominantnej etnickej skupiny, boli ústavným súdom interpretované ako diskriminácia väčšinového obyvateľstva.⁵¹

Aj existujúci rozsah menšinových práv zostáva v principiálnom konflikte s národno-budovateľským projektom Slovákov. Podporuje kultúrnu heterogenitu, ktorá je hrozbou pre etnicky homogénny štát Slovákov. Príslušníci menšín sú preto považovaní za potenciálne nelojálnych len na základe ich etnickej príslušnosti. Ústava obsahuje princípy ochrany pred príslušníkmi národnostných menšín a etnických skupín a výslovne uvádza, že výkon menšinových práv nesmie viesť k diskriminácii väčšinovej spoločnosti a ne-

podpora slovenskej kultúry na školách, výstavba slovenských pamätníkov v mestách, v ktorých je početnejšie zastúpená maďarská menšina a pod.

47 Nadya Nedelsky, "Constitutional Nationalism's Implications for Minority Rights and Democratization: the Case of Slovakia" (2003) 26 *Ethnic and Racial Studies* 102, s. 105.

48 *Ibid.*, s. 122 – 123.

49 *Ibid.*, s. 103 – 105.

50 Pozri články 33 – 34 Ústavy SR, *supra* poznámka 50.

51 Nález ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL.ÚS. 19/98 z 15. októbra 1998.

smie ohroziť suverenitu a teritoriálnu integritu štátu.⁵² Štát podporuje jazykovú homogenizáciu obyvateľstva pomerne iliberálnou legislatívou o ochrane štátneho jazyka smerujúcou k obmedzeniu menšinových jazykových práv. Používanie jazykov menšín je totiž hrozbou pre stabilitu a jazykovú homogenitu, o ktorú sa usiluje.⁵³ Vnímanie menšín ako hrozby navyše bráni v uznaní foriem skupinových práv, ako je autonómia (či už teritoriálna alebo neteritoriálna, kultúrna), ktoré sú automaticky konštruované ako hrozba pre etnických Slovákov a „ich štát“.⁵⁴ Menšinové práva a rozsah verejného priestoru, kde môžu menšiny prezentovať svoj jazyk a kultúru, zostáva neustále predmetom politického boja.

Napriek tomu, že prisťahovalci nepredstavujú pre Slovákov ohrozenie štátu v takej forme, ako je to napríklad u teritoriálne koncentrovanej maďarskej menšiny, zapadajú do existujúceho konštruktu, ktorý považuje niečo cudzie za hrozbu. Prisťahovalci sú konštruovaní ako fyzické, kultúrne, zdravotné alebo ekonomické ohrozenie.⁵⁵ Štát tak na jednej strane sprísňuje podmienky získavania plnohodnotného členstva, t. j. občianstva a rovnocennej participácie uznaním odlišných náboženstiev. Vychádzajúc z tej istej logiky, štát prijíma *pozitívne* opatrenia na podporu integračného procesu prisťahovalcov. Uvedomuje si, že nejaké percento prisťahovalcov Slovensko potrebuje a neexistencia integračnej politiky by mohla, ako sa uvádza v Koncepcii integrácie, viesť k ich izolácii

52 Článok 34 (3) Ústavy SR, *supra* poznámka 50. Tieto ustanovenia podľa výkladu bývalého sudcu Ústavného súdu SR Jána Drgonca chránia „pred ujmom spôsobenou príslušníkom národnostných menšín alebo etnických skupín z dôvodu príslušnosti k národnostnej menšine alebo etnickej skupine (...) určuje ústavný princíp na ochranu pred národnostnými menšinami a etnickými skupinami“. Ján Drgonec, *Ústava Slovenskej Republiky. Komentár* (Šamorín: Heuréka, 2007), s. 402.

53 Preto štát prijíma legislatívu na ochranu štátneho jazyka, ktorá je podľa štátnych úradníkov: „prostriedkom vnútornej stability štátu v zmysle spoločenskom, kultúrnom a aj politickom“. Dôvodová správa k návrhu novely zákona č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku, s. 1.

54 Najvýpuklejšie je tento prístup badateľný v prípade maďarskej menšiny. Legitímne menšinové požiadavky, ktorých cieľom je zvýšiť participáciu vo veciach týkajúcich sa ich komunity prostredníctvom autonómneho rozhodovania. Výkon takýchto, inak štandardných menšinových práv, je politicky konštruovaný ako hrozba secesie a pričlenenia k materskému štátu.

55 „Cudzinci sú neraz vnímaní domácim obyvateľstvom na Slovensku ako bezpečnostné alebo zdravotné riziko, resp. aj ako ekonomická záťaž, či ako subjekt ohrozujúci trh práce a pracovné príležitosti. Aj využívanie cudzincov ako lacnej pracovnej sily a s tým spojené porušovanie zákonov býva určitým zdrojom napätia medzi majoritnou spoločnosťou a cudzincami,“ konštatuje Koncepcia integrácie cudzincov v Slovenskej republike, *supra* poznámka 1, s. 50. „Vzhľadom na neustále narastajúce nebezpečenstvo organizovaného zločinu a medzinárodného terorizmu vzrastá potreba dôsledného preverovania všetkých relevantných informácií týkajúcich sa žiadateľov o štátne občianstvo Slovenskej republiky,“ argumentuje dôvodová správa k novele občianskeho zákona, ktorá výrazne sprísňuje podmienky nadobúdania občianstva naturalizáciou. Dôvodová správa k návrhu zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon o štátnom občianstve, *supra* poznámka 12, s. 16. Podobná dynamika existuje aj v Česku, pozri Baršová a Barša, *supra* poznámka 49, s. 244 – 245.

a k vzniku sociálneho napätia medzi väčšinou spoločnosťou a komunitami prisťahovalcov.⁵⁶

Implementácia skutočne integračného prisťahovaleckého modelu do praxe je nepravdepodobná. Vyžadovala by totiž zásadnú transformáciu väčšinových inštitúcií smerom ku kultúrnej heterogenite. Projekt vytvárania multietnickej spoločnosti, na ktorý vyzývajú aj existujúce vládne politiky, je však v protiklade s budovaním homogénneho národného etnického štátu Slovákov. Prisťahovalci, podobne ako príslušníci národnostných menšín, ktorí by sa snažili o rozvoj a ochranu svojich odlišných, kultúrnych identít vo verejnej sfére, sú vnímaní ako ohrozenie takéhoto úsilia.

Je nepravdepodobné, že sa prisťahovalci vydajú cestou budovania paralelných kultúrnych a jazykových inštitúcií v rámci existujúceho modelu akomodácie menšín. Aj keby prisťahovalecké menšiny mali záujem o oficiálne uznanie ako národnostné menšiny, existujúca metóda implementácie menšinových práv bude pre nich nevhodná. Menšinová ochrana, ktorá je výsledkom interakcie medzi Slovákami a Maďarmi, sa už v súčasnosti ukazuje ako nevyhovujúca pre tie skupiny (v súčasnosti najvypuklejšie v prípade Rómov, podobne to môže byť aj u prisťahovalcov), ktorí sú v odlišnej situácii ako najpočetnejší a najviac politicky a ekonomicky silní Maďari.⁵⁷

Táto štúdia obhajuje potrebu zmeny optiky nazerania na menšiny a na menšinové práva. Je možné, že zmena argumentácie o menšinových právach môže postupne prispieť k vytváraniu predpokladov pre budovanie inštitúcií, ktoré umožnia integráciu ľuďom z odlišných etnických, národných, jazykových a náboženských skupín. Argumentujem, že princípy ľudskej dôstojnosti a spravodlivosti sú presvedčivejšími kritériami, ako prijímanie menšinovej ochrany z dôvodu zachovania mieru a stability. Problémov so zdôvodnením, ktoré sa opiera o strach z násilia, je niekoľko.

56 Sekundárnym zdôvodnením potreby prijímania pozitívnych opatrení je údajný tlak z EÚ. Členské štáty mali mať v tejto oblasti jasnú politiku. Ďalším zdôvodnením je potreba pracovnej sily. Zdôvodnenie potrebou pracovnej sily je za súčasných hospodárskych podmienok oslabené. Dominantným motívom pre prijímanie pozitívnych či negatívnych opatrení súvisiacich s prisťahovalcami zostáva však ich vnímanie ako hrozba. Pozri Konceptcia integrácie cudzincov v Slovenskej republike, *ibid.*, s. 2 – 6.

57 Rómovia, ktorí tvoria nielen kultúrnu a jazykovú menšinu, sú aj v značnom socio-ekonomickom znevýhodnení. Pre nich je model paralelného budovania inštitúcií, akými sú napríklad školy, z mnohých dôvodov nevhodný. Pre kultúrnu a jazykovú predpojatost znásobenú rasizmom nemajú ani reálnu možnosť integrovať sa do väčšinových inštitúcií. Rómska menšina je tak konfrontovaná s dilemou, či sa usilovať o ochranu ako národnostná menšina alebo sociálne znevýhodnená skupina. Každá z alternatív však redukuje ich sociálnu realitu, ktorou je status súčasne sociálneho znevýhodnenej národnostnej menšiny. Pozri detailnejšie Jarmila Lajčáková, *Ethnocultural Justice for the Roma in Slovakia*, unpublished dissertation for the degree of Doctor of Judicial Science (University of Toronto, 2007), kapitola 3.

Zásadným nedostatkom je, že táto logika vychádza zo zvrátenej premisy, že sú to práve menšiny, ktoré sú ohrozením väčšiny. Ako napríklad Jacob Levy správne pozoruje, sú to naopak štáty, ktoré prijímajú represívne opatrenia voči menšinám, pretože sa usilujú o jazykovú a kultúrnu homogenitu. Štáty veria, že homogenita zlepši sociálnu solidaritu, sociálnu dôveru, sociálne interakcie a ekonomiku.⁵⁸ O etnokultúrnu homogenitu sa usilujú presne preto, že ju postrádajú. Homogenizujúce stratégie sú zamerané na skupiny, ktoré najviac odporujú takýmto projektom. Štáty pritom prijímajú dva druhy homogenizujúcich stratégií voči menšinám: násilnej exklúzie a násilnej inklúzie (asimilácie).⁵⁹ Početné etnické menšiny sú vystavené nebezpečenstvu, že budú násilne inkorporované do väčšinovej spoločnosti a zbavené svojich kultúrnych identít. Menej početné skupiny a najmä teritoriálne roztrúsené nomadické menšiny môžu čeliť politike násilnej exklúzie, stigmatizácie a štátom prehladanej intolerancie. Formy násilnej exklúzie a inklúzie sa môžu v praxi prelínať. Neteritoriálne skupiny, ako sú Rómovia alebo Židia môžu byť vystavené exkludujúcim marginalizačným praktikám a popritom čeliť politike násilnej asimilácie.⁶⁰ História asimilačných politík voči Rómom na Slovensku a periodicky sa opakujúce opatrenia smerujúce k okliešteniu aj tak minimálnych menšinových práv maďarskej menšiny potvrdzujú tento trend. Politika voči prisťahovalcom, najmä z tretích krajín, ktorí sú potenciálnymi žiadateľmi o občianstvo, zapadá do tohto homogenizujúceho trendu. Štát oficiálne deklaruje integračný prístup, ktorý v praxi vedie skôr k ne-dobrovoľnej asimilácii. Novela zákona o občianstve je popritom príkladom exkluzívnej politiky znemožňujúcej získanie plnoprávneho členstva v komunite. Paradoxom je, že v existujúcom prístupe akomodácie menšín z pohľadu bezpečnosti sú konštruované ako hrozba menšiny. História politík voči menšinám na Slovensku však naznačuje, že v ohrození sú menšiny, nie väčšina.

Politiky násilnej exklúzie a inklúzie môžu vo svojich dôsledkoch podporovať konštrukciu prisťahovalcov ako nebezpečenstva. Asimilačná politika v kombinácii so znemožnením získania plnohodnotného členstva – občianstva – môže byť vo svojich dôsledkoch skôr segregáčna. Ťažko „vtesnať“ príslušníkov etnických či rasových menšín do väčšinových inštitúcií, ktoré sú nepripravené ich prijať a vytvoriť podmienky na rovnocennú participáciu.⁶¹ Príkladom na Slovensku sú špeciálne školy, v ktorých sú disproportčne zastúpené práve rómske deti. Getoizácia v bývaní, v zamestnanosti, v školstve a s ňou spojená chudoba, ako poukazujú početné príklady zo západnej Európy, môžu

58 Levy, *supra* poznámka 29, s. 40 – 41.

59 *Ibid.*, s. 40 – 41.

60 *Ibid.*, s. 45 – 47.

61 U príslušníkov rôznych menšín môže byť ich schopnosť asimilovať sa do inštitúcií založených na kultúrnych a etnických stereotypoch odlišná.

následne motivovať k násilnostiam a viesť k radikalizácii niektorých skupín prisťahovalcov. Vytvára sa tak následne začarovaný kruh, keď násilnosti slúžia na posilňovanie konštruktu prisťahovalcov ako hrozby a posilňujú potrebu prijímať homogenizujúce politiky. Takéto prístupy násilnej inklúzie a exklúzie sú predurčené na neúspech, znásobujú chudobu a marginalizáciu, ktorá opätovne vedie k násilnostiam.

Uznávanie menšinových práv ako prevencia vzniku etnického konfliktu paradoxne motivuje menšiny k tomu, aby sa vyhrážali násilím. Will Kymlicka demonštruje túto dynamiku na príklade práce OBSE, ktorá zastáva bezpečnostný prístup. Kymlicka pozoroval, že menšiny, ktoré uspeli vo svojich požiadavkách o získanie autonómie práve s pomocou OBSE boli tie, ktoré sa uchýlili k násiliu, alebo pohrozili tým, že vytvoria autonómne celky použitím násilia. Seriózne sa totiž medzinárodné inštitúcie začali zaoberať požiadavkami menšín, až keď pohrozili násilím a následná menšinová ochrana aj v kolektívnej forme bola zdôvodnená ako potreba prevencie vzniku (ďalších) konfliktov. Naopak menšinám, ktoré sa snažili svoje požiadavky presadzovať mierovými prostriedkami, bolo dohovárané, aby upustili od svojich autonómnych ambícií. Bezpečnostný prístup súčasne motivuje štát na zveličovanie dohadov o zásahu materského štátu do jeho vnútroštátnych záležitostí prostredníctvom menšiny. Tým štát posilňuje tézu, že menšina je nelojálna a rozšírenie menšinových práv by mohlo ohroziť bezpečnosť štátu.⁶² Konštrukcia už uznaných národnostných menšín a komunit prisťahovalcov ako nebezpečenstva má však odlišnú intenzitu aj charakter. Požiadavky teritoriálne koncentrovaných menšín sú vnímané ako ohrozujúci základný charakter štátu, jeho územie a celistvosť. Migranti takúto hrozbu nepredstavujú s výnimkou moslimov, kde je islam konštruovaný ako ohrozenie sekularizmu.⁶³ Etnicky a nábožensky odlišní prisťahovalci z menej rozvinutých krajín môžu byť vnímaní ako ekonomická hrozba.

3. AKÁ BY MALA BYŤ POLITIKA VOČI NOVO VZNIKAJÚCIM KOMUNITÁM PRISŤAHOVALCOV?

Doposiaľ sa naša štúdia venovala takmer výlučne kritike a neponúkla alternatívny prístup. Argumentovala som, že existujúca politika je pravdepodobne odsúdená na neúspech. Kľúčovou zmenou, ktorá by mohla priniesť pozitívnejšie výsledky v možnostiach integrácie prisťahovalcov, je snaha o vytváranie pluralitných inštitúcií, ktoré by boli schopné prijať príslušníkov etnických, národnostných a jazykových menšín namiesto

62 Will Kymlicka, "Reply and Conclusion" in Will Kymlicka & Magda Opalski (eds.), *Can Liberal Pluralism be Explored?* (Oxford: Oxford University Press, 2001), s. 379.

63 Rogers Brubaker, *Ethnicity and Nationalism in Post-Cold War Europe*, text verejnej prednášky prednesenej na Univerzite Komenského v Bratislave 26. septembra 2008, s. 3 – 6.

projektu budovania národného štátu etnických Slovákov. S tým by súvisela aj zmena roz-mýšľania o menšinách ako o hrozbe. Zásadnou otázkou pre akademikov je, čo by malo motivovať takýto náročný projekt. Prečo by Slovensko vôbec malo mať záujem prijímať prisťahovalcov (okrem utečencov, ktorí sú prijímaní na základe humanitárnych dôvodov)? Prečo by malo redefinovať svoje seba porozumenie a porozumenie svojej identity?

Na Slovensku doposiaľ neprebehla hlbšia odborná ani laická diskusia o tom, prečo by Slovensko malo prijímať prisťahovalcov. Je to pritom kritická otázka, keďže vytvorenie podmienok integrácie prisťahovalcov je podmienené značnou transformáciou na strane väčšiny. Na základe existujúcich diskusií na túto tému možno predpokladať, že najpresvedčivejšie a najfrekvencovanejšie budú zaznievať argumenty, ktoré zdôvodňujú prisťahovaleckú politiku z pozície záujmov väčšiny. Na Slovensku sa usadí istý počet prisťahovalcov, vrátane nelegálnych, bez ohľadu na to, či budú oficiálne prijímaní alebo nie. Vzhľadom na tento fakt by bolo výhodnejšie, keby Slovensko malo migračnú stratégiu, ktorá bude regulovať tento proces, ako keby túto oblasť neregulovalo. Štátu to umožní prijímať prisťahovalcov so vzdelaním a zručnosťami, ktoré sú na trhu nedostatkom. Navyše, politikou aktívnej integrácie bude štát predchádzať vzniku sociálneho napätia, ktoré by mohlo viesť k marginalizácii a getoizácii niektorých prisťahovaleckých komúnít. Do tejto línie argumentácie možno zaradiť aj názor, že v čase negatívneho demografického vývoja bude Slovensko potrebovať zväčšiť svoju populáciu prisťahovalectvom, ktorá vyrieši nedostatok a starnutie pracovnej sily.⁶⁴

Pragmatický apel na záujmy väčšiny je zrejme najlepšou stratégiou, ako obhajovať prisťahovaleckú politiku integrácie. V čase zvyšujúcej sa nezamestnanosti a ekonomickej recesie má však obmedzenú presvedčovaciu schopnosť. Navyše, aplikáciou takéhoto prístupu sa nezmení projekt intenzívneho budovania národného štátu v etnických termínoch, a teda nepredpokladá vytvorenie priestoru pre integráciu prisťahovalcov. Argument o tom, aby politika smerovala k tomu, aby z prisťahovalcov malo Slovensko ekonomický prínos, a aby predchádzala prípadným napätiam, môže rovnako viesť k politike integrácie, ako aj asimilácie. Takýto prístup tiež môže v praxi viesť k skrytému rasizmu. Uprednostňovaní budú prisťahovalci z takých krajín a kultúr, o ktorých sa stereotypne môže predpokladať, že sú viac „adaptovateľní“. Ak je zdôvodnením potreba pracovnej sily, politika k nim môže pristupovať ako k dočasnej pracovnej sile bez vízie dlhodobiejšieho usadenia.

Alternatívnou cestou sa vybral Joseph Carens, jeden z prvých liberálnych politických filozofov, ktorý zastával myšlienku otvorených hraníc. Liberalizmus má v prvom rade

64 Tento typ argumentácie je typický pre exkluzivisticko-etnický model, akým je Nemecko, pozri Baršová a Barša, *supra* poznámka 49, s. 36.

povinnosť zaistiť ľudské a občianske práva pre svojich občanov. Voči cudzincom má výlučne povinnosť zaistiť najzákladnejšie ľudské práva a azyl iba v prípadoch, keď sa ocitnú vo výnimočnej situácii (napríklad občianska vojna alebo iné násilné konflikty).⁶⁵ Carens⁶⁶ však poukazuje na nekonzistentosť tejto pozície. Liberálna spoločnosť by mala byť zorganizovaná tak, že každému sa bude dariť podľa toho, ako sa bude snažiť a ako bude schopný využívať svoj talent. Každý bude pritom disponovať určitými základnými slobodami a právami, ktoré mu zaručia rovnosť šanci. Jednotlivci, ktorí sú napríklad zdravotne postihnutí, budú spoločnosťou kompenzovaní. Problém s týmto argumentom je, že operuje v uzavretej komunite. Neberie do úvahy skutočnosť, že individuálne šance významne determinuje ich občianstvo. Občianstvo je pritom predmetom náhody, nie individuálneho úsilia. Carens preto argumentuje za otvorenie hraníc a umožnenie regulovanej migrácie s obmedzením zachovania verejného poriadku.⁶⁷ Ako Carens neskôr vo svojej vlastnej práci priznáva, presvedčivý argument proti otvoreniu hraníc vychádza z pozície multikulturalizmu.⁶⁸ Multikulturalizmus pripisuje hodnotu členstvu v kultúrnej komunite. Obraňuje právo (aj keď nie absolútne) komunit ochraňovať svoju kultúru a odlišnú identitu pred jej narušením zvonka. Pri argumente pre otvorené hranice by bolo možné teoretizovať o tom, že liberálne demokracie by mali do určitej miery vytvárať podmienky pre prisťahovalectvo z chudobnejších krajín, popri žiadateľoch o azyl. Na strane druhej však multikulturalizmus dáva komunitám právo vyžadovať istý stupeň integrácie prisťahovalcov a určovať podmienky pre získanie plnohodnotného členstva, t. j. občianstva. Prisťahovalcom však priznáva možnosť udržiavať si odlišné kultúrne, jazykové a náboženské identity.

Mieru regulovaného prisťahovalectva, ako aj mieru integrácie prisťahovalcov možno teda chápať aj ako hľadanie rovnováhy medzi záujmami štátov ochraňovať kultúry svojich komunit, verejný poriadok a zodpovednosťou prijímať prisťahovalcov, ktorým bude do istej miery umožnená ochrana odlišných kultúr. Myslím, že toto je cesta, ktorou je morálne presvedčivejšie a udržateľnejšie obhajovať prisťahovaleckú politiku na Slovensku.

Naznačila som možné (aj keď zďaleka nie vyčerpávajúce) spôsoby, ako obhajovať potrebu prijímania prisťahovalcov a vytvorenia migračnej politiky. Nasledujúca časť štúdie sa zameriava na politiku integrácie voči tým prisťahovalcom, ktorí „sú už dnu“. Vychádzajúc z teórie multikulturalizmu načrtávam spôsobom ako zmeniť rozmyšľanie

65 Baršová a Barša, *supra* poznámka 49, s. 23.

66 Joseph H. Carens, "Aliens and Citizens: The Case for Open Borders," (1987) *Review of Politics* 49(2), s. 251.

67 Pozri tiež prehľad teoretickej debaty o normatívnych modeloch migrácie v Baršová a Barša, *supra* poznámka 49, s. 19 – 29.

68 Joseph H. Carens, *Culture, Citizenship and Community: A Contextual Exploration of Justice as Even-handedness* (Oxford: Oxford University Press, 2000).

o menšinách vrátane prisťahovalcov tak, aby im bola vytvorená reálna možnosť integrácie. Naznačujem, ako zdôvodniť politiku voči menšinám z princípu ľudskej dôstojnosti, ktorý by nahradil princíp zachovania bezpečnosti. Myslím, že práve zmena logiky zdôvodnenia politiky voči menšinám je jedným z najdôležitejších prínosov západnej teórie a praxe multikulturalizmu.⁶⁹

3.1 Kritérium ľudskej dôstojnosti a spravodlivosti ako základ menšinovej politiky

Rešpektovanie ľudskej dôstojnosti je centrálnym princípom medzinárodnej ochrany ľudských práv a aj slovenskej ústavy. Napriek tomu, že neexistuje jednotná definícia ľudskej dôstojnosti v medzinárodnom ani slovenskom práve, existuje niekoľko pokusov, ako ho vyjadriť. Medzinárodnoprávny teoretik Andrew Clapham vyjadril právo na rešpektovanie ľudskej dôstojnosti ako „právo na sebazáchovu (existenciu) spolu s právom na vytvorenie vlastného životného plánu“.⁷⁰ Podľa tejto definície, ľudská dôstojnosť sa vzťahuje nielen k moci jedného jednotlivca nad druhým, ale aj k vytvoreniu nevyhnutných podmienok každého jednotlivca na dosiahnutie takéhoto stavu.⁷¹ Je možné sa tiež inšpirovať bohatou judikatúrou Najvyššieho súdu Kanady, ktorý interpretoval rešpektovanie ľudskej dôstojnosti ako stav, keď „jednotlivec alebo skupina pociťujú sebačútu a pocit vlastnej hodnoty. Ľudská dôstojnosť sa týka fyzickej aj psychologickéj integrity. Je poškodená nespravodlivým zaobchádzaním, ktoré je založené na osobných charakteristikách alebo situáciách, ktoré nesúvisia s individuálnymi potrebami, kapacitami alebo schopnosťami. Je naopak podporovaná zákonmi, ktoré sú citlivé k potrebám, kapacitám a schopnostiam rôznych jednotlivcov, berúc do úvahy kontext ich odlišných situácií. Ľudská dôstojnosť je poškodzovaná, keď sú jednotlivci alebo skupiny marginalizované, ignorované, podceňované a naopak je podporovaná zákonmi, ktoré uznávajú plné miesto všetkých jednotlivcov a skupín v kanadskej spoločnosti“.⁷²

69 Will Kymlicka, “Justice and Security in the Accommodation of Minority Nationalism” in Alain Dieckhoff (ed.), *The Politics of Belonging: Nationalism, Liberalism, and Pluralism* (Lanham: Lexington Books, 2004), s. 127.

70 Athanasia S. Akermark cituje Clapham v Athanasia S. Akermark, *Justifications of Minority Protection in International Law* (London, the Hague, & Boston: Kluwer Law International, 1996), s. 78.

71 Andrew Clapham, “The ‘Drittwirkung’ of the Convention” in R. St. J. Macdonald, F. Matscher & H. Petzold (eds.), *The European System for the Protection of Human Rights* (Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1993), s. 205 – 206.

72 *Law v. Canada (Minister of Employment & Immigration)* (1999) 1S.C.R. 497 para. 53. Podobne Najvyšší súd Juhoafrickej republiky odmietol nerovné zaobchádzanie s jednotlivcami založené na ich atribútoch alebo charakteristikách ako odmietnutie rešpektu ľudskej dôstojnosti. *Prinsloo v. van der Linde* (1997) 6 BCLR 759 (CC) para. 31. V Južnej Afrike rešpekt ľudskej dôstojnosti vyžaduje pozitívne opatrenia, ktoré vytvárajú nevyhnuté socio-ekonomické podmienky. Arthur Chaskalson, “Human dignity as a Constitutional Value” in David Kretzmer & Eckart Klein (eds.),

Diskriminácia a prejavy neznášanlivosti nasmerované proti prisťahovalcom z dôvodu ich etnického, národnostného, rasového alebo náboženského pôvodu sú tak v rozpore s rešpektom každej ľudskej bytosti a jej dôstojnosti.⁷³ Ochrana pred takýmto ponižujúcim zaobchádzaním je potrebná preto, aby nemali niektorí jednotlivci pocit, že sú menejcenní ako iní pre charakteristiky, ako sú náboženstvo, rasa alebo národnosť.

Minimálna právna ochrana pred diskrimináciou je však nedostatočná na vytvorenie nevyhnutných socioekonomických a kultúrnych podmienok, potrebných na žitie dôstojného a plnohodnotného života.⁷⁴ Rešpektovanie ľudskej dôstojnosti preto kladie na štát aj ďalšie pozitívne požiadavky ochrany: menšinové práva.

Jeden z popredných teoretikov multikulturalizmu, Will Kymlicka, vysvetľuje vzťah medzi menšinovými právami a politikami, ktoré umožnia jednotlivcom patriacim k menšinám zachovať si svoju kultúrnu identitu a schopnosť žiť autonómny a plnohodnotný život, nasledovne: Kymlicka vychádza zo základnej tézy liberalizmu, podľa ktorej liberalizmus poskytuje jednotlivcom široko koncipovanú slobodu žiť podľa toho, ako vnímajú to, čo znamená dobré žitie. K tomu patrí tiež sloboda zmeniť vlastné rozhodnutie o tom, ako žiť svoj život, bez neodôvodnených štátnych obmedzení. **Žiť dobrý život znamená žiť ho v súlade s vlastnými hodnotami a presvedčením a pritom požívať základné slobody a zdroje bez strachu z diskriminácie.**⁷⁵ Okrem toho, jednotlivci by mali mať slobodu prístupu k informáciám tak, aby mohli racionálne prehodnocovať svoje voľby o tom, ako viesť dobrý život.⁷⁶ Podľa Kymlicku, kultúra, ktorú označuje ako societnú⁷⁷ vytvára rámec pre individuálne voľby a súčasne im dáva zmysel.⁷⁸ Kymlicka síce uznáva silné puto medzi jednotlivcom a jeho kultúrou, zdô-

The Concept of Human Dignity in Human Rights Discourse (The Hague, London, New York: Kluwer Law International, 2002), 133, s. 140 – 141. V Nemeckom ústavnom práve je porozumenie ľudskej dôstojnosti odvodené z Kantovho kategorického imperatívu zaobchádzať s osobami tak, akoby by boli cieľom, a nielen predmetom. Pozri napríklad Eckart Klein, "Human Dignity in German Law" in David Kretzmer & Eckart Klein (eds.), *The Concept of Human Dignity in Human Rights Discourse* (The Hague, London, New York: Kluwer Law International, 2002) s. 150.

73 Oscar Schachter, "Human Dignity as a Normative Concept" (1983) 77 *Am.J.Int'l.L.* 848, s. 850.

74 Jack Donnelly argumentuje, že „kultúrne práva ochraňujú tie základné aspekty ľudskej dôstojnosti, ktoré sú založené na členstve v kultúrnej komunite, rovnako ako politické a ekonomické práva, ktoré ochraňujú tie aspekty, ktoré vyplývajú z členstva v politických a ekonomických inštitúciách“. Jack Donnelly, *Universal Human Rights in Theory and Practice*, (Ithaca and London: Cornell University Press, 2003), s. 219.

75 Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship* (Oxford: Clarendon Press, 1995), s. 80 – 81.

76 *Ibid.*, s. 81.

77 Pozri definíciu societnej kultúry nižšie.

78 Kymlicka 1995, *supra* poznámka 82, s. 82-84. Prehľad ďalších argumentov, prečo sa jednotlivci snažia udržať si svoju kultúrnu identitu pozri napríklad v Yael Tamir, *Liberal Nationalism* (New Jersey, Princeton: Princeton University Press, 1995), s. 35 a nasl.

razňuje však aj schopnosť ľudí spytovať a revidovať ich výber, hodnoty a viery, ako aj prináležanie k societným skupinám.⁷⁹

Ľudia si necenia prináležanie k akejkolvek kultúrnej komunite. Dôležité je pre nich prináležanie k vlastnej kultúre, ktorá ovplyvňuje ich sebarešpekt a dôstojnosť.⁸⁰ Členstvo v komunite tak nielen vytvára kontext pre naše voľby, ale má aj konštitutívnu úlohu pri vytváraní osobnej identity.⁸¹ Aj keď sa môže jednotlivec asimilovať do inej kultúry, často je to náročný proces. Nie je jasné, prečo by mali menšiny znášať disproportčné náklady spojené s asimiláciou, pokiaľ si to slobodne nevyberú.⁸² Ak by aj asimilácia do dominantnej kultúry nebola nákladná, teória spravodlivosti by mala „vnímať možnosť zachovania vlastnej kultúry ako niečo, čo môžu jednotlivci očakávať bez ohľadu na to, akú vyznávajú koncepciu dobra. Vzdanie sa vlastnej kultúry, aj keď je možné, je ako vzdanie sa niečoho, na čo má jednotlivec opodstatnený nárok. Nie je to argument o ľudských možnostiach, ale o opodstatnených očakávaniach.“⁸³

Kymlicka obhajuje myšlienku menšinových práv, ktoré nazýva skupinovo diferencujúcimi právami (group differentiated rights)⁸⁴ ako prostriedok vyrovnávania alebo odškodňovania za znevýhodnenie menšín. Jeho argument je založený na pozorovaní, že väčšinová kultúra a jej jazykové, náboženské a iné kultúrne charakteristiky sú hlboko zakorenené v jej politických, sociálnych a ekonomických inštitúciách.⁸⁵ Zákony o jazyku, rodinné, trestné či občianske právo, ako aj organizácia verejného vzdelávania, verejných sviatkov a podobne nevyhnutne podporujú a zvyhodňujú dominantnú kultúru na úkor menšinových.⁸⁶ Vychádzajúc z hodnoty prináležania ku kultúrnej skupine, udelenie menšinových práv je požadované z princípu rovnosti. Skupinovo diferencujúce práva,

79 Kymlicka 1995, *supra* poznámka 82, s. 92 – 93.

80 Will Kymlicka, *Liberalism, Community and Culture* (Oxford: Claredon Press, 1989), s. 174 – 176 a Kymlicka 1995, *supra* poznámka 82 s 89. Rovnako aj Deklarácia UNESCO o kultúrnej diverzite z roku 2001 podporuje prepojenie medzi kultúrnou diverzitou a ľudskou dôstojnosťou nasledovne: Obhajoba kultúrnej diverzity je etický imperatív neoddeliteľný od rešpektovania ľudskej dôstojnosti. Zahŕňa záväzok k ľudským právam a základným slobodám, najmä k právam osôb patriacim k menšinám a pôvodnému obyvateľstvu. UNESCO, *Universal Declaration on Cultural Diversity*, prijatá na 31. schôdzi UNESCO General Conference, (2001), článok 4.

81 Kymlicka 1989, *ibid.* s. 175 – 176.

82 Kymlicka 1995, *supra* poznámka 82, s. 83.

83 Kymlicka 1995, *ibid.* s. 86.

84 Pozri detailnejšie v *ibid.* kapitola 3.

85 Pozri tiež na tento argument Iris Marion Young, *Justice and the Politics of Difference* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1991), s. 96 a nasl. A v kontexte národnostných menšín George Schöpflin, “Nationalism and National Minorities in East and Central Europe” (1991) 45 *Journal of International Affairs* 51, s. 58.

86 Ayelet Shachar, *Multicultural Jurisdictions: Cultural Differences and Women's Rights* (Cambridge UK: Cambridge University Press, 2001), s. 22. Kymlicka 1995, *supra* poznámka 80, s. 108.

ktoré umožňujú menšinám zachovanie vlastných kultúr, vyrovnávajú alebo odstraňujú tieto nerovnosti.⁸⁷

Aj keď nie v kontexte prisťahovalcov, ale v prípade národnostných menšín je takýto argument prítomný aj v uznaní menšinových práv na Slovensku a v rozhodnutiach ústavného súdu. Slovenská ústava priznáva príslušníkom menšín právo na všestranný rozvoj najmä prostredníctvom ochrany svojho materinského jazyka. Menšinové práva, ktoré sledujú tento cieľ, ako zdôvodnil ústavný súd, sú vyvinuté na to, aby vyrovnávali znevýhodnenie, ktoré vyplýva z príslušnosti k menšinovej kultúre.⁸⁸ Žiaľ, zdôvodnenie menšinových práv cez prizmu spravodlivosti, rovnosti a rešpektu ľudskej dôstojnosti, je marginálne. Dominantnou zostáva optika bezpečnosti a mieru. Napokon, menšinové práva sú uznané len pre tých príslušníkov menšín, ktorí sú slovenskými občanmi. Občianstvo je z tohto uhla zábezpekou lojálnosti príslušníkov menšín, ktoré sú z definície pre svoju odlišnosť vnímané ako hrozba. Rešpektovanie ľudskej dôstojnosti zahŕňa rešpektovanie ich odlišnosti. Skupinovo diferencujúce práva zabezpečujú rovnosť v zaobchádzaní príslušníkov patriacich k menšinám.

Na tomto mieste je potrebné uviesť, že súčasný politologický a sociologický výskum konštruktivistov spochybňuje premisu o dôležitosti kultúrneho členstva pri formovaní individuálnej identity. Courtney Jungová prichádza s alternatívou k spôsobu teoretizovania o právach menšín ako Kymlicka.⁸⁹ Kritizuje normatívnu premisu o úlohe kultúrneho členstva pri formovaní ľudskej identity, ktorá je základom Kymlickovej teórie a podobných multikultúrnych teórií. Jej kritický liberalizmus vychádza z konštruktivistickej teórie formovania identít. Legitimita konkrétnych menšinových požiadaviek je v jej teórii odvodená z optiky „štrukturálnej nespravodlivosti, nie kultúrnej rozdielnosti“.⁹⁰ Jungová pritom vychádza z empirického výskumu hnutia Zapatistas a pôvodného obyvateľstva v Mexiku. Skúma, ako štát prostredníctvom politiky a politických inštitúcií konštruje rasu, etnicitu či triedu. Podľa Jungovej multikulturalisti podcenili to, akým spôsobom konštituuje kultúrna skupina ľudskú identitu.⁹¹ „Prepojenie medzi kultúrou a individuálnou identitou je (podľa nich) jednoducho postavené ako organická charakteristika ľudskej existencie (...) takéto prepojenie je vnímané ako základný element ľudskej kultúry, ktorý je univerzálny a predchádza politike.“⁹² Táto súvislosť medzi ľudskou identitou a etnicitou však odporuje súčasnému výskumu, ktorý naopak hovorí „o menia-

87 Kymlicka 1995, *ibid.* s. 109.

88 Uznesenie Ústavného súdu SR I.US 19/96 z 1. apríla 1996.

89 Courtney Jung, *The Moral Force of Indigenou Politics and the Zapatistas* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008).

90 *Ibid.*, s. 21.

91 *Ibid.*, s. 50.

92 *Ibid.*, s. 50.

com sa, multiplicitnom a hybridnom charaktere interakcií medzi skupinami a ich členmi“. Identita je konštruovaná a nie je apriórna sociálnym a politickým inštitúciám, v ktorých hrá úlohu.⁹³ „Kultúry sú konštruované a rekonštruované časom. Skutočné praktiky, jazyky a viery, ktoré odlišujú ľudské bytosti jednu od druhej, sú generované samotnými ľuďmi a nie sú apriori nemiene sa entity, do ktorých sa ľudia rodia.“⁹⁴

Jungovej kritický liberalizmus nie je založený na postuláte, že kultúra nie je zdrojom ľudskej identity. Je založený na téze, že kultúry niekedy sú a niekedy nie sú rozhodujúce pri formovaní ľudskej identity.⁹⁵ Štáty pritom nie sú neutrálnymi arbitrami pri rozhodovaní o požiadavkách skupín. Štáty samotné prostredníctvom zákonov a inštitúcií vytvárajú podmienky na to, keď niektoré formy prináležania či už k etnickej, rasovej alebo triednej skupine nadobúdajú politický význam.⁹⁶ Pre Jungovej kritický liberalizmus nie sú normatívne povinnosti štátu voči menšinám a jej členom založené na ich kultúrnych odlišnostiach, ale na histórii ich vylúčenia.⁹⁷ Zodpovednosť štátov spočíva v tom, že oni samotné vytvárali sociálne skupiny a politické identity. Štáty používali také markery, ako sú kultúrne praktiky, antropologické charakteristiky, pohlavie, sexualita, vlastníctvo či majetok na organizáciu bohatstva a vytýčenia občianstva, teda plnohodnotného členstva.⁹⁸ Podľa Jungovej normatívnym zdrojom kultúrnej politiky sú pozície relatívneho zvýhodnenia a znevýhodnenia, v ktorých sa nachádzajú skupiny ako výsledok historického znevýhodnenia a diskriminácie.⁹⁹

Príklad rómskej menšiny je dobrým príkladom toho, ako štát, tým, že pripisoval politický význam prináležania k národu alebo národnosti, aktívne participoval na konštruovaní rómskej národnosti. Uznanie ľudskej dôstojnosti Rómov a rómskej kultúry v jej odlišných a meniacich sa formách bolo podmienené tým, že kultúra a jazyk sa musela „podobat“ slovenskej či maďarskej kultúre. Navyše logika existujúcich menšinových práv bola postavená na dokazovaní kultúrnej odlišnosti. Obrat uznania rómskej kultúry a odlišnosti v 90. rokoch minulého storočia mal za následok „dobre mienenú“ romantizáciu rómskej kultúry a nemalého počtu projektov, ktoré mali za cieľ návrat k tzv. tradičným rómskym remeslám a kde sa pri výučbe mal využívať „hudobný“ talent rómskych detí esencionalizovaných ako hudobníkov a tanečníkov.¹⁰⁰

93 Ibid., s. 51.

94 Ibid., s. 51.

95 Ibid., s. 56.

96 Ibid., s. 56.

97 Ibid., s. 233.

98 Ibid., s. 233.

99 Ibid., s. 234.

100 Pozri Lajčáková 2007, *supra* poznámka 63, kapitola 1.2.

Celkovo v tejto štúdií budem chápať členstvo v kultúrnej komunite ako niečo, čo môže, ale aj nemusí formovať individuálnu identitu, jednotlivci pritom môžu mať odlišný vzťah k svojej kultúre. Niektorí sú schopní voči nej zaujať kritické stanovisko, niektorí si prevezmú iba niektoré z jej elementov, asimilujú sa, zmenia kultúrne prináležanie alebo pociťujú príslušnosť k niekoľkým kultúrnym komunitám.¹⁰¹

Kritickým je poznanie, že politika, ktorá vychádza z rešpektovania ľudskej dôstojnosti sa zameriava na situáciu jednotlivca a rešpektuje odlišné zdroje, ktoré formujú jeho individuálnu situáciu a identitu. Ľudskú identitu samozrejme neformuje len členstvo v kultúrnej skupine, ale aj socioekonomické postavenie, rod, sexuálna orientácia, povolanie a iné.¹⁰² Pri vytváraní menšinovej politiky, či ide o národnostné menšiny alebo prisťahovalcov, je preto potrebné brať do úvahy aj ďalšie zdroje individuálnej identity.

Jedným z dôležitých zdrojov identity je socioekonomické postavenie. Skĺbenie politiky, ktorá sa na jednej strane usiluje o zachovanie odlišných kultúrnych identít menšín a na strane druhej o ich socioekonomické posilnenie, nie je jednoduché. Skupiny, ktoré pociťujú kultúrne znevýhodnenie spoločne so socioekonomickou depriváciou sa často nachádzajú v začarovanom kruhu znevýhodnenia.¹⁰³ Kultúrne predpajaté normy sú inštitucionalizované v štáte a v jeho politických a ekonomických inštitúciách.¹⁰⁴ Popri tom ekonomické znevýhodnenie znemožňuje znevýhodnenej skupine rovnocenne participovať na rozvoji širšej spoločenskej kultúry a zmeniť diskriminačné normy verejnej sféry.¹⁰⁵ Dominantná skupina má väčšinu prostriedkov na interpretáciu a komunikáciu v spoločnosti. Je to práve táto skupina, ktorá univerzalizuje svoju skúsenosť ako jedinú správnu, ktorá reprezentuje pokrok, vyspelosť a celú humanitu.¹⁰⁶ Odsudzované menšiny sú stereotypizované ako menejcenné a deviantné.¹⁰⁷ Dominantná skupina naďalej

101 Carens, *supra* poznámka 75, s. 15.

102 Prevratnú zmenu v rozmyšľaní o rovnosti a potrebe zohľadnenia viacerých zdrojov individuálnej identity priniesli najmä práce feministiek v kontexte znevýhodnenia farebných žien, pozri napríklad Kimberlé Crenshaw, "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: a Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory, and Antiracists Politics" (1989) U. Chicago Legal F. 139; Kimberlé Crenshaw, "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color" (1991) 43 Stan. L. Rev. 1241; Letti Volpp, "Talking 'Culture': Gender, Race, Nation, and the Politics of Multiculturalism" (1996) 96 Colum. L. Rev. 1573.

103 Pozri napríklad v kontexte Rómov na Slovensku Jarmila Lajčáková, "The Uneasy Road towards Remedying the Economic & Cultural Disadvantage of the Roma in Slovakia" (2007) 14 (1) International Journal on Minority and Group Rights 59 (Lajčáková 2007a).

104 Bhikhu Parekh, *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory* (Hampshire and New York: Palgrave Publishers Ltd., 2000), s. 152. Parekh argumentuje, že vzťah medzi kultúrou a sociálnymi, ekonomickými a politickými inštitúciami je dialektický.

105 Nancy Fraser, "From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a 'Post-Socialist age'" (1995) 212 NLR 68, s. 79 – 81.

106 Young, *supra* poznámka 92, s. 59.

107 *Ibid.*

môže racionalizovať svoje diskriminačné praktiky vo verejnej sfére a posilňovať začarovaný kruh znevýhodnenia.¹⁰⁸

Nancy Fraserová,¹⁰⁹ popredná teoretička zaoberajúca sa vzťahmi medzi socioekonomickou a kultúrnou nespravodlivosťou, tvrdí, že oba typy nespravodlivosti sú primárne a originálne.¹¹⁰ Na ich odstránenie nepostačí len politika uznania (recognition) alebo len redistribúcia. Odstránenie znevýhodnenia vyžaduje politiku, ktorá kombinuje obe formy, pričom treba dbať o to, aby jedna neodporovala druhej.¹¹¹

Skúsenosť s politikou voči rómskej menšine dokazuje, že skĺbenie prístupu, ktorý podporuje zachovanie rómskej kultúry a súčasne obsahuje redistributívne opatrenia zamerané na odstránenie rómskej chudoby, je náročné. V praxi sa vyvinuli dva prístupy vnímania Rómov. Menej dominantný charakterizuje Rómov ako národnostnú menšinu a je založený na myšlienke budovania paralelného národného projektu. Tento model je neschopný odstrániť ekonomickú marginalizáciu. Nepriamo tiež núti Rómov umeľo konštruovať a transformovať svoju kultúru tak, aby sa čo najviac podobala ostatným kultúram národnostných menšín. Prevažujúcim je prístup, ktorý vníma Rómov ako socioekonomicky znevýhodnenú skupinu. Problém tohto prístupu je, že je založený na myšlienke asimilácie, ktorú však tiež nedokáže uskutočniť. Neuznáva, že Rómovia sú nielen ekonomicky znevýhodnení, ale sú súčasne aj kultúrnou menšinou, ktorá navyše čelí značnej rasovej diskriminácii.¹¹²

Táto skúsenosť môže byť poučením aj pre novo vznikajúcu politiku voči komunitám cudzincov. Niektoré z týchto komunit môžu rovnako ako Rómovia čeliť ekonomickému a súčasne kultúrnemu znevýhodneniu a diskriminácii. Náročnosť vytvárania politiky integrácie prisťahovalcov je navyše znásobená tým, že existujú značné rozdiely medzi postavením, potrebami, históriou, očakávaniami, kultúrami a náboženstvami komunit prisťahovalcov. Je otáznne, ako sa podarí reflektovať odlišné potreby prisťahovaleckých komunit. Na základe skúsenosti s politikou voči rómskej menšine možno očakávať, že politika bude prevažne zameraná na odstránenie socioekonomického znevýhodnenia. Kritérium ľudskej dôstojnosti pri vytváraní politiky však vyžaduje zaoberať sa situáciou

108 Sujit Choudhry, "Distribution vs. Recognition: The Case of Antidiscrimination Laws" (2000) 9 Geo. Mason L. Rev. 145 s. 159 – 160.

109 Fraser 1995, *supra* poznámka 114, s. 79 – 81. Termíny politika „uznania“ a „redistribúcie“ používam ako dve paradigmy spravodlivosti obhajovaných Nancy Fraserovou. Uznanie je primárne zamerané na odstránenie kultúrneho znevýhodnenia a redistribúcia na odstránenie ekonomickej nerovnosti. Pozri Nancy Fraser, "Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation" in Nancy Fraser & Axel Honneth, *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange* (London, New York: Verso, 2003), kapitola 1 s. 7.

110 Fraser 2003, *ibid.* s. 19.

111 Pozri tiež v Lajčáková 2007a, *supra* poznámka 112.

112 Pozri tiež v Lajčáková 2007, *supra* poznámka 63, kapitola 1.

príslušníkov prístahovaleckých komunit komplexne a snažiť sa adresovať ich vo svojich odlišnostiach.

Rod je ďalším dôležitým zdrojom, ktorý formuje ľudskú identitu a má veľký význam v menšinovej politike. Princíp ľudskej dôstojnosti nás nabáda k tomu, aby sme efekt menšinovej politiky zväzili aj z pohľadu rodovej rovnosti. Multikultúrna politika, ktorá sa usiluje o medzi skupinovú rovnosť môže vo svojich dôsledkoch viesť k porušovaniu individuálnych ľudských práv žien.¹¹³ Niektoré dobre mienené politiky, ktoré posilňujú skupiny napríklad uznaním zvykových práv, môžu vo svojich dôsledkoch znížiť autonómiu príslušníčok týchto skupín.¹¹⁴ Napríklad náboženské zvykové právo v oblasti rodinného práva je kritické pri konštrukcii skupinového seba porozumenia a schopnosti odlišovať sa od iných.¹¹⁵ Vzhľadom na úlohu žien v ľudskej reprodukcii a pri výchove detí, ženy sú často v zvykových právach zakódované ako „strážkyne“ kultúrnej reprodukcie.¹¹⁶ Dôraz na kultúrne a biologické roly môže slúžiť ako zdôvodnenie kontroly žien v oblasti ich reprodukcie, vzdelania a zamestnania.¹¹⁷ Ženy patriace k menšinám sú neraz obeť viacnásobnej diskriminácie na základe etnicity, rodu a socioekonomického statusu.¹¹⁸

113 Pozri napríklad Susan Moller Okin, “Is Multiculturalism Bad for Women?” in Susan Moller Okin with respondents, Joshua Cohen, Matthew Howard & Martha C. Nussbaum, *Is Multiculturalism Bad for Women?* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1999) 9; Martha C. Nussbaum, *Sex and Social Justice* (New York & Oxford: Oxford University Press, 1999), s. 103 a nasled.; Shachar 2001, *supra* poznámka 93, kapitola 2, s. 17; Levy, *supra* poznámka 29, s. 51 – 62; Chandran Kukathas, “Is Feminism Bad for Multiculturalism?” (2001) 5 *Public Affairs Quarterly* 83, s. 88; Seyla Benhabib, *The Claims of Culture: Equality and Diversity in the Global Era* (Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2002), s. 100 a nasl.

114 Shachar 2001, *ibid.* s. 50 a nasl.; Courtney W. Howland, “The Challenge of Religious Fundamentalism to the Liberty and Equality Rights of Women: An Analysis under the United Nations Charter” (1997) 35 *Colum. J. Transnat’l L.* 271; Nussbaum, *ibid.* Pozri o tom, ako môžu niektoré kultúrne praktiky psychologicky potláčať schopnosť ženy konať autonómne pozri Sawitri Saharso, “Female Autonomy and Cultural Imperative: Two Hearts Beating Together” in Will Kymlicka & Wayne Norman (eds.), *Citizenship in Diverse Societies* (Oxford: Oxford University Press, 2000), s. 224.

115 Saharso, *ibid.* *supra* poznámka 123, s. 227.

116 Shachar 2001, *supra* poznámka 93, s. 50 a zdroje tam citované.

117 *Ibid.*, s. 56.

118 Pozri v kontexte rómskych žien napríklad: The Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, *First Opinion on the Slovak Republic*, Opinions, Adopted, ACFC/INF/OP/1 (2001), para. 20 & 47, online: The Council of Europe [http://www.coe.int/t/e/human_rights/minorities/2_framework_convention_\(monitoring\)/2_monitoring_mechanism/4_opinions_of_the_advisory_committee/1_country_specific_opinions/1_first_cycle/1st_OP_Slovakia.asp#TopOfPage](http://www.coe.int/t/e/human_rights/minorities/2_framework_convention_(monitoring)/2_monitoring_mechanism/4_opinions_of_the_advisory_committee/1_country_specific_opinions/1_first_cycle/1st_OP_Slovakia.asp#TopOfPage). Ďalej pozri UN CERD *General Recommendation 27, Discrimination against Roma*, U.N. Doc. A/55/18, annex V s. 154 (2000) para. 22; concluding observations of the UN treaties monitoring bodies, e.g. UN CEDAW, 19th Sess., *Concluding Observations of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women: Slovakia A/53/38/rev. 1* (1998) para., online: The Office of the UN High Commissioner for Human Rights: [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/A.53.38.Rev.1,paras.59-99.En?Opendocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/A.53.38.Rev.1,paras.59-99.En?Opendocument).

Napätie medzi kultúrnou a rodovou nerovnosťou, rovnako ako v prípade socioekonomickej a kultúrnej nerovnosti, neznamená vzdanie sa multikultúrneho projektu a menšinových práv.¹¹⁹ Práve naopak, postavenie feminizmu do kontrastu s menšinovými právami môže poškodiť príslušníčky menšín a aj menšinové komunity celkovo. Vnímanie multikulturalizmu inherentne v konflikte s rodovou rovnosťou môže vyvolávať dojem, že ženy patriace k menšinám sú z definície utláčané svojimi kultúrami.¹²⁰ Príslušníčky menšín sú redukované na obete svojej kultúry,¹²¹ pre ktoré je lepšie sa asimilovať do dominantnej a „vyspelejšej“ spoločnosti.¹²² Dôraz, ba priam až fascinácia nad určitými, často však ojedinelými praktikami, ktoré utláčajú ženy patriace do prisťahovaleckých komunit, býva v centre konštruovania menšín ako zaostalých.

V kontexte akomodácie prisťahovalcov sa literatúra multikulturalizmu a feminizmu zhoduje v tom, že podpora rodovej a kultúrnej rovnosti môže byť kompatibilná. Základom tohto argumentu je kritika vnímania kultúry ako niečoho statického, s jasným ohraničením, čo nemožno zmeniť. Takéto vnímanie kultúry totiž znemožňuje ženám patriacim do menšinových komunit zvnútra reinterpretovať hierarchické a opresívne kultúrne tradície.¹²³

Feministi preto zastávajú dobre premyslenú akomodáciu skupín, ktorá posilňuje menšiny a súčasne ich najohrozenejších členov, ktorými sú najmä ženy a deti. Práve naopak, priama forma asimilácie by mohla vyústiť u niektorých skupín v reaktívnejšie upínanie sa k zvykovým rodinným právam, ktoré by ešte intenzívnejšie posilnili existujúce rodové hierarchie, ako formu manifestácie skupinovej odlišnosti od spoločnosti.¹²⁴ Rovnako ako je to v prípade sociálnej a kultúrnej nerovnosti, otázkou nie je, či odstrániť kultúrne alebo rodové znevýhodnenie, ale ako odstrániť obe formy nerovnosti simultánne.

119 Pozri napríklad Okin 1999, *supra* poznámka 122, Susan Moller Okin, “Multiculturalism and Feminism: No Simple Question, No Simple Answers” in Avigail Eisenber & Jeff Spinner-Halev (eds.), *Minorities within Minorities: Equality, Rights and Diversity* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005) s. 67; Shachar 2001, *supra* poznámka 93; Anne Philips, “Dilemmas of Gender and Culture” in Avigail Eisenberg & Jeff Spinner-Halev (eds.), *Minorities within Minorities: Equality, Rights and Diversity* (Cambridge UK: Cambridge University Press, 2004), s. 113.

120 Leti Volpp, *supra* poznámka 11, s. 1186 – 1193 & 1211 – 1214; Levy, *supra* poznámka 29, s. 59 – 62. Saharso, *supra* poznámka 123, s. 227. Saharso podľa môjho názoru správne pozoruje, že niektoré kultúry alebo tie isté kultúry v niektorých obdobiach sú viac hierarchické a opresujúce ako iné. *Ibid.*

121 Volpp 2001, *ibid.* Pozri tiež odlišné, nesúhlasné stanovisko sudkyne Tulkens v prípade *Leyla Sahin v. Turkey*, ECHR application no. 44774/98.

122 Volpp 2001, *ibid.*, s. 1202.

123 Shachar 2001, *supra* poznámka 93; Philips, *supra* poznámka; Volpp 2001, *ibid.*; Benhabib 2002, *supra* poznámka 22, s. 100 – 104.

124 Pozri Shachar, *ibid.* s. 35 – 37 a 60 – 61; Nira Yuval-Davis, *Gender & Nation* (London: Sage Publications, 1997), s. 46 a zdroje tam citované; Jeff Halev-Spinner, “Feminism, Multiculturalism, Oppression, and the State” (2001) 112 *Ethics* 84.

Veľmi dôležitým momentom, ktorý sa niekoľkokrát nepriamo objavil v mojej diskusii, je spôsob zadefinovania kultúry. Definícia kultúry ovplyvňuje rozsah kultúrnej nerovnosti a jej spojitosť s nerovnosťami založenými na socioekonomickom či rodovom základe. Definícia kultúry totiž ovplyvňuje to, či sa zameriavať len na prejavy asimilácie cez jazyk, alebo či by sme sa mali zameriavať na násilné praktiky, ktoré cieľia na oveľa širšie prejavy kultúry a náboženstva menšín. Menšinová kultúra na Slovensku je však prevažne redukovaná na jej jazykové prejavy. Menšinové práva majú podobu jazykových práv. Ak však vnímame kultúru, ktorá formuje a je formovaná sociálnymi a politickými inštitúciami, pochopíme, prečo sa niektoré skupiny nachádzajú v začarovanom kruhu nerovnosti. Pre účely tejto štúdie preto používam definíciu kultúry,¹²⁵ ktorá je širšia, ako tá, ktorá je základom pre menšinové práva na Slovensku. **Kultúrou myslím historicky vytvorený, dynamický, neustále sa redefinujúci systém hodnôt a praktík, ktorými skupiny a jej členovia štruktúrujú svoje individuálne a rovnako aj kolektívne životy.** Elementy kultúry a ich vnímanie môžu byť subjektom odlišných a často aj konfliktných interpretácií.¹²⁶ Kultúra je úzko prepojená s náboženstvom, je ovplyvnená a vytváraná ekonomickými a politickými inštitúciami.¹²⁷ Kultúra sa môže prejavovať nielen na úrovni jazyka, umenia, a morálneho života, ale môže zahŕňať aj normy, ktoré riadia také základné aktivity, ako sú jedenie, milovanie sa alebo smútenie.¹²⁸ Aj keď môžeme rozlíšiť hodnoty a praktiky odlišných kultúr, neznamená to, že sú to nejaké ohraničené a vzájomne sa vylučujúce celky. Kultúrne praktiky a viery sa prelínajú a transformujú cez vzájomné interakcie.

Naznačila som, ako princíp rešpektovania ľudskej dôstojnosti formuje debatu o akomodácii menšín a menšinových právach. Zameriava sa na jednotlivca v jeho odlišných postaveniach. Tento prístup nabáda k vytváraniu kontextuálnej politiky rešpektovania rozdielnosti nielen medzi skupinami, ale aj vo vnútri skupín. Myslím, že pohľad na menšinové práva cez princíp ľudskej dôstojnosti poskytuje síce náročnejší, ale komplexnejší a plodnejší základ ako kritérium bezpečnosti.

Predchádzajúca debata ma vedie k nasledovným záverom k mojim úvodným otázkam o tom, ako možno očakávať, že sa prispôbia prisťahovalci, a či sa má prispôbovať aj väčšinová spoločnosť. Rešpektovanie ľudskej dôstojnosti a princíp rovnosti vyžadujú, že nemožno upierať príslušníkom – či už uznaných alebo ešte neuznaných – menšín možnosť žiť život, aký si vážia podľa vlastných kultúrnych či náboženských tradícií. Projekt programovej asimilácie zo strany štátu je nežiaduci. Neznamená to však, že by existujúci systém nemal vôbec umožňovať asimiláciu, ak si ju jednotlivci alebo skupiny slobodne

125 Moja definícia vychádza najmä z práce Bhikhu Parekh, *supra* poznámka 113, kapitola 5, s. 142.

126 *Ibid.*, s. 144 – 148.

127 *Ibid.*, s. 152.

128 *Ibid.*, s. 143 – 144.

vyberú. Na to, aby však prisťahovalci mali aj reálnu možnosť participovať vo väčšinových inštitúciách, bremeno prispôsobenia nesie aj väčšinová spoločnosť. Nie je to jednoduchý projekt. Ako som argumentovala, toto „prispôsobenie“ spočíva aj istej redefinícii seba porozumenia Slovákov. Ak pri definícii členstva v spoločnosti dominujú etnické kritéria a národ je vykonštruovaný na základe etnických, jazykových, historických súvislostí, etnické a niektoré náboženské menšiny zostávajú cudzincami bez ohľadu na to, ako dlho na Slovensku bývajú. Na druhej strane záujem štátu, aby prisťahovalci zdieľali niektoré základné hodnoty, ako sú rovnosť, základné ľudské práva, právny štát, demokracia, je legitímny. Cieľom by malo byť, aby boli prisťahovalci rovnocenní občania a aby štát vybuďoval spoločne zdieľaný pocit, že patria do spoločného systému práv a povinností.

4. ZAČLENENIE NOVO VZNIKAJÚCICH KOMUNÍT PRISŤAHOVALCOV DO EXISTUJÚCEJ OCHRANY MENŠÍN NA SLOVENSKU

S dôležitým aspektom akomodácie menšín súvisí aj otázka spôsobu podpory kultúry komunít prisťahovalcov. Multikultúrny štát totiž predpokladá nielen to, že je opustený model štátu, ktorý „patrí“ len dominantnej skupine, a ten je nahradený myšlienkou, že štát patrí všetkým jej obyvateľom. Súčasťou politiky multikulturalizmu je aj uznanie kultúrnych práv menšín vrátane komunít prisťahovalcov.¹²⁹

Nastolenie tejto témy sa môže zdať predčasné. Existujúce výskumy však naznačujú, že niektoré komunity prisťahovalcov prejavujú záujem, či dokonca formulujú požiadavky oficiálnej podpory ich kultúr zo strany štátu. Výskumy tiež poukazujú na to, že príslušníci týchto skupín pociťujú nedostatočný priestor pre udržiavanie svojej kultúry a náboženstva v rámci (ne)existujúcej štátnej politiky. Nasledujúca časť mojej štúdie je zameraná na otázku, ako umožniť proces kultúrnej integrácie v rámci existujúcej ochrany národnostných menšín. Konkrétne mojím cieľom je nastoliť niektoré zásadné otázky, ktoré treba zvážiť pred nastolením konkrétnej politiky. Medzi prvými sa objavuje otázka, či by takéto skupiny mali byť vôbec zahrnuté do existujúcej ochrany národnostných menšín, a či by teda mali mať rovnaký právny status ako už uznané národnostné menšiny.

4.1 Uznanie novo vznikajúcich komunít prisťahovalcov za menšiny

Mali by vôbec prisťahovalci byť uznaní za menšiny, a mať prístup k „nejakým“ menšinovým právam? Optika rešpektu ľudskej dôstojnosti smeruje k vytváraniu takého so-

¹²⁹ Will Kymlicka, *Multicultural Odysseys* (Oxford: Oxford University Press, 2007), s. 65 – 66.

ciálneho a právneho prostredia, ktoré odstráni znevýhodnenia a umožní každému viesť dôstojný život slobodne a aj v súlade so svojou kultúrou a náboženstvom. Prenechanie kultúry a náboženstva výlučne do súkromnej sféry môže v praxi znamenať asimiláciu. Rešpekt pre ľudskú dôstojnosť by teda štátnu podporu kultúry a náboženstva prisťahovaleckých komunit, a teda aj oficiálne uznanie novo vytvárajúcich sa komunit vyžadoval. Možnosť uznania prisťahovaleckej skupiny za národnostnú menšinu potvrdzuje prípad ruskej menšiny, ktorá sa nedávno oficiálne stala národnostnou menšinou.¹³⁰ Podmienkou nie je nejaká stanovená dĺžka pobytu prípadne autochtónnosť na území SR.

Jedna z kontroverzných otázok na Slovensku je však uznanie menšinových práv pre tých, ktorí nie sú občanmi SR. Občianstvo spoločne so subjektívnou podmienkou pociťu prináležania k menšine alebo skupine tvoria podmienky na uznanie príslušnosti k národnostnej menšine alebo etnickej skupine.¹³¹ Podmienka občianstva, na ktorého získanie je potrebný istý stupeň asimilácie, je vnímané ako istá forma zabezpečenia lojality voči štátu.

Medzinárodné právo v tomto ohľade poskytuje väčší rozsah menšinovej ochrany ako slovenská ústava. Podľa Výboru OSN pre ľudské práva sa menšinové práva zaručené v článku 27 Medzinárodného Paktu o občianskych a politických právach¹³² vzťahujú nielen na občanov alebo osoby, ktoré majú v danom štáte trvalý pobyt. Jednotlivci, ktorí požívajú ochranu článku 27 môžu byť len migrujúcimi pracovníkmi alebo dokonca len návštevníkmi štátu. Existencia etnických, náboženských alebo jazykových menšín v danom štáte nezávisí od rozhodnutí štátu, ale od určitých objektívnych kritérií.¹³³

Rovnako menšinové práva nie sú viazané na občianstvo v Rámcovom Dohovore na ochranu národnostných menšín.¹³⁴ Dohovor používa termín „osoby“, nie „obča-

130 Pozri stanovisko Slovenskej akadémie vied, ktoré jednoznačne tvrdí, že aj prisťahovalecké menšiny môžu byť oficiálne uznané ako národnostné menšiny. Keďže nie je zrejmé, aké „nepísané podmienky“ museli splniť reprezentanti ruskej menšiny, ťažko povedať, či by bola napríklad aj afgánska menšina uznaná na Slovensku za takú národnostnú menšinu, ktorá by mala rovnaký status ako ostatné už uznané menšiny. V platnom práve však neexistuje nijaké konkrétne ustanovenie, ktoré by bránilo takémuto uznaniu. (Stanovisko SAV bolo podkladovým materiálom pri uznávaní ruskej menšiny a je zaradené medzi dokumentmi autorky štúdie.)

131 Články 33 a 34 Ústavy SR, *supra* poznámka 50.

132 Podľa článku 27 Paktu: „V štátoch, kde existujú etnické, náboženské alebo jazykové menšiny, nebude sa ich príslušníkom opierať právo, aby spolu s ostatnými príslušníkmi menšiny užívali svoju vlastnú kultúru, vyznávali a prejavovali svoje vlastné náboženstvo alebo používali svoj vlastný jazyk“.

133 Výbor pre ľudské práva, Všeobecný komentár 23, UN Doc. HRI/GEN/1/Rev.1 s. 38 (1994) para 5.2, pozri tiež bohatú jurisprudenciu Stáleho dvora medzinárodnej spravodlivosti z 20. a 30. rokov minulého storočia, v Ivo Pospíšil, *Práva národnostných menšín. Mezi univerzalizmem a partikularizmem* (Praha: Eurolex Bohemia, 2006), s. 58 – 62.

134 Vysvetľovacia správa k Rámcovému dohovoru, para. 11.

nia“. Občianstvo v danom štáte nemôže byť podmienkou priznania menšinových práv. Poradný výbor k Rámcovému dohovoru jednoznačne interpretoval, že rozlišovanie na staré (pôvodné) a nové (pristáhovalecké) menšiny nemá odôvodniteľný základ. Podľa výboru treba postupovať od práva k právu, pričom niektoré garantované práva, ako je napríklad používanie menšinových jazykov pri označovaní miest a ulíc, sa na pristáhovalcov nevzťahujú, a niektoré, ako je napríklad prístup k masmédiám, by mali byť garantované.¹³⁵

Ak je podmienka občianstva, s ktorou je spojené oficiálne uznanie menšiny zdôvodňovaná ako zábezpeka lojality pred „inherentne nebezpečnými“ príslušníkmi iného etnika, nemá z pohľadu rešpektu ľudskej dôstojnosti opodstatnenie. Na druhej strane je neopodstatnené a aj nemožné, aby štát poskytoval menšinové práva, ako sú napríklad právo podpory kultúry, výučbu v menšinovom jazyku, ktoré sú spojené so značnými finančnými nákladmi, aj tým cudzincom, ktorí sú na Slovensku len na krátky čas, a nie sú de facto členmi širšej komunity. Je tiež nepravdepodobné, že by prechodne pobývajúci cudzinci hľadali a očakávali na Slovensku takúto formu menšinovej ochrany. Je reálnejšie, že o takúto ochranu sa budú uchádzať tí príslušníci menšín, ktorí sa na Slovensku usadili na dlhší čas a stali sa de facto permanentnými členmi spoločnosti. To však nevylučuje, že by mohli aj tí, ktorí sú na Slovensku prechodne (napríklad maďarskí podnikatelia pôsobiaci na Slovensku dočasne, ktorí nie sú občanmi SR a ani nemajú trvalý pobyt) využívať menšinové inštitúcie, akými sú školy s výučbou maďarského jazyka.

4.2 Tradičné a nové menšiny

V nasledujúcej sekcii sa venujem otázke, či existujú odlišnosti v normatívnych požiadavkách tzv. nových (pristáhovalcov) a starých (uznaných alebo tradičných) menšín.

Kymlicka je azda jediný teoretik multikulturalizmu, ktorý vo svojej teórii prichádza s klasifikáciou menšín. Rozlišuje medzi národnými menšinami (ktoré by bolo možné prirovnať k tradičným alebo starým menšinám) a etnickými skupinami (pristáhovalcami). Menšiny, ktoré nezapadajú ani do jednej z kategórií, ako sú napríklad Afroameričania alebo Rómovia, označuje ako skupiny *sui generis*.¹³⁶ Národné menšiny sú osobitě a potenciálne samosprávne spoločenstvá, ktoré boli dobrovoľne alebo nedobrovoľne

135 Pozri Pospíšil, *supra* poznámka 141, s. 100 -102, pozri tiež Rainer Hofman, “Protecting the Rights of National Minorities in Europe. First Experiences with the Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities” (2001) 44 German Yearbook of International Law, s. 254 – 257.

136 Will Kymlicka & Wayne Norman, “Citizenship in Culturally Diverse Societies: Issues, Contexts, Concepts” in Will Kymlicka & Wayne Norman (eds.), *Citizenship in Diverse Societies* (Oxford: Oxford University Press, 2000), s. 19.

inkorporované do väčšieho štátu.¹³⁷ Národné menšiny sú tak väčšinou „historické spoločenstvá, ktoré obývajú určité teritórium alebo materskú zem, majú vlastný jazyk a masovú kultúru“.¹³⁸ Medzi národné menšiny patria národy bez štátu (stateless nations) a pôvodné obyvateľstvo. Etnické skupiny tvoria migranti, ktorí „opustili svoje národné komunity na to, aby sa stali súčasťou inej spoločnosti“.¹³⁹

Rozdiel medzi národnými menšinami a etnickými skupinami vychádza z niekoľkých kritérií. Najvýraznejší rozdiel je v spôsobe začlenenia do štátu, v ktorom žijú. Národné menšiny boli začlenené vždy kolektívne. Mohlo ísť pritom o dobrovoľné alebo nedobrovoľné začlenenie. Naopak etnické skupiny boli začlenené individuálne a vždy dobrovoľne.¹⁴⁰ Spôsob začlenenia pritom determinuje typy požiadaviek týchto dvoch skupín.¹⁴¹ Národné menšiny uprednostňujú udržiavanie osobitných societných kultúr, ktoré poskytujú svojim členom „zmysluplné možnosti, ako viesť život v sociálnej, vzdelávacej, náboženskej, rekreačnej alebo športovej oblasti, ktoré zahŕňajú verejnú aj súkromnú sféru“.¹⁴² Tieto druhy societných kultúr sú typicky „teritoriálne koncentrované, založené na spoločnom jazyku (...) a zahŕňajú nielen, zdieľanú kolektívnu pamäť a hodnoty, ale aj spoločné inštitúcie a praktiky“.¹⁴³ Tieto kultúry neexistovali vždy, ale sú spojené s procesom modernizácie, „ktorý zahŕňa difúziu spoločnej kultúry vrátane štandardizovaného jazyka do spoločnosti“.¹⁴⁴ Spoločná kultúra je pritom obsiahnutá v ekonomických, politických a sociálnych inštitúciách. Národným menšinám by mala byť umožnená kultúrna reprodukcia tak, ako väčšinovému národu, avšak bez existencie vlastného štátu prostredníctvom vlastných paralelných kultúrnych, sociálnych a ekonomických inštitúcií.¹⁴⁵

Na rozdiel od národných menšín, prisťahovalci sa typicky neusilujú o zachovanie svojich odlišných societných kultúr. Navyše, samotný fakt imigrácie im zabráňuje v tom, aby mali možnosť udržiavať najbližšie spojenia so zdrojmi svojich societných kultúr, ktoré sú v krajinách, odkiaľ emigrovali.¹⁴⁶ To však neznamená, že sa etnické skupiny usilujú o asimiláciu. Prisťahovalci zvyčajne uprednostňujú integráciu do societných kultúr väčšinových spoločností. Kymlicka preto argumentuje, že spravodlivá ochrana pre imigrantov nezahŕňa

137 Kymlicka 1995, *supra* poznámka 82, s. 10 – 11.

138 Kymlicka & Norman, *supra* poznámka 145, s. 19.

139 Kymlicka 1995, *supra* poznámka 82, s. 20. Kymlicka rozlišuje medzi migrantami, ktorí sa môžu stať občanmi a tými, ktorí sa nemôžu a utečencami.

140 Sujit Choudhry, “National Minorities and Ethnic Immigrants: Liberalism’s Political Sociology” (2002) 10 *The Journal of Political Philosophy* 54, s. 57 – 58.

141 Kymlicka 1995, *supra* poznámka 82, s. 10.

142 *Ibid.*, s. 76.

143 *Ibid.*

144 *Ibid.*

145 Pozri detailnejšie jeho argument v *ibid.* s. 125 – 127.

146 *Ibid.*, s. 77.

reprodukcii ich societnej kultúry, ale integráciu do dominantnej kultúry. Proces integrácie pritom zahŕňa ich záväzok voči väčšinovým inštitúciám.¹⁴⁷ Integrácia rovnako vyžaduje aj možnosť vyjadriť svoje osobitné identity, tak aby neniesli jej disproporčné bremeno.¹⁴⁸

Kymlicka však úplne nevyklučuje možnosť, že by sa migranti stali národnými menšinami, ktoré sa budú snažiť o zachovanie svojich osobitných kultúr.¹⁴⁹ Tak sa to nakoniec udialo s anglicky hovoriacimi kolonizátormi v britskom impériu alebo Francúzmi v Quebecu.¹⁵⁰ Ich cieľom však bolo dobíjanie, kolonizácia a reprodukcia vlastnej societnej kultúry, nie integrácie do existujúcich kultúr pôvodného obyvateľstva.¹⁵¹

V Kymlickovej teórii existuje veľa tzv. sivých zón a skupín, ako napríklad Afroameričania alebo Rómovia, ktoré nemožno zakategorizovať medzi národnostné menšiny alebo prisťahovalcov.¹⁵² Existencia takýchto skupín, nezanedbateľných svojou veľkosťou, historickými krivdami a marginalizáciou spochybňujú Kymlickovu kategorizáciu.¹⁵³ Kymlicka sa na svoju obranu odvoláva na empirické dáta, podľa ktorých prevažná väčšina skupín spadá práve do týchto dvoch skupín. Okrem toho takéto anomálie sú výsledkom minulých nespravodlivostí. Teoretický rámec, ktorý má slúžiť do budúcnosti a jeho praktická implementácia, by nemali dopustiť existenciu takýchto prípadov. Kymlicka verí, že rozdelenie na národné menšiny a etnické skupiny obstoje v kontexte CEE,¹⁵⁴ aj keď priznáva, že niektoré typy menšín do jeho klasifikácie nezapadajú.¹⁵⁵

Teoretici menšinových práv, ktorí používajú termíny nové a staré menšiny, najmä v kontexte Európy, sa tiež opierajú o podobné rozdelenie ako Kymlicka. Roberta Medda označuje za staré, historické, národné alebo tradičné či autochtónne menšiny tie komunity, ktorých členovia majú svoj odlišný jazyk a/alebo kultúru alebo náboženstvo. Staré menšiny sa stali menšinami v dôsledku prekreslenia medzinárodných hraníc a následnej zmeny príslušnosti k štátu. Medzi takéto menšiny môžu patriť aj etnické skupiny, ktoré pre množstvo dôvodov nezískali samostatnú štátnosť, ale sa stali súčasťou inej, väčšej krajiny alebo viacerých krajín. Medzi nové menšiny zaraďuje skupiny, ktoré vznikli ako výsledok rozhodnutia jednotlivcov a rodín opustiť krajinu pôvodu. Toto rozhodnutie môže byť motivované ekonomickými, a niekedy aj politickými dôvodmi. Skladajú sa tak

147 *Ibid.*, s. 178.

148 *Ibid.*, s. 30 – 32.

149 *Ibid.*, s. 15.

150 *Ibid.*

151 *Ibid.*

152 Medzi takéto komplikované prípady skupín v kontexte strednej a východnej Európy zaraďuje popri Rómoch aj Rusov v pobaltských republikách, krymských Tatárov a kozákov. Kymlicka 2001, *supra* poznámka 52, s. 73 a nasledujúce.

153 Kymlicka 1995, *supra* poznámka 82, s. 25.

154 *Ibid.*, s. 72.

155 Kymlicka 2001, *supra* poznámka 52, s. 74.

z migrantov, rovnako ako aj utečencov a ich potomkov, ktorí žijú v krajinách do ktorých emigrovali na viac, ako len dočasne.¹⁵⁶ Meddovej klasifikácia sa opiera o rovnaké kritériá ako Kymlicka, kde rozhodujúcim kritériom je spôsob inkorporácie.

Asbjørn Eide sa vo svojej analýze menšinových práv zaručených v deklarácií OSN o právach osôb patriacich do národnostných alebo etnických, náboženských a jazykových menšín opiera o nasledovné rozdelenie:

„Staré menšiny sú zložené z osôb, ktoré žili, alebo ich predkovia žili v krajine alebo jej časti predtým, ako sa štát stal nezávislým, alebo predtým, ako boli jeho hranice vytýčené tak, ako sú dnes. Nové menšiny sa skladajú z osôb, ktoré prišli po tom, ako sa stal štát nezávislým. Menšina, stará alebo nová, musí byť menej početná a musí zdieľať spoločné etnické, náboženské alebo jazykové charakteristiky, ktoré si chce zachovať.“¹⁵⁷ Rozhodujúcim kritériom pre delenie starých a nových menšín je ich prítomnosť na určitom území v čase vzniku štátu, v ktorom teraz žijú. Zdôvodnením je existencia nejakého sociálneho kontraktu pri vzniku štátu o zachovaní kultúrnych a etnických elementoch.“¹⁵⁸

Pri budovaní národa by mali byť všetky skupiny, ktoré tam už žili rešpektované a ich kultúrne praktiky a jazyky braté do úvahy.¹⁵⁹ Odlišnosť prisťahovaleckých skupín, teda tzv. nových menšín je „založená na domnienke, že ich imigrácia bola založená na slobodnej vôli a preto by mali akceptovať existujúce kultúrne a jazykové zloženie v krajine, v ktorej sa chcú usadiť.“¹⁶⁰

V Kymlickovej, Meddovej aj Eideho teórii je hlavným kritériom rozdelenia spôsob začlenenia. Pristáhovanci, ktorí sú v odlišnej kategórii, by mali mať zaručený odlišný (užší) rozsah menšinových práv. Na rozdiel od národnostných alebo národných menšín by im neumožňoval reprodukciu svojej societnej kultúry, ale iba „integráciu“. Praktická aplikácia tohto prístupu by na Slovensku spôsobila značné problémy, keďže väčšina už uznávaných národnostných menšín by sa nemohla klasifikovať za národnostné menšiny. Popri Rómoch by napríklad Bulhari, Nemci či Rusi nemohli byť považovaní za národnostné menšiny. Tieto menšiny na Slovensku sú výsledkom individuálnej imigrácie.

156 Roberta Medda, Historical Minorities and Migrants: Foes or Allies ? in Eumap.org Journal, Feature Freedom of Movement: Migration Issues in Europe, Part I: Migration Trends and Challenges, July 2004 online: www.eumap.org/journal/features/2004/migration/pt1/minmigrants.

157 Asbjørn Eide, “The Rights of ‘Old’ versus ‘New’ Minorities” in *European Yearbook of Minority Issues Volume 2, 2002/3* (Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2004), s. 365 – 366.

158 Ibid., s. 366.

159 Ibid.

160 Ibid.

Dobrym príkladom individuálnej imigrácie alebo imigrácie vo vlnách, ktorá viedla k postupnému uznaniu za národnostnú menšinu, sú Bulhari. Bulhari prichádzali na Slovensko prevažne ako ekonomickí imigranti v niekoľkých vlnách. Najstaršími Bulharmi na Slovensku sú tzv. záhradnícke rodiny, ktoré prichádzali ešte počas rakúsko-uhorskej monarchie a obdobia prvej ČSR. Ich imigrácia bola ekonomicky motivovaná s cieľom záhradkárenia. Ďalšiu vlnu prisťahovalctva z Bulharska tvorili študenti, ktorí prichádzali počas slovenského štátu študovať na Slovensko, potom ako boli v Čechách zavreté vysoké školy. Migrácia bulharských robotníkov po 2. svetovej vojne, ktorí prichádzali z menej rozvinutého Bulharska do priemyselne vyspelejšej ČSR tvorila ďalšiu vlnu prisťahovalctva. Táto forma prisťahovalctva bola regulovaná zmluvou medzi ČSR a Bulharskom, v ktorej sa Bulharsko zaviazalo poskytnúť robotníkov na jeden až dva roky. Bulharsko sa síce snažilo repatriovať svojich občanov po skončení tejto doby naspäť, no títo prisťahovalci nachádzali na Slovensku lepšie podmienky a zostali študovať, pracovať a trvalo sa usídľovať v tom čase v ČSR. Ďalšia vlna Bulharov prichádzala v 50. a 60. rokoch, keď išlo najmä o stovky bulharských robotníkov, inžinierov a technikov. Podľa bulharského konzulátu bolo v roku 1969 na Slovensku asi 300 Bulharov, podľa sčítania z roku 2001 ich bolo 1 179. Podľa bulharského zväzu ich žije na Slovensku 8 000. Bulhari žijú pomerne intenzívnym kultúrnym životom a snažia sa o zachovanie svojho jazyka a kultúry prostredníctvom vlastných menšinových škôl a kultúrnych inštitúcií.¹⁶¹

Ruská národnostná menšina taktiež vznikla na Slovensku prisťahovalctvom v troch vlnách. Prvú, najpočetnejšiu, tvorila porevolučná emigrácia ruskej inteligencie po roku 1918. V druhej vlne emigrovali na Slovensko príbuzní a partneri československých občanov, ktorí študovali alebo prebývali v ZSSR. Tretiu, menej početnú vlnu tvoria Rusi, ktorí sa usadili na Slovensku najmä v súvislosti s podnikaním.¹⁶² Rusi v roku 2005 získali uznanie ako národnostná menšina, čo im umožňuje užívať menšinové práva rovnako ako iným menšinám. Výsledkom prisťahovalctva tak vznikla národnostná menšina, ktorej aspoň časť pociťovala potrebu uchovania svojej kultúry prostredníctvom existujúcich právnych prostriedkov ochrany na Slovensku.¹⁶³

Preklasifikovanie niektorých národnostných menšín na Slovensku na etnické skupiny by bolo veľmi nepopulárne aj z dôvodu symbolického rozmeru, ktorý prináša uznanie ako národnostná menšina. Napríklad Rómovia sa počas komunizmu systematicky usilovala o oficiálny status národnostnej menšiny, ktorý by mohol znamenať ochranu pred programovou štátnou asimiláciou. Uznanie ako národnostná menšina pre mnohých

161 Eva Krekovičová & Vladimír Penčev (eds.), *Bulhari na Slovensku. Etnokultúrne charakteristiky a súvislosti* (Bratislava: Veda, Vzdavateľstvo SAV, 2005), s. 25 – 63.

162 Stanovisko SAV, *supra* poznámka 140, s. 1.

163 *Ibid.*, s. 2.

predstaviteľov rómskej menšiny znamenalo, že rómska kultúra je považovaná za rovnako hodnotnú a rozvinutú, ako kultúra iných skupín na Slovensku.¹⁶⁴

Nie je tiež zjavné, či by preklasifikovanie už uznaných národnostných menšín na etnické skupiny spoločne s novo vznikajúcimi komunitami prisťahovalcov v praxi prinieslo zmenu v odlišnom prístupe voči národnostným menšinám a etnickým skupinám. Súčasný systém menšinových práv neposkytuje národným resp. národnostným menšinám takú ochranu, ktorá by im umožnila reprodukciu vlastnej kultúry prostredníctvom teritoriálnej autonómie, ako to predpokladá Kymlickova teória. Ústavou zaručené práva národnostných menšín síce podporujú niektoré paralelné inštitúcie, akými sú napríklad menšinové školy a kultúrne spolky, ale vo všeobecnosti ide skôr o polyetnické práva, ktorých cieľom je integrácia do väčšinových inštitúcií. Preklasifikovanie by tak v praxi nemuselo znamenať zmenu ochrany, len symbolizovať, že etnické skupiny sú nejakým spôsobom menejcenné.¹⁶⁵

Popri praktických a politických problémoch s preklasifikovaním, rozdelenie na základe kritéria začlenenia je problematické aj na teoretickej úrovni. Argument o tom, že imigranti na rozdiel od národných menšín opustili svoje societné kultúry dobrovoľne, neobstojí.¹⁶⁶ Sujit Choudry správne poukazuje na fakt, že prisťahovalci boli často v materiálnej núdzi, keď sa rozhodli opustiť svoje krajiny pôvodu a hľadať lepšie ekonomické možnosti. Rozhodovanie pod tlakom materiálnej núdze nie je slobodnou voľbou v egalitárnom liberalizme, ku ktorému sa Kymlicka hlási.¹⁶⁷ Jeho argument tiež neberie do úvahy nasledujúce generácie prisťahovalcov, ktorí si nevybrali narodiť sa s prisťahovaleckým pôvodom.¹⁶⁸ Argument na základe „súhlasu“ jednoducho neobstojí pri morálnom rozdelení medzi požiadavkami národnostných menšín a etnických skupín.

Rozdiel medzi národnostnými menšinami a etnickými skupinami je nepresvedčivý aj vo svetle úlohy, ktorú Kymlicka pripisuje societnej kultúre. Podľa Kymlickovej teórie prístup k vlastnej societnej kultúre konštituuje primárne dobro (primary good), ktoré

164 Lajčáková 2007, *supra* poznámka 63, kapitola 2.1.

165 Takýto prístup zvolili v Poľsku. Poľský menšinový zákon rozlišuje medzi národnostnými menšinami a etnickými skupinami. Jediným rozdielom je existencia *kin state* (materského štátu). Rómovia a Rusíni sú napríklad etnickou skupinou, pokým Židia sú národnostnou menšinou. Obsah menšinových práv je pritom pri oboch skupinách identický. 141 Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym.

166 Choudhry 2002, *supra* poznámka 149, s. 61.

167 *Ibid.* s. 63. Pozri tiež kritiku argumentu o slobodnej voľbe vystáť sa v Patrick Macklem, *Indigenous Difference and the Constitution of Canada* (Toronto: University of Toronto Press, 2001, reedícia v roku 2002), s. 73, pozri tiež Shachar v kontexte náboženských prisťahovaleckých skupín, *supra* poznámka 93, s. 26.

168 Joseph H. Carens & Melissa S. Williams, "Muslim Minorities in Liberal Democracies: The Politics of Misrecognition" in Rainer Bauböck, Agnes Heller & Aristide R. Zolberg (eds.), *The Challenge of Diversity: Integration and Pluralism in Societies of Immigration* (Aldershot: Avebury, 1996), s. 175.

je kľúčové pre ľudskú slobodu. Carens argumentuje, „keďže majú prisťahovalci prístup k existujúcim societným kultúram a vzdali sa práva užívať ich pôvodné societné kultúry, nie je jasné, prečo by vôbec mali mať nejaké špeciálne práva na udržanie svojich kultúrnych odlišností“.¹⁶⁹

Jung posúva Carensov argument ďalej a pýta sa, že ak Kymlicka predpokladá, že kultúra zohráva takú dôležitú úlohu pri konštitúcii ľudskej identity, tak by všetky kultúrne skupiny mali mať ten istý morálny základ pre svoje menšinové požiadavky. A to bez ohľadu na to, či boli historicky znevýhodnené alebo privilegované, či boli utláčané alebo utlačovateľmi, alebo dokonca či sa podieľali na genocíde.¹⁷⁰

Ak sa vrátíme k úvodnej úvahe o praktickom usporiadaní politiky voči už uznaným národnostným menšinám a aj novo vznikajúcim komunitám prisťahovalcov, prekategorizovanie do niekoľkých kategórií sa javí ako problematické. Okrem praktických problémov, Kymlickove kategórie a kategórie ostatných nie sú morálne obhájiteľné na základe kritéria začlenenia. Z kritiky argumentu toho, že prisťahovalci si slobodne vybrali opustiť svoju kultúru, by vyplývalo, že by mali užívať rovnaký rozsah menšinových práv ako národnostné menšiny. Ak by sme nasledovali Jungovej teórii, samotná kultúrna odlišnosť by nemala byť základom uznania menšinových práv, skôr by malo byť dôležité relatívne znevýhodnenie ako výsledok historických nespravodlivostí.

Podľa Jungovej kultúrna odlišnosť ako taká nemusí automaticky a vždy znamenať uznanie menšinových práv. Menšinová politika by mala vziať do úvahy aj historické nespravodlivosti, ktoré sa podieľajú na súčasnom znevýhodnení. Princíp rešpektu ľudskej dôstojnosti nás okrem toho núti nazerať na jednotlivca v jeho alebo jej kontextuálnych situáciách a snažiť sa o politiku, ktorá simultánne odstraňuje rôzne formy znevýhodnenia ako sú socioekonomické, kultúrne a rodové. Každá skupina je v odlišnej situácii, má odlišnú históriu, vzťah k dominantnému národu, je teritoriálne koncentrovaná alebo roztrúsená. Navyše reprezentanti skupín a ich rôzni členovia majú odlišné očakávania týkajúce sa ich etnických, jazykových, národnostných alebo náboženských identít. Niektorí sa chcú integrovať, niektorí asimilovať a niektorí sa usilujú o zachovanie svojich osobitých „societných kultúr“. Taktiež v diskusii o novo vytvárajúcich sa menšinových komunitách možno predpokladať, že budú existovať výrazné rozdiely medzi skupinami a ich očakávaniami. Niektoré sa budú chcieť asimilovať a iné vytvárať paralelné spoločenstvá.

Akým spôsobom sa možno vysporiadať s týmito výzvami a vytvárať čo najspravodlivejšiu menšinovú politiku? Myslím, že existujú dva legislatívne spôsoby, ako reflektovať

169 Joseph H. Carens, "Liberalism and Culture" *Symposium on Multicultural Citizenship by Will Kymlicka* (1997) 4(1) *Constellations* 35 s. 44. Podobnú argumentáciu pozri v Choudhry, *supra* poznámka 25, s. 62.

170 Jung, *supra* poznámka 97, s. 15.

tieto výzvy. Jedným je vytvorenie niekoľkých kategórií menších, podľa spôsobu, ktorým postupoval Kymlicka. Ako som argumentovala vyššie, je však dôležité presvedčivo zdôvodniť rozdiely v normatívnej sile požiadaviek odlišných skupín.

Druhým spôsobom je ponechať existenciu jednej kategórie menších, pričom je ne-
podstatné, aké bude mať označenie. To by však neznamenalo, že by existoval uniform-
ný prístup voči všetkým menšinám. Práve naopak, ideálna politika by mala reflektovať
kultúrne, demografické, geografické, politické, sociálne a ekonomické odlišnosti medzi
menšinami. Takýto diferencujúci prístup by bolo možné rozvíjať na základe princípu
ľudskej dôstojnosti a rovnosti, ktorý umožní vyvíjať politiku, reflektujúcu rozdielnosť
medzi skupinami a vo vnútri skupín. Takáto alternatíva existencie jednej kategórie ná-
rodnostnej menšiny sa mi zdá právne, prakticky aj politicky priechodnejšia.

Problémom s týmto prístupom však môže byť niekoľko. Začlenenie všetkých skupín,
ktoré sú odlišné a v rozdielnych situáciách, do jednej kategórie, môže v praxi viesť k znižo-
vaniu štandardu ochrany k minimálnej záruke, ktorá sa bude približovať k zákazu diskri-
minácie. Začlenenie novo vznikajúcich migračných menších medzi národnostné menšiny
môže byť politicky využité na znižovanie štandardu ochrany už uznaných menších, najmä
maďarskej. Najvypuklejšie sa to môže prejavovať v prípade financovania menšinových kul-
túr. Existujúca suma financií určená na financovanie menšinových kultúr sa nezväčší, iba
sa prerozdelení medzi viacero komunit. Stratégia začlenenia takýchto nových skupín medzi
už uznané menšiny môže byť zámienkou prejsť od diskusie o zvyšovaní možnosti riadenia
vlastných záležitostí komunit k rétorike o integrácii menších (aj už uznaných), ktorá sa javí
ako vhodný prístup v prípade novo vznikajúcich komunit. Dôležitým problémom tohto
prístupu je aj existujúca neschopnosť štátu reflektovať na odlišné problémy a politické,
sociálne a kultúrne ambície skupín v rámci „jednej kategórie menších“.

Obe alternatívy majú svoje výhody aj nevýhody. V súčasnosti je ťažko určiť, ktorý
prístup by bol vhodnejší, berúc do úvahy ich normatívne aj praktické rozmery. Možno
však argumentovať, že ak sa novo vznikajúce komunity budú usilovať o prístup k menši-
novým právam, mali by uspieť. S tým je však spojená aj požiadavka zmeny spôsobu roz-
mýšľania a o obsahu a rozsahu menšinových práv tak, aby boli dostatočne citlivé k odliš-
nostiam medzi skupinami a aj medzi ich členmi.

5. ZÁVER

Aká by teda bola spravodlivá politika voči prisťahovalcom na Slovensku? Moja štúdia
argumentovala, že spravodlivá politika by bola taká, ktorá by nazerala na požiadavky cez
optiku rešpektu ľudskej dôstojnosti a spravodlivosti a nie cez prizmu bezpečnosti a hroz-
by. Navrhla som, že súčasný prístup, v ktorom sú menšiny, a to už či nové alebo tradičné,

považované len z princípu ich etnickej, jazykovej alebo náboženskej odlišnosti za potenciálne neložné a za ohrozenie národného štátu Slovákov je problematické. Je len veľmi nepravdepodobné, že by sa takýmto prístupom vytvorili podmienky pre integráciu prisťahovalcov do slovenskej spoločnosti. Práve takáto logika vedie štát k prijímaniu takých legislatívnych zmien, akými sú napríklad sprísňovanie podmienok na získavanie občianstva naturalizáciou, neprímeraná ochrana štátneho jazyka alebo znemožnenie uznania náboženstiev, ktoré si so sebou novo vznikajúce etnické a náboženské komunity prinášajú. Navrhla som, že úspešná integrácia je podmienená pomerne dramatickou zmenou chápania Slovenska ako multikulúrneho štátu, ktorý patrí všetkým jej obyvateľom a nielen väčšinovému národu.

Moja štúdia navrhla alternatívny spôsob, ako teoretizovať a prakticky konštruovať menšinové práva cez optiku rešpektu ľudskej dôstojnosti. Tá nás núti zohľadniť nielen kultúrne znevýhodnenie, ale aj ekonomické či rodové rozdiely medzi skupinami, ale aj rozdiely v ich vnútri. Princíp rešpektu ľudskej dôstojnosti, ako aj medzinárodné právo podporuje myšlienku štátneho uznania novo vytvárajúcich sa komunít za menšiny spolu s prístupom k menšinovým právam, ak sa oň budú usilovať. To bez ohľadu na to, či členovia týchto skupín sú, alebo nie sú občanmi SR. Navyše, nenašla som jednoznačne akceptovateľný morálny základ, podľa ktorého by sa mohlo rozlišovať medzi požiadavkami a odlišným stupňom ochrany už uznaných menšín a novo vytvárajúcich sa skupín prisťahovalcov. Spravodlivý prístup by však mal byť citlivý voči odlišnostiam a potrebám rôznych skupín, ako aj relatívnemu znevýhodneniu (napríklad ekonomickému) či historickým krivdám voči niektorým skupinám. Navrhla som dva legislatívne prístupy, ako sa s touto úlohou vyrovnáť. Sú nimi existencia viacerých kategórií menšín a súčasný prístup ponechania fakticky jednej kategórie národnostnej menšiny. Aj keď nie je bez problémov, teoreticky, politicky aj prakticky sa atraktívnejšie javí alternatíva ponechania jednej kategórie menšín, v rámci ktorej by sa uskutočňovala mnou navrhovaná kontextuálna politika.

Posledná časť štúdie a návrhy v nej obsiahnuté sa však môžu v tejto dobe javiť ako predčasné a pomerne ambiciózne. Na Slovensku doposiaľ neprebehla kľúčová diskusia o tom, prečo by vlastne Slovensko malo prisťahovalcov prijímať a na základe akých princípov. Na vytvorenie reálnej možnosti integrácie prisťahovalcov do slovenskej spoločnosti je potrebné viac, ako len uznanie nejakých menšinových práv. Potrebná je aj transformácia projektu budovania národného štátu Slovákov smerom k inkluzivistickému multietnickému modelu. Takýto model by podporoval tvorbu inštitúcií, ktoré sú schopné prijímať členov z rôznych kultúrnych, etnických, jazykových či náboženských skupín. Zodpovedanie otázky, prečo by Slovensko malo prijímať migrantov, totiž bude viesť k diskusii o tom, prečo je, alebo nie je potrebné iniciovať takýto ambiciózne a zásadný projekt.

VLÁDNE DOKUMENTY, MEDZIVLÁDNE DOKUMENTY A ZÁKONY

Dôvodová správa k návrhu zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 40/1993 Z. z. o štátnom občianstve Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Dôvodová správa k novele zákona č. 308/1991 Z. z. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností.

Koncepcia integrácie cudzincov v Slovenskej republike, uznesenie vlády SR č. 338 zo 6. mája 2009.

Koncepcia migračnej politiky Slovenskej republiky, uznesenie vlády SR č. 11 z 12. januára 2005.

Zákon č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku v platnom znení a novela tohto zákona z roku 2009 – zákon č. 318/2009 Z. z.

Zákon č. 344/2007 Z. z. ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 40/1993 Z. z. o štátnom občianstve Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Zákon č. 201/2007 Z. z., ktorým sa mení zákon č. 308/1991 Z. z. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností

Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, *Opinion on Slovakia*, ACFC/INF/OP/I (2001)001, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_1st_OP_SlovakRepublic_en.pdf.

Committee on the Elimination of Racial Discrimination, *General Recommendation 27: Discrimination against Roma: 16/08/2000*, [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/11f3d6d130ab8e09c125694a0054932b?OpenDocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/11f3d6d130ab8e09c125694a0054932b?OpenDocument).

Committee on the Elimination of Discrimination against Women, *Concluding Observations of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women: Slovakia 10/07/1998*,

[http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/A.53.38.Rev.1,paras.59-99.En?OpenDocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/A.53.38.Rev.1,paras.59-99.En?OpenDocument)

BIBLIOGRAFIA

Akermark, Athanasia S., *Justifications of Minority Protection in International Law* (London, the Hague & Boston: Kluwer Law International, 1996).

- Banting, Keith & Kymlicka, Will, *Multiculturalism and the Welfare State* (Oxford: Oxford University Press, 2006).
- Bauböck, Rainer, "Social and Cultural Integration in a Civil Society" in Bauböck, Rainer; Heller, Agnes & Zolberg, Aristide R. (eds.), *The Challenge of Diversity: Integration and Pluralism in Societies of Immigration* (Aldershot: Avebury, 1996).
- Bauböck, Rainer, "Territorial and Cultural Autonomy for National Minorities?" in Dieckhoff, Alain (ed.), *The Politics of Belonging: Nationalism, Liberalism, and Pluralism* (Lanham: Lexington Books, 2004).
- Bauböck, Rainer, "Accommodating National Minorities in Europe" in McGarry, Jonh & Keating, Michael (eds.), *European Integration and the Nationalities Question* (London & New York: Routledge, 2006).
- Baršová, Andrea a Barša, Pavel, *Přistěhovalectví a liberální stát, Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku* (Brno: Masarykova univerzita, 2005).
- Benhabib, Seyla, *The Claims of Culture: Equality and Diversity in the Global Era* (Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2002).
- Brubaker, Rogers, *Ethnicity and Nationalism in Post-Cold War Europe*, text verejnej prednášky prednesenej na Univerzite Komenského v Bratislave 26. septembra 2008.
- Carens, Joseph H., "Aliens and Citizens: The Case for Open Borders," (1987) *Review of Politics* 49(2).
- Carens, Joseph H. & Williams, Melissa S., "Muslim Minorities in Liberal Democracies: The Politics of Misrecognition" in Bauböck, Rainer; Heller, Agnes & Zolberg, Aristide R. (eds.), *The Challenge of Diversity: Integration and Pluralism in Societies of Immigration* (Aldershot: Avebury, 1996).
- Carens, Joseph H., "Liberalism and Culture" *Symposium on Multicultural Citizenship by Will Kymlicka* (1997) 4(1) *Constellations* 35.
- Carens, Joseph H., *Culture, Citizenship and Community: A Contextual Exploration of Justice as Evenhandedness* (Oxford: Oxford University Press, 2000).
- Chaskalson, Arthur, "Human Dignity as a Constitutional Value" in Kretzmer, David & Klein, Eckart (eds.), *The Concept of Human Dignity in Human Rights Discourse* (The Hague, London, New York: Kluwer Law International, 2002).
- Clapham, Andrew, "The 'Drittwirkung' of the Convention" in Macdonald, R. St. J.; Matscher, F. & Petzold, H. (eds.), *The European System for the Protection of Human Rights* (Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1993).

- Choudhry, Sujit, "Distribution vs. Recognition: The Case of Antidiscrimination Laws" (2000) 9 *Geo. Mason L. Rev.* 145.
- Choudhry, Sujit, "National Minorities and Ethnic Immigrants: Liberalism's Political Sociology" (2002) 10 *The Journal of Political Philosophy* 54.
- Crenshaw, Kimberlé, "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: a Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory, and Antiracists Politics" (1989) *U. Chicago Legal F.* 139.
- Crenshaw, Kimberlé, "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color" (1991) 43 *Stan. L. Rev.* 1241.
- Drgonec, Ján, *Ústava Slovenskej Republiky - komentár* (Šamorín: Heuréka, 2007).
- Donnelly, Jack, *Universal Human Rights in Theory and Practice* (Ithaca and London: Cornell University Press, 2003).
- Eide, Asbjørn, "The Rights of 'Old' versus 'New' Minorities" in *European Yearbook of Minority Issues Volume 2, 2002/3* (Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2004), s. 365 – 366.
- Fraser, Nancy, "From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a 'Post-Socialist age'" (1995) 212 *NLR* 68.
- Fraser, Nancy "Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation" in Fraser, Nancy & Honneth, Axel, *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange* (London, New York: Verso, 2003).
- Halev-Spinner, Jeff, "Feminism, Multiculturalism, Oppression, and the State" (2001) 112 *Ethics* 84.
- Hofman, Rainer, "Protecting the Rights of National Minorities in Europe. First Experiences with the Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities." (2001) 44 *German Yearbook of International Law*.
- Howland, Courtney W., "The Challenge of Religious Fundamentalism to the Liberty and Equality Rights of Women: An Analysis under the United Nations Charter" (1997) 35 *Colum. J. Transnat'l L.* 271.
- Jung, Courtney, *The Moral Force of Indigenou Politics and the Zapatistas* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008).
- Klein, Eckart, "Human Dignity in German Law" in Kretzmer, David & Klein, Eckart (eds.), *The Concept of Human Dignity in Human Rights Discourse* (The Hague, London, New York: Kluwer Law International, 2002).
- Krekovičová, Eva & Penčev, Vladimír (eds.), *Bulhari na Slovensku, Etnokultúrne charakteristiky a súvislosti* (Bratislava: Veda, Vydavateľstvo SAV, 2005).

- Kukathas, Chandran, "Is Feminism Bad for Multiculturalism?" (2001) 5 Public Affairs Quarterly 83.
- Kymlicka, Will, *Liberalism, Community and Culture* (Oxford: Clarendon Press, 1989).
- Kymlicka, Will, *Multicultural Citizenship* (Oxford: Clarendon Press, 1995).
- Kymlicka, Will, "Western Political Theory and Eastern Relations" in Kymlicka, Will and Opalski, Magda (eds.), *Can Liberal Pluralism be Exported?* (Oxford: Oxford University Press, 2001).
- Kymlicka, Will, "Reply and Conclusion" in Kymlicka, Will and Opalski, Magda (eds.), *Can Liberal Pluralism be Exported?* (Oxford: Oxford University Press, 2001).
- Kymlicka, Will, "Justice and Security in the Accommodation of Minority Nationalism" in Dieckhoff, Alain (ed.), *The Politics of Belonging: Nationalism, Liberalism, and Pluralism* (Lanham: Lexington Books, 2004).
- Kymlicka, Will, *Multicultural Odysseys* (Oxford: Oxford University Press, 2007).
- Kymlicka, Will & Norman, Wayne "Citizenship in Culturally Diverse Societies: Issues, Contexts, Concepts" in Will Kymlicka & Wayne Norman (eds.), *Citizenship in Diverse Societies* (Oxford: Oxford University Press, 2000).
- Lajčáková, Jarmila, *End of Women's Reproductive Health and Freedoms in Slovakia: The Draft Treaty between Slovak Republic and the Holy See on the Right to Exercise the Objection of Conscience* (Bratislava: Správa pripravená pre Možnosť voľby, 2005).
- Lajčáková, Jarmila, *Ethnocultural Justice for the Roma in Slovakia*, unpublished dissertation for the degree of Doctor of Judicial Science (University of Toronto, 2007).
- Lajčáková, Jarmila, "The Uneasy Road towards Remediating the Economic & Cultural Disadvantage of the Roma in Slovakia" (2007) 14 (1) International Journal on Minority and Group Rights 59.
- Levy, Jacob, *The Multiculturalism of Fear* (Oxford: Oxford University Press, 2000).
- Macklem, Patrick, *Indigenous Difference and the Constitution of Canada* (Toronto: University of Toronto Press, 2001, reedícia v roku 2002).
- Medda, Roberta, "Historical Minorities and Migrants: Foes or Allies?" in Eumap.org (2004), www.eumap.org/journal/features/2004/migration/pt1/minmigrants.
- Nedelsky, Nadya, "Constitutional Nationalism's Implications for Minority Rights and Democratization: the Case of Slovakia" (2003) 26 Ethnic and Racial Studies 102.
- Nussbaum, Martha C., *Sex and Social Justice* (New York & Oxford: Oxford University Press, 1999).

- Okin, Susan Moller, "Is Multiculturalism Bad for Women?" in Okin, Susan Moller with respondents, Joshua Cohen, Matthew Howard & Martha C. Nussbaum, *Is Multiculturalism Bad for Women?* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1999).
- Okin, Susan Moller, "Multiculturalism and Feminism: No Simple Question, No Simple Answers" in Eisenber, Avigail & Spinner-Halev, Jeff (eds.), *Minorities within Minorities: Equality, Rights and Diversity* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).
- Parekh, Bhikhu, *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory* (Hampshire and New York: Palgrave Publishers Ltd., 2000).
- Parekh, Bhikhu, *A New Politics of Identity: Political Principles for an Interdependent World* (Hampshire: Palgrave Macmillan Publishers Ltd., 2008).
- Philips, Anne, "Dilemmas of Gender and Culture" in Eisenberg, Avigail & Spinner-Halev, Jeff (eds.), *Minorities within Minorities: Equality, Rights and Diversity* (Cambridge UK: Cambridge University Press, 2004).
- Pospíšil, Ivo, *Práva národnostních menšin. Mezi univerzalizmem a partikularizmem.* (Praha: Eurolex Bohemia, 2006).
- Saharso, Sawitri, "Female Autonomy and Cultural Imperative: Two Hearts Beating Together" in Kymlicka, Will & Norman, Wayne (eds.), *Citizenship in Diverse Societies* (Oxford: Oxford University Press, 2000).
- Schachter, Oscar, "Human Dignity as a Normative Concept" (1983) 77Am.J.Int'l.L. 848.
- Schöpflin, George, "Nationalism and National Minorities in East and Central Europe" (1991) 45 Journal of International Affairs 51.
- Shachar, Ayelet, *Multicultural Jurisdictions: Cultural Differences and Women's Rights* (Cambridge UK: Cambridge University Press, 2001).
- Volpp, Letti, "Talking 'Culture': Gender, Race, Nation, and the Politics of Multiculturalism" (1996) 96 Colum. L. Rev. 1573.
- Tamir, Yael, *Liberal Nationalism* (New Jersey, Princeton: Princeton University Press, 1995).
- Young, Iris, Marion *Justice and the Politics of Difference* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1991).
- Yuval-Davis, Nira, *Gender & Nation* (London: Sage Publications, 1997).

III. ZÁVER

V našej publikácii, ktorá sa zaoberá teoretickými a empirickými otázkami súvisiacimi s kultúrnou integráciou migrantov na Slovensku, sme si stanovili dve pomerne široko koncipované otázky. Aká by mala byť verejná politika voči novo vznikajúcim etnickým, rasovým a náboženským menšinám so špecifickým zameraním na oblasť kultúry? A s tým úzko súvisiacu empirickú otázku o tom, aké stratégie v budúcnosti zaujmú samotní migranti pri začleňovaní do spoločnosti.

Odpovedi na prvú otázku predchádzala analýza toho, ako je súčasná migračná a integračná politika na Slovensku nastavená. Teoreticko-právna časť štúdie argumentuje, že súčasná verejná politika aktívne participuje na budovaní etnicky zadaného národného štátu Slovákov. Národnostne, etnicky, jazykovo, ale aj nábožensky odlišné skupiny vrátane už uznaných národnostných menšín a migrantov predstavujú potenciálnu hrozbu takéhoto projektu. Menšinové práva už uznaných národnostných menšín zdôvodnené potrebou zachovania mieru a bezpečnosti umožňujú do určitej miery budovanie paralelných národných projektov, napríklad prostredníctvom podpory národnostného školstva. Avšak extenzívnejšie kolektívne práva, ktoré by umožnili reálne rozhodovať o osude svojich komunit, sú konštruované ako ohrozenie teritoriálnej integrity Slovenska a diskriminácia etnických Slovákov. Popri tom participácia v sociálnych, politických alebo ekonomických inštitúciách majoritnej spoločnosti je fakticky podmienená asimiláciou a opustením vlastnej etnickej, náboženskej a jazykovej identity.

Podobná dynamika sa začína prejavovať aj v kontexte migrantov. Aj keď počet migrantov je na Slovensku štatisticky zanedbateľný, migranti sú vo verejnom diskurze a vo

verejnej politike konštruovaní ako hrozba: ekonomická, kultúrna, ale aj fyzická. Štát v ostatných rokoch prijal zásadné legislatívne opatrenia, ktorých dôsledkom môže byť uzatvorenie možnosti vstupu a integrácie migrantov. Novela zákona o občianstve výrazne sprísnila podmienky na získavania slovenského občianstva naturalizáciou, ktoré predpokladajú značný stupeň asimilácie. Novela zákona o uznávaní cirkví prakticky znemožnila uznanie náboženstiev, ktoré si so sebou migranti prinášajú, a ktoré zatiaľ na Slovensku neboli registrované. Napriek tomu, že na deklaratívnej úrovni sa verejná politika snaží uplatňovať integračný model „založený na obojstrannej adaptácii v integračnom procese, v ktorého rámci cudzinci prispievajú k formovaniu spoločnej kultúry a zároveň ich väčšinová spoločnosť rešpektuje a podporuje ich rôznorodosť“, podpora rôznosti a rešpektu zo strany majoritnej populácie sa v tieni prijatých legislatívnych noriem a navrhovaných opatrení javí len ako vágna a nič nehovoriaca deklarácia. Súčasná podoba zákona o občianstve, zákon o registrácii cirkví a zákon o štátnom jazyku sú príkladmi, ktorými možno ilustrovať vnímanie menšín ako potenciálne nelojálnych a ohrozujúcich národný projekt Slovákov. Tieto legislatívne normy nepriamo poukazujú na to, že štát vyžaduje od všetkých, ktorí nie sú etnickými Slovákami a ktorí majú občianstvo, alebo oň usilujú, že ich požiadavky budú akceptované a prijaté iba v prípade, ak nimi nebudú ohrozovať majoritnú spoločnosť. Takto formulované normy sú potom výzvou k asimilácii alebo prinajmenšom k vzdaniu sa prípadných požiadaviek na rešpekt k vlastnej kultúre. Rešpektovaním kultúrnej odlišnosti a priznaním menšinových práv by totiž nevyhnutne muselo dôjsť k redefinovaniu toho, čo je vnímané ako konštitutívny prvok štátu, teda spomínaného konštruktú etnicky definovaného štátu ako krajiny Slovákov.

Takáto politika smerom k prisťahovalcom môže viesť k rôznym scenárom akomodácie novo vznikajúcich komunit. Migranti môžu vo svojej integrácii uspieť vtedy, ak budú naplno rešpektovať „pravidlá hry“, v rámci ktorých musia prejavovať lojalnosť k majoritnej populácii, čo de facto znamená, že sa vzdajú všetkých identít, ktoré nie sú kompatibilné s tým, čo je od nich na Slovensku vyžadované. To bude nepochybne viesť k asimilácii. Avšak aj v prípade, že sa migranti rozhodnú ísť touto cestou, je pre asimiláciu nevyhnutná akceptácia majoritnou populáciou. V paradoxnom prípade totiž môže dôjsť (a na Slovensku dochádza napríklad v prípade Rómov) k situácii, keď na jednej strane bude od nich asimilácia vyžadovaná a napriek ich vlastnej snahe nebude akceptovaná. To môže viesť k exklúzii zo spoločnosti, ktorá môže mať podobu fyzickej segregácie alebo symbolickej exklúzie (neakceptácie v spoločnom verejnom priestore).

Druhým scenárom vývoja je to, že migranti nebudú ochotní úplne sa vzdať svojich identít a príslušnosti ku kultúre, z ktorej pochádzajú a začnú tak fungovať v mikrosvetoch alebo paralelných inštitúciách „popri“ majoritnej spoločnosti. Ak v takejto situácii

nebudú mať priznané žiadne menšinové práva, opäť to bude viesť k exklúzii zo spoločnosti, ktorá môže mať aj vážne socio-ekonomické dôsledky pre tieto skupiny.

V prípade úspešnej asimilácie dôjde k silnej homogenizácii spoločnosti a k „po-hlteniu“ migrantov majoritou, čím sa opäť len potvrdí národný projekt Slovákov ako jediný možný model pre fungovanie v spoločnej komunite. Skúsenosti s akomodáciou tzv. tradičných menšín (Rómov, Maďarov a iných) však ukazujú, že takýto vývoj nie je možné na Slovensku príliš očakávať. Aj tí, ktorí sa totiž snažia stať etnickými Slovákami, sú majoritnou spoločnosťou odmietaní pre svoju – v tomto prípade „pripísanú“ – odlišnú etnickú príslušnosť. Zdá sa, že v súčasnosti je jediným modelom pre prisťahovalcov zmierenie sa so statusom občanov druhej kategórie a vzdanie sa nárokov na rešpekt voči ich kultúrnym, jazykovým, náboženským a iným identitám.

Je však možné v súčasnosti očakávať, že migranti prichádzajúci na Slovensko sa budú chcieť vzdať pocitu prináležitosti k tomu, odkiaľ prichádzajú? Môžeme od nich očakávať, že prijmú takto nastavené pravidlá hry a že kultúrna integrácia bude vlastne popretím toho, čím žili pred príchodom na Slovensko? Aké sú predstavy migrantov o kultúrnej integrácii na Slovensku?

Odpovede na tieto otázky sú veľmi dôležité aj pre hľadanie odpovede na normatívne položenú otázku o spravodlivosti verejnej politiky pri akomodácii novo vznikajúcich menšín alebo komúnit.

Odpoveď na otázku, aké stratégie zaujmú migranti pri začleňovaní do spoločnosti, nie je jednoduchá a nie je len jedna. Výskum totiž poukázal na to, že rovnako ako v prípade nezmyselného etnického konštruovania „Slovákov“, na ktorom sa buduje mýtus štáto-tvorného národa, ani na strane migrantov nemožno hovoriť o niečom ako nemennej, diskkrétnej a esenciálnej identite, ktorá by bola jednoznačne daná a na základe ktorej by bolo možné prisudzovať jednoznačné menšinové práva.

Zároveň však platí, že migranti si so sebou do krajiny príchodu nesú niečo ako súbor identít, ktoré sa v procese akomodácie síce do istej miery transformujú, ale v žiadnom prípade nestrácajú. To, „odkiaľ sa berieme“ v taylorovskom vnímaní identity zohráva pre ľudí stále dôležitú úlohu aj po presťahovaní sa do inej krajiny. Nikto z respondentov vo výskume sa nechcel vzdať toho, v čom vyrástol a čo ho celý jeho život pomáhalo „utvárať“. A na mnohé aspekty tejto socializácie mala podľa nich samých vplyv aj kultúra, v ktorej vyrástali.

Čo sa však odlišuje, je miera, v akej chcú migranti realizovať a praktizovať svoju kultúrnu identitu a nakoľko cítia skupinovú solidaritu s ostatnými, ktorí majú rovnaký etnický, náboženský, jazykový pôvod, alebo pochádzajú z tej istej krajiny. Niektorí cítia silnú súdržnosť so svojou komunitou a ich kolektívna identita je pre nich veľmi dôle-

žitá. U týchto skupín je možné do budúcnosti očakávať, že nastolia rôzne požiadavky na uznanie ich menšinových práv, podobne ako je to v súčasnosti realizované v prípade tradičných menšín, čiže v oblasti používania jazyka, praktizovania náboženstva alebo podpory menšinového školstva a kultúrnych inštitúcií.

Iní zas nie sú natoľko identifikovaní so vznikajúcimi komunitami, že by mali potrebu alebo záujem inštitucionalizovať svoje požiadavky vo forme menšinových práv. V tomto prípade je praktizovanie náboženstva, výchova detí v súlade s hodnotami a normami kultúry, z ktorej pochádzajú, alebo uchovávanie jazyka skôr súkromným projektom, pre ktorý nepotrebujú hľadať oporu vo verejnej politike.

A v neposlednom rade žijú na Slovensku migranti, pre ktorých kultúrna identita nezohráva prakticky žiadnu rolu, respektíve je prekrytá ďalšími identitami, ktoré sa nedajú spojiť s etnicitou, jazykom alebo náboženstvom. Ide o ľudí, ktorí sú „usadení v mobilite“ a migrácia je pre nich spôsobom života a necítia sa byť výrazne spojení so žiadnym konkrétnym kultúrnym prostredím. Ostatné formy identifikácie v ich prípade prekrývajú všetky identity, ktoré môžu byť spojené s kultúrou. Títo ľudia sú doma všade a nikde a tento spôsob života si dobrovoľne vybrali.

Nech migranti patria ku ktorejkoľvek zo spomínaných skupín, odpovedou na otázku, či môžeme od nich očakávať, že sa stanú „Slovákmi“ tak, aby mohli byť súčasťou národného projektu (teda sa asimilovať), je jednoznačná. Asimilácia je vzhľadom na všetky uvedené skutočnosti prakticky nerealizovateľným projektom. Slovensko ako silno etnicky definovaná krajina (národný štát) migrantom neumožní, aby sa stali jej súčasťou – nie sú Slováci. Migranti sa zároveň ani nechcú vzdať toho, čím sa stali počas predchádzajúceho života, aj vďaka kultúre (kultúram), v ktorých vyrastali a z ktorých prichádzajú. Nechcú však ani paralelné inštitúcie, ktoré by umožnili ich komunitám fungovať samostatne popri majorite. Snaha o integráciu podľa nich znamená začlenenie sa do spoločnosti, ktorá nepotláča pluralitu, práve naopak ju podporuje a zároveň vytvára pocit prináležitosti k jednej komunite.

Najjednoduchším spôsobom, ako pristupovať vo verejnej politike k takejto pluralite by bolo realizovať politiku slepú k akýmkoľvek kultúrnym odlišnostiam. To je však podobne nerealizovateľný projekt ako projekt asimilácie. Neutrálne inštitúcie neexistujú, vždy budú nejakým spôsobom ovplyvnené kultúrnym kontextom danej krajiny. Minimálne v jazykovej oblasti, ale aj v mnohých ďalších nie je možné ignorovať kontext, v ktorom právne normy a inštitúcie vznikajú. Akýkoľvek spoločenský kontext je totiž kultúrnym kontextom, ktorý nie je možné ignorovať.

Podmienkou pre úspešné začlenenie migrantov je skôr vytvorenie takých inštitúcií, ktoré sú postavené na princípe rozmanitosti (plurality). Súčasnú inštitúciu úspešne za-

členenie migrantov (resp. menšín všeobecne) neumožňujú, pretože sú postavené na národnom princípe, sú etnizované a uprednostňujú teda jeden princíp a ostatné vylučujú. Toto je podľa nášho názoru ústredný problém, ktorého riešenie do budúcnosti neovplyvní len začlenenie migrantov, ale už aj v súčasnosti sa podpisuje pod spôsob, akým sú vnímané a začlenené tradičné menšiny na Slovensku.

Riešením je podľa nášho názoru zmena optiky v nazeraní na menšiny a menšinové práva. Namiesto nazerania na menšiny ako na nebezpečenstvo navrhujeme uplatniť princípy spravodlivosti a rešpektu ľudskej dôstojnosti, o ktoré by sa opierala menšinová politika vo vzťahu k novo vytvárajúcim sa komunitám migrantov, ako aj k už uznaným skupinám. Zmena optiky by mohla iniciovať aj vytváranie spoločných inštitúcií, ktoré umožnia integrovať ľudí s odlišným etnickým, jazykovým a náboženským pôvodom. Z tejto perspektívy by pravdepodobne nebolo vhodné súčasný model menšinových práv aplikovať na komunity migrantov. Súčasný model menšinových práv by sám potreboval prehodnotenie. Jeho nevhodnosť podľa nás spočíva v tom, že chápe kultúru a kultúrnu identitu ako ohraničené a nemeniace sa entity, resp. vyžaduje od ľudí, aby sa cítili byť späť len s jedným kultúrnym kontextom (prostredím). My však argumentujeme, že jednotlivec môže mať rôzne identity a môže sa cítiť byť spojený s viacerými kultúrnymi prostrediami. Súčasná inštitúcie nie sú schopné tento fakt zohľadniť a nútia ľudí, aby si vybrali niektorú z identít na úkor ostatných. Bolo by potrebné docieľiť to, aby každý obyvateľ Slovenska mal slobodnú vôľu a možnosť fungovať v rámci existujúcich inštitúcií tak, aby nebol nútený jednoznačne si vyberať medzi identitami, ktoré sú mu ponúknuté zvonka (či už vo forme asimilácie do majoritných inštitúcií, alebo separácie v menšinových komunitách).

To však neznamená neexistenciu menšinových práv a podpory menšinových inštitúcií. Naopak, podporujeme myšlienku uznania novo vytvárajúcich sa komunít migrantov ako menšín, bez ohľadu na to, či ich členovia majú, alebo nemajú slovenské občianstvo pokiaľ sú de facto permanentnými obyvateľmi Slovenska. Navrhujeme, aby však menšinové práva brali do úvahy rôzne zdroje ľudskej identity a vzali do úvahy dopad takýchto práv na odlišných členov skupín. Navyše, systém ochrany menšín musí rešpektovať kultúrne, ekonomické, politické, historické, geografické odlišnosti a potreby skupín a ich členov. Štúdia rozoberá dva praktické varianty, ako sa s touto úlohou vysporiadať. Jedným je vytvorenie odlišných kategórií menšín, akými sú národnostné menšiny a etnické skupiny (pre migrantov). Tento na prvý pohľad logickejší variant sa ukazuje ako ťažko realizovateľný. Kritériá, ktoré by zdôvodňovali odlišnosti medzi morálnou váhou požiadaviek týchto menšín, sa javia ako neudržateľné. Táto cesta sa ukazuje ako prakticky náročná a možno aj politicky nepriechná, lebo by si vyžadovala preklasifikovanie

značného počtu už uznaných národnostných menšín na Slovensku na etnické skupiny. Prikláňame sa k druhému variantu, ktorý obhajuje existenciu jednej kategórie. Vychádzajúc z kritéria ľudskej dôstojnosti by umožnila diferencovať a vytvárať odlišné menšinové prístupy v rámci jednej kategórie uznaných menšín.

Na záver našej publikácie vyvstávajú ďalšie otázky, ktorými sa bude potrebné v budúcnosti zaoberať a kladieme ich pre inšpiráciu a ďalšie rozvíjanie diskurzu o tejto problematike. Prvým problémom je nami navrhované deetnizovanie existujúcich inštitúcií smerom k inštitúciám vytvoreným na princípe plurality. Tejto problematike sme sa dotkli len okrajovo a predpokladáme, že jeho uskutočnenie v budúcnosti by malo prebiehať vo viacerých krokoch, o ktorých by sa mala viesť široká diskusia.

Ďalšou zásadnou otázkou je, prečo by malo Slovensko prijímať a začleňovať migrantov a čo by túto krajinu malo motivovať k tomu, aby sa pustilo do náročného projektu deetnizovania svojich inštitúcií. Ak by sme používali len pragmatické argumenty (napríklad úbytok obyvateľstva v budúcnosti, nedostatok pracovnej sily a podobne) projekt budovania národného štátu ako štátu Slovákov sa nezmení a nevytvorí sa priestor pre integráciu migrantov. Podľa nášho názoru je pri riešení tohto problému vhodnejšie používať iný typ argumentov. O tejto otázke by však podobne ako o predchádzajúcej mala prebehnúť široká diskusia a jej zodpovedanie by malo byť dostatočne vyargumentované.

O AUTORKÁCH

Mgr. Elena Gallová Kriglerová

Elena Gallová Kriglerová (1980) je absolventkou Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, kde v roku 2003 získala magisterský titul v odbore sociológia. Od roku 2001 do roku 2005 pôsobila v Inštitúte pre verejné otázky ako analytička v programe Národnostné menšiny. Najvýznamnejším projektom, ktorý v tomto období realizovala, bolo Sociografické mapovanie rómskych komunít na Slovensku. Od januára 2006 pôsobí v Centre pre výskum etnicity a kultúry (CVEK) ako analytička. Je autorkou a spoluautorkou viacerých publikácií a výskumných správ zameraných na problematiku menšín. Venuje sa najmä otázke vzdelávania menšín a pripravenosti školského systému na vzdelávanie detí z kultúrne a sociálne odlišného prostredia. V Centre pre výskum etnicity a kultúry sa venuje aj témam súvisiacim s interetnickými vzťahmi, integráciou menšín a migrantov, kultúrnou diverzitou, migráciou a podobne.

Mgr. Jana Kadlečíková

Jana Kadlečíková (1979) vyštudovala sociológiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. V rokoch 2001 až 2005 pracovala v Inštitúte pre verejné otázky, kde sa zaoberala predovšetkým problematikou národnostných menšín na Slovensku. Participovala na viacerých výskumných projektoch, napríklad na medzinárodnom komparatívnom výskume *Ludský rozvoj Rómov* (2001 – 2002), ďalej na výskumnom projekte *Sociografické mapovanie rómskych osídlení na Slovensku* (2002 – 2003) atď. Je autorkou a spoluautorkou viacerých publikácií a odborných textov, ktoré sa zaoberajú problematikou národnostných menšín v súčasnej spoločnosti. Od januára 2006 pôsobí v Centre pre výskum etnicity a kultúry.

Dr. Jarmila Lajčáková, LLB, LLM

Jarmila Lajčáková (1978) študovala sociológiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského a je absolventkou bakalárskeho štúdia práva na Právnickej fakulte tej istej univerzity (2000). V štúdiu práva pokračovala na právnickej fakulte University of Toronto v Kanade, kde v roku 2002 získala titul Master of Laws (LLM) a v roku 2007 obhájila titul Doctor of Juridical Science (DJJ). Jej doktorantská práca s názvom *Ethnocultural Justice for the Roma in Slovakia* prináša teóriu menšinových práv, ktorá vychádza z kontextuálneho chápania etnokultúrnej spravodlivosti. Vo svojej vedeckej a publikačnej činnosti sa venuje najmä menšinovým právam, formám menšinových autonómií, multikulturalizmu, právam žien a diskriminácií.

V CVEKu pôsobí od februára 2007. Od septembra 2007 taktiež prednáša kurzy Medzinárodná ochrana ľudských práv a Kultúra a rovnosť: teória a prax multikulturalizmu na Ústave medzinárodných vzťahov a európskych štúdií FSEV UK.

